

ZGODOVINA V ŠOLI

Ob 100. obletnici
prve svetovne vojne
in soške fronte

ISSN 1318-1416

Izdajatelj in založnik: Zavod RS za šolstvo

Predstavniki: dr. Vinko Logar

Uredniški odbor:

Gregor Antolčič, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU,

Bojana Aristovnik, Zgodovinski arhiv Celje,
Dragica Babič, Gimnazija in ekonomska srednja šola
Trbovlje,

Jana Bec, Osnovna šola Prule Ljubljana,
Mateja Drnovšek, Osnovna šola Polje Ljubljana,
Štefan Harkai ml., Osnovna šola Puconci,
Brigita Praznik Lokar, Osnovna šola Danile Kumar
Ljubljana,

Damjan Snoj, Osnovna šola Preserje,
dr. Mojca Šorn, Inštitut za novejšo zgodovino,
Srečko Zgaga, Gimnazija Poljane.

Odgovorna urednica: dr. Vilma Brodnik

Naslov uredništva: dr. Vilma Brodnik, Zavod RS za
šolstvo OE Ljubljana, Dunajska 104, 1000 Ljubljana,
tel.: 01/236 31 19, faks: 01/236 31 50, e-naslov:
vilma.brodnik@zrss.si

Urednica založbe: Simona Vozelj

Jezikovni pregled: Tine Logar

Prevod povzetkov v angleščino: Ensitra prevajanje,
Brigita Vogrinec s.p.

Oblikovanje: Studio Aleja d.o.o.

Računalniški prelom in tisk: Tisk Žnidarič d.o.o.

Naklada: 450 izvodov

Slika na naslovnici: Muzej na prostem na Kolovratu.
(Vir: Fundacija Poti miru v Posočju. Dostopno na:
<http://www.potimiru.si/slo/muzej-na-prostem-kolovrat> (dostop: 23. 3. 2016).)

Naročila: ZRSS – Založba, Nataša Bokan,
Poljanska c. 28, 1000 Ljubljana,
e-naslov: založba@zrss.si, faks: 01/300 51 39

Naročnina:

40,26 EUR – cena dveh dvojnih števil za šole in
ustanove

31,73 EUR – cena dveh dvojnih števil za posameznike

29,36 EUR – cena dveh dvojnih števil za dijake,
študente in upokoјence

21,80 EUR – cena dvojne številke v prosti prodaji

48,31 EUR – cena dveh dvojnih števil za tujino

© Zavod RS za šolstvo, 2016

Revija je vpisana v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo pod
zaporedno številko 578.

Vse pravice pridržane. Brez založnikovega pisnega dovoljenja ni dovoljeno
nobenega dela te revije na kakršenkoli način reproducirati, kopirati ali
kako drugače razširjati. Ta prepoved se nanaša tako na mehanske oblike
reprodukcije (fotokopiranje) kot na elektronske (snemanje ali prepisovanje na
kakršenkoli pomnilniški medij).

REVIJI NA POT

S tematsko številko revije ob 100. obletnici krvavih bojov ob Soči se še posebej spominjamo prve svetovne vojne, v kateri je umrlo skoraj 10 milijonov ljudi, več tisoč mož pa je bilo zaradi vojaških spopadov tudi pohabljenih. Evropa je bila ekonomsko in demografsko opustošena, vpliv pa je začela izgubljati tudi na političnem področju. Propadla so tri evropska cesarstva, na njihovem ozemlju pa je nastalo deset držav, kar je spremenilo politični zemljevid Evrope. Z nizom mirovnih pogodb, sprejetih na pariški mirovni konferenci, je nastala t. i. versajska Evropa, ki pa tudi ni zagotovila niti trajnejšega miru niti (po mnenju mnogih) pravične ureditve. Tako je Evropa že čez dvajset let na svojih tleh doživela novo, še hujšo vojno, kot da se iz zgodovine nihče ni prav nič naučil. Zato menimo, da je odgovornost učiteljev zgodovine velika, saj lahko s poukom o obeh krvavih svetovnih spopadih prispevajo k ohranjanju zgodovinskega spomina na človeški pohlep, krvooločnost, najnižkotnejše nagone in čisto zlo, ki jih prebudi v ljudeh vojna. Učence in dijake morajo ozavestiti, da je treba življenje v miru odgovorno in zavzeto braniti in ohranjati.

V reviji objavljamo niz člankov z izsledki novih raziskav o prvi svetovni vojni. Tako predstavljamo nova spoznanja o vlogi Slovencev v kabinetu prestolonaslednika Franca Ferdinanda in nove interpretacije sarajevskega atentata, vpogled v vojni vsakdanjik vojakov na soškem bojišču ter v življenje med prvo svetovno vojno v Beli krajini in Prekmurju. Didaktične rešitve obravnave prve svetovne vojne so razložene in ponazorjene v prispevkih o šolski razstavi ob 100. obletnici začetka prve svetovne vojne, o obravnavi prve svetovne vojne s pisnimi viri ter o možnostih učenja o prvi svetovni vojni skozi branje literarnih del na temo prve svetovne vojne in soške fronte.

V rednih rubrikah pa objavljamo še članke o literaturi kot zgodovinskem viru (Sodobna didaktika pouka zgodovine v teoriji in praksi), o manj znani zgodovinski temi o slovenskih izseljencih v Bosni in Hercegovini (Iz zgodovinopisja), o mednarodnem seminarju Shared histories for a Europe without dividing lines, katerega rezultat je tudi istoimenska e-knjiga (Seminarji), ter poročila o zanimivih in za pouk zgodovine uporabnih publikacijah in gradivih.

Vabljeni k branju!

Dr. Vilma Brodnik, odgovorna urednica

Reviji na pot

OB 100. OBLETNICI PRVE SVETOVNE VOJNE IN SOŠKE FRONTE

Gregor Antoličič:

- 2 **Novi izsledki o vlogi Slovencev v kabinetu prestolonaslednika Franca Ferdinanda in o slovenskih interpretacijah sarajevskega atentata**

Mag. Bernarda Roudi:

- 12 **Prva svetovna vojna 1914–1918 in Prekmurje**

Nenad Jelenčič:

- 21 **Življenje na belokranjskem podežlju – s posebnim poudarkom na občinah Podzemelj in Gradac – v času prve svetovne vojne**

Mag. Marko Štepec:

- 29 **»Bedna kritja pod planoto tik nad Sočo«: v strelskih jarkih soškega bojišča 1915–1917**

Alenka Pipan:

- 39 **Razstava ob 100. obletnici začetka prve svetovne vojne na Osnovni šoli Matije Čopa Kranj**

Mag. Metka Gelt:

- 52 **Uporaba pisnih virov pri pouku zgodovine na temo »prva svetovna vojna«**

Bojana Modrijančič Reščič:

- 61 **Prva svetovna vojna v literaturi in pričevanjih**

SODOBNA DIDAKTIKA POUKA ZGODOVINE V TEORIJI IN PRAKSI

Dr. Dragan Potočnik:

- 71 **Literatura kot zgodovinski vir**

IZ ZGODOVINOPISJA

Jasna Ilić:

- 74 **Slovenski izseljenci v Bosni in Hercegovini med leti 1878–1883**

SEMINARJI

Urška Pečkaj:

- 79 **»Shared histories for a Europe without dividing lines«**

POROČILA

- 83 **ILLUSTRATED HISTORY (dr. Danijela Trškan)**

- 85 **Hrvatski Povijesni Portal (dr. Danijela Trškan)**

- 87 **Pogled v fevdalno preteklost, Stalna postavitev Muzeja kmečkih uporov v Gornji Stubici (dr. Danijela Trškan)**

- 89 **Abstracts**

Gregor Antoličič, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU

NOVI IZSLEDKI O VLOGI SLOVENCEV V KABINETU PRESTOLONASLEDNIKA FRANCA FERDINANDA IN O SLOVENSKIH INTERPRETACIJAH SARAJEVSKEGA ATENTATA

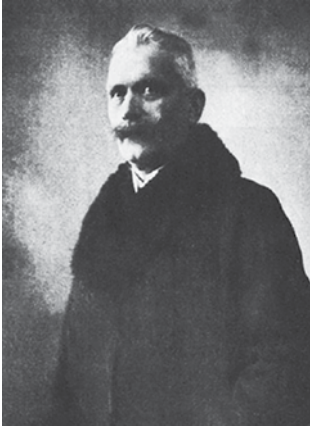
UVOD

Leta 2014 je v Sloveniji – tako kot tudi v drugih državah širom po svetu – prišlo do številnih obeležitev 100. obletnice začetka prve svetovne vojne oziroma vélike vojne, kot so jo imenovali sodobniki. Slovensko zgodovino pisje je v tem času dobilo tudi novo knjigo, ki obravnava prvi žrtvi vélike vojne, avstrijskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegovo soprogo Zofijo Hohenberško. Knjiga nosi naslov *Prestolonaslednikova smrt: Po sledih slovenskih interpretacij sarajevskega atentata* in je delo enega vodilnih slovenskih poznavalcev življenja in dela prestolonaslednika Franca Ferdinanda, dr. Andreja Rahtena. Sto let pred delom dr. Rahtena se je slovenskih interpretacij sarajevskega atentata ter predstavitev življenja in dela Franca Ferdinanda lotila že prva slovenska poklicna novinarka Ivanka Anžič Klemenčič v delu *Zločin v Sarajevu: Tragična smrt prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegove soproge vojvodinje Hohenberg*. Klemenčičeva, ki je leta 1914 izdala omenjeno knjigo, ni bila edina Slovenka takratnega časa, ki se je zavedala pomena idej in vizij bodočega cesarja. Tako so bili v krog zaupnikov Franca Ferdinanda, imenovan tudi belvederski krog, vključeni posamezni slovenski politiki kot na primer Ivan Žolger in Josip Pogačnik. Tudi drugi pomembni Slovenci takratnega časa, ki niso bili del belvederskega kroga, so bili tako ali drugače povezani s prestolonaslednikom. Najbliže družinskemu življenju prestolonasledniškega para pa je prišel osebni spovednik Zofije Hohenberške, Slovenec Ivan Avguštin Žibert. Omenjene osebe in slovenske interpretacije sarajevskih dogodkov bodo tako predstavljale osrednjo temo pričujočega članka.

PRESTOLONASLEDNIK FRANC FERDINAND D'ESTE IN ZOFIJA HOHENBERŠKA

Franc Ferdinand je bil rojen 18. decembra 1863 v Gradcu. Njegov oče nadvojvoda Karel Ludvik (1833–1896) je bil mlajši brat cesarja Franca Jožefa. Mati Marija Anuncijata (1843–1871) je bila hči kralja Obeh Sicilij Ferdinanda II. in je tako izhajala iz Burbonsko-Sicilijske rodbine. Franc Ferdinand je postal prestolonaslednik šele leta 1896 po smrti očeta, ki je bil uradni prestolonaslednik od leta 1889, ko je storil samomor prestolonaslednik Rudolf, edini sin cesarja Franca Jožefa in njegove soproge Sisi. Franc Ferdinand je bil najstarejši sin, imel pa je še dva brata in eno sestro. Brat Otto Franc Jožef (1865–1906) je bil oče kasnejšega cesarja Karla, ki je postal prestolonaslednik po atentatu na Franca Ferdinanda. Drugi brat Ferdinand Karel Ludvik (1868–1915) je leta 1911 izstopil iz habsburške dedne hiše in se odtlej imenoval Ferdinand Burg. Edina sestra Margareta Zofija (1870–1902) je bila poročena z vojvodo Albrechtom Württemberškim. Iz letnic smrti najožjih sorodnikov Franca Ferdinanda lahko vidimo, da so vsi umrli relativno mladi. Mati mu je umrla, ko je bil star šele sedem let. Vendar oče Karel Ludvik ni dolgo ostal osamljen vdovec in se je leta 1873 poročil z infantinjo Marijo Terezijo, ki je izhajala iz portugalske kraljeve rodbine Braganza in bila hči portugalskega kralja Miguela I. Franc Ferdinand se je na mačeho hitro navezal in imel z njo vse življenje dobre odnose.¹

¹ Demmerle, Eva (2013). *Habsburžani*. Ljubljana: Cankarjeva založba, str. 255; Aichelburg, Wladimir (2014). *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este 1863–1914. Notizen zu einem ungewöhnlichen Tagebuch eines außergewöhnlichen Lebens*. Wien: Verlag Berger, Band 1 (dalje: W. Aichelburg, *Erzherzog Franz Ferdinand*, Band 1), str. 27, 46, 82, 334 in 846; Aichelburg, Wladimir (2014). *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este 1863–1914. Notizen zu einem ungewöhnlichen Tagebuch eines außergewöhnlichen Lebens*. Wien: Verlag Berger, Band 2, str. 140 in 320–321; Aichelburg, Wladimir (2014). *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este 1863–1914. Notizen zu einem ungewöhnlichen Tagebuch eines außergewöhnlichen Lebens*. Wien: Verlag Berger, Band 3, str. 184; Rahten, Andrej (2014). *Prestolonaslednikova smrt: Po sledih slovenskih interpretacij sarajevskega atentata* (dalje: A. Rahten, *Prestolonaslednikova smrt*). Ljubljana: Cankarjeva založba, str. 21; Weissensteiner, Friedrich (1983). *Franz Ferdinand – Der verhinderte Herrscher* (dalje: F. Weissensteiner, *Franz Ferdinand*). Wien: Österreichischer Bundesverlag, str. 58–61; Aichelburg, Wladimir (2000). *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este und Artstetten* (dalje: W. Aichelburg, *Erzherzog*). Wien: Verlagsbüro Mag. Johann Lehner, str. 27.

Josip vitez Pogačnik (1866–1932). (Vir: Dlib.si)

V mladih letih se je Franc Ferdinand učil angleščino, francoščino, madžarščino in češčino, čeprav ni bil ravno nadarjen za jezike. V zgodovini je mladega nadvojvodo poučeval Onno Klopp, nemški zgodovinar in publicist, ki je leta 1866 po porazu pri Sadovi pribežal pred Prusi v Avstrijo. Klopp je kot velikonemški federalist in nasprotnik protestantizma v osovraženi Prusiji videl jedro zla, ki so ga po njegovem mnenju poosebljali ljudje, kot sta bila Friderik II. in Bismarck, ter nemška aneksijska in militaristična politika. Nemška politika je tako po njegovem mnenju preprečevala legitimne interese habsburške dedne hiše v nemškem prostoru. Morda je Kloppova federalistična usmerjenost vplivala na mladega Franca Ferdinanda, da je v svojih zrelih letih razmišljal o federalistični preureditvi obdonske monarhije. Hkrati pa je pod Kloppovim vplivom razvil brezpogojno legitimistično gledanje na habsburško dedno hišo kot dinastijo po božji milosti. O ustavnem pravu, ki je bilo prav tako pomembno za njegove kasnejše reformistične načrte, je Franca Ferdinanda poučeval Max Wladimir Beck, poznejši ministrski predsednik avstrijske polovice Avstro-Ogrske. Ob Kloppu in Becku je imel velik vpliv na Franca Ferdinanda tudi njegov učitelj verouka, prošt Godfried Marschall. Le-ta je postal eden izmed najtesnejših svetovalcev prestolonaslednika in ga po naročilu Franca Jožefa celo poskušal odvrniti od poroke z Zofijo Chotek. Prav to Marschallovo posredovanje z namenom preprečitve poroke je povzročilo razpad tesne zveze z nekdanjim učencem.²

Naziv d'Este, ki se pogosto navaja ob imenu Franca Ferdinanda, je ta podedoval leta 1875 od zadnjega modenskega vojvode Franca V. Po njem je podedoval precejšnje premoženje (ob nepremičninah v Rimu, Dunaju in Benetkah tudi posestva na Češkem in Bavarskem ter okoli osem milijonov guldnov), v skladu z oporoko pa je moral nositi naziv Avstrijsko-Estenski. Od leta 1878 naprej je bil prestolonaslednik deležen vojaške izobrazbe. Nameščen je bil pri različnih vojaških enotah širom po monarhiji. V času služenja v avstro-ogrski vojski je večkrat zbolel na pljučih. Zaradi tega se je med letoma 1892 in 1893 na zdravniško priporočilo odpravil na potovanje okoli sveta. Uradno so to potovanje poimenovali znanstvena ekspedicija, saj so tako želeli zatreti vedno pogostejše govorice o slabem zdravstvenem stanju nadvojvode. Potovanje na krovu ladje *SMS Kaiserin Elisabeth* je Franca Ferdinanda vodilo iz Trsta v Indijo, Indonezijo, Avstralijo in na Japonsko. Po daljšem postanku na Japonskem je pot nadaljeval na krovu ladje *Empress of India*. Iz Japonske je tako odpotoval v Kanado in ZDA. V Združenih državah si je med drugim ogledal tudi revne četrti Chikaga in New Yorka. V Evropo se je vrnil na krovu *Bretagne*. Doživetja s potovanja je strnil v dnevniških zapisih, ki jih je stilistično predelal njegov učitelj Wladimir Beck in so nekaj let kasneje izšli pod naslovom *Tagebuch meiner Reise um die Erde 1892–1893*.³

Zdravstveno stanje Franca Ferdinanda se je ponovno poslabšalo v začetku leta 1895. Takrat so ugotovili, da ima akutno tuberkulozo (bolezen, zaradi katere je umrla njegova mati). V sklopu zdravljenja je prestolonaslednik bival tudi v sredozemskih krajih, med drugim na Brionih. Odpravil se je tudi na daljše zdravljenje v Egipt, kjer ga je v letu 1896 obiskal oče. Iz Egipta se je oče odpravil v sveto deželo, kjer je globoko veren Karel Ludvik želel moliti za obolelega sina. Ob tem obisku je Karel Ludvik pil vodo iz reke Jordan in zaradi tega zbolel za tifusom. Franc Ferdinand se je med tem časom že vrnil v Evropo in bival v mestu Territet ob Ženevskem jezeru. Ko je do Franca Ferdinanda prišla vest o očetovem zdravstvenem stanju, je takoj odhitel proti Dunaju. Na poti proti glavnemu mestu monarhije ga je v St. Pöltnu že pričakala mačeha Marija Terezija, ki mu je sporočila, da je oče umrl.⁴

Med zdravljenjem tuberkuloze se je Franc Ferdinand zbližal z Zofijo Chotek (rojena 1. marca 1868 v Stuttgartu), ki je bila hči grofa Buhoslava Choteka, avstro-ogrskega poslanika v Dresdnu. Družina Chotek je pripadala češkemu plemstvu. Najverjetneje sta se spoznala že leta 1887, ko se je Marija Chotek, starejša sestra Zofije, poročila z grofom Jaroslavom Thun-Hohensteinom, ki je bil eden izmed najboljših prijateljev Franca Ferdinanda. Kljub dejstvu, da je Zofija izhajala iz nižjega češkega plemstva in zaradi tega ni bila primerna za ženo bodočega cesarja, se Franc Ferdinand ni uklonil pritiskom s strani cesarja in drugih članov družine in se je 1. julija 1900 poročil z Zofijo. Njegova ljubezen do svoje bodoče žene je šla celo tako daleč, da se je pred poroko odpovedal pravici svojih

2 A. Rahten, Prestolonaslednikova smrt, str. 21–22; Klopp, Onno (1980) v: Neue Deutsche Biographie, Herausgegeben von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 12. Bnd. Berlin: Duncker & Humblot, str. 115–116; Marschall, Godfried (1975) v: Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, Band 6. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, str. 109–110.

3 A. Rahten, Prestolonaslednikova smrt, str. 22–23; F. Weissensteiner, Franz Ferdinand, str. 64–65, 85–90 in 94.

4 A. Rahten, Prestolonaslednikova smrt, str. 22; F. Weissensteiner, Franz Ferdinand, str. 96 in 104–105.

potomcev do habsburškega prestola. Privolil je v tako imenovani morganatični zakon. Zaradi nižjega plemiškega stanu je bila Zofija s strani dunajskega dvora deležna nenehnega šikaniranja, katerega glavni povzročitelj je bil dvorni komornik Alfred knez Montenuovo. Zaradi tega je med prestolonaslednikom in Montenuovom vladala velika nenaklonjenost. Franca Ferdinanda pa je še toliko bolj jezilo dejstvo, da je v sporih med njima na koncu obveljala komornikova beseda. Prestolonaslednik je seveda besnel zaradi ponižanj, ki jim je bila izpostavljena njegova ljubljena žena. Vrhunec je šikaniranje doseglo šele po atentatu v Sarajevu. Montenuovo je namreč želel pustiti krsto Zofije čakati na dunajski železniški postaji, medtem ko bi se izvajale žalne slovesnosti. Šele po posredovanju novega prestolonaslednika in bodočega cesarja Karla pri Francu Jožefu do tega sramotnega dejanja ni prišlo. Kljub šikaniranju in nevšečnostim, ki sta jih bila prestolonaslednik in njegova soproga deležna, sta vendarle živela srečno družinsko življenje. V njunem zakonu so se rodili trije otroci: Zofija (1901–1990), Maksimilijan (1902–1962) in Ernest (1904–1954). Po razpadu monarhije je sinova v času nemškega *Anschlusa* Avstrije doletela zelo žalostna usoda. Znano je, da Adolf Hitler ni maral Franca Ferdinanda. V knjigi *Mein Kampf* je zapisal, da je bila ironija zgodovine, da je prav »največji prijatelj Slovanov padel pod streli enega izmed njih«. ⁵ Sovražna nastrojenost Führerja do prestolonaslednika pa je imela za posledico, da so njegova sinova zaprli v Dachau (koncentracijsko taborišče v bližini Münchna). Vendar sta kljub trpljenju in ponižanjem, ki sta jih bila deležna, pekel taborišča preživela. Ob vseh posledicah, ki jih je s seboj prinesel atentat v Sarajevu 28. junija 1914, tako ne smemo pozabiti tudi na tri mladoletne otroke, ki so zaradi strelav Gavrila Principa izgubili ljubljena starša. ⁶

Družinskemu življenju Franca Ferdinanda je izmed Slovencev prišel verjetno najbližje duhovnik Ivan Avguštin Žibert, od pomladi 1904 do avgusta 1913 osebni spovednik prestolonaslednikove žene. Žibert je bil rojen 5. junija 1874 v Preski pri Medvodah. Po končani gimnaziji, ki jo je obiskoval v Celju, je med letoma 1897 in 1900 študiral bogoslovje v koroškem benediktinskem samostanu Šentpavel v Labotski dolini. Nato je bil sprejet v benediktinski red ter med letoma 1901 in 1904 študiral zgodovino in umetnostno zgodovino na dunajski univerzi. 21. marca 1904 je uspešno zagovarjal disertacijo z naslovom *Die Opposition gegen die Minoriten und Dominikaner im 13. Jahrhundert in Deutschland und Paris*. Že v času študija se je Žibert posvečal tudi knjižničarstvu in se 1. aprila 1904 kot praktikant zaposlil v Avstrijski univerzitetni knjižnici na Dunaju. Leta 1914 je postal bibliotekar. Po razpadu monarhije je bil 24. decembra 1918 kot *Nenemec* ⁷ odpuščen iz knjižnice. V novonastali Kraljevini SHS je nato nadaljeval bibliotekarsko delo in bil od novembra 1920 do upokojitve leta 1925 zaposlen v Narodnem muzeju v Ljubljani. Sprva je delal kot knjižničar, od leta 1923 pa kot kustos. Ob svojem delu v Avstrijski univerzitetni knjižnici je bil Žibert torej 9 let nastavljen pri grajski kapeli na Belvederu (rezidenca Franca Ferdinanda in njegove družine) kot spovednik prestolonaslednikove žene. Franc Ferdinand in njegova soproga sta slovela kot globoko verna katoličana. O tem so poročali tudi različni slovenski časniki. Po usodnem atentatu v Sarajevu je Žibert v letu 1918 izdal knjižico z naslovom *Der Mord von Sarajevo und Tisas Schuld am dem Weltkriege. Die serbischen Warnungen und eine »schwierige« gerichtliche Untersuchung. [Die Wiener Schmähbriefe im Jahre 1914.] Zwei Beiträge über die Notwendigkeit einer ehrlichen Demokratie und Völkerverständigung*. Ta študija išče vzroke drugje, kot to velja za uveljavljeno zgodovinopisje. V njej Žibert nazorno prikazuje sovražno razpoloženje dvornih krogov, ki je bilo nastrojeno predvsem proti prestolonaslednikovi ženi in seveda tudi proti Francu Ferdinandu samemu. Nadalje Žibert kritizira zanemarjanje srbskih svaril pred njunim obiskom Sarajeva in sporno opustitev varnostnih ukrepov ob obisku. Iz naslova Žibertove knjižice lahko razberemo, da je bil po njegovem mnenju István Tisza glavni negativec v ozadju sarajevskih dogodkov. Tisza je v času predvečera prve svetovne vojne veljal za najvplivnejšega madžarskega politika. Ogrsko vlado je najprej vodil med letoma 1903 in 1905, nato pa ga je cesar ponovno imenoval junija 1913. Povsem jasno je, da si Franc Ferdinand in Tisza nista bila preveč naklonjena. Prestolonaslednik, ki je bil nasprotnik dualistične ureditve države,

Ivan Šusteršič (1863–1925).
(Vir: Dlib.si.)

⁵ Hitler, Adolf (1943). *Mein Kampf*. Zwei Bände in einem Band. München: Zentralverlag der NSDAP, str. 174.

⁶ W. Aichelburg, *Erzherzog*, str. 29 in 43; A. Rahten, *Prestolonaslednikova smrt*, str. 23, 45, 90–92 in 135; Reifenscheid, Richard (1990). *Die Habsburger in Lebensbildern: Von Rudolf I. bis Karl I.* Graz-Wien-Köln: Verlag Styria, str. 338–340; Rahten, Andrej (ur., 2013). *Žibertova teorija zarote* (dalje: A. Rahten, *Žibertova teorija zarote*). Ljubljana: Založba ZRC, str. 7–8.

⁷ A. Rahten, *Žibertova teorija zarote*, str. 6.

Ivan Žolger (1867–1925).
(Vir: Dlib.si.)

seveda ni bil na isti valovni dolžini kot najvišji predstavnik Madžarov, ki so s sprejetjem dualizma dosegli vrhunec svoje politične moči v monarhiji. Žibert gre v svoji knjižici celo tako daleč, da za malomarnost pri zagotavljanju prestolonaslednikove varnosti v Sarajevu krivi Tiszo. Zaradi tega je tudi prišel do sklepa, da so »*prestolonaslednika zvalili v past in je tam padel kot žrtev madžarske politike do južnih Slovanov*«. ⁸ Žibert, ki se je takoj po atentatu lotil raziskovanja ozadij dogajanja v Sarajevu, je od marca 1915 z izsledki svojih raziskav hodil na policijsko direkcijo in deželno sodišče kot tudi na sam dvor. Vse omenjene institucije je želel prepričati, da je bilo treba temeljito raziskati grožnje, ki jih je bila pred smrtjo deležna prestolonaslednikova žena. Na Dunaju so namreč že pred atentatom krožili različni pamfleti, ki so zelo grobo in nesramno obračunavali z Zofijo. Zanimiv je tudi članek, ki je bil objavljen v Narodnem dnevniku leta 1926. Zadnji del članka, ki obravnava ozadje sarajevskih dogodkov, se namreč glasi: »*Mogoče je, da so vedeli za priprave za atentat vsi, a vsi so molčali, ker je imel eden ta, drugi zopet kakšen drugi interes na tem, da se izvrši*«. ⁹ V podporo takšni trditvi so v članku, ki je bil povzet po milanskem časniku Secolo, navajali podatek, da je vladni komisar za Hrvaško v Budimpešti Beno Klobučarić že en mesec pred atentatom dobil anonimno pismo. V njem je menda bil omenjen atentat, a je Klobučarić dobil nalogo, da naj zadeve ne jemlje resno. Klobučarić naj bi dobil celo neko ovadbo iz Dunaja, v kateri je bilo omenjeno Principovo ime. Vendar mu je menda Tisza ukazal, da se naj naredi nevednega. Omenjeni članek in Žibertova knjižica dajeta zanimiv vpogled v manj znano dogajanje v ozadju sarajevskih dogodkov, vendar zaradi pomanjkanja zgodovinskih dokazov ne spreminjata ustaljenih pogledov na dogajanje v Sarajevu. ¹⁰

V okviru družinskega oziroma zasebnega življenja prestolonasledniškega para velja omeniti še enega Slovence. Znameniti arhitekt Maks Fabiani je namreč po naročilu Franca Ferdinanda preuredil vrtove na gradu Konopište. Prestolonaslednik ga je najel leta 1902. Pri delu je Fabianiju pomagala tudi Zofija Hohenberška, ki se je izkazala še zlasti pri ureditvi Parka vrtnic. Z izborom kipov za park je nadvojvodinja želela posnemati značaj Franca Ferdinanda. Dianin kip bi naj tako simboliziral njegovo strast do lova, Neptunov pa ljubezen do morja. Fabiani je v očeh prestolonaslednika veljal za enega najbolj priljubljenih arhitektov v državi, po pričevanju njegovih potomcev pa bi naj po prevzemu oblasti Franc Ferdinand Fabianija celo imenoval za ministra za kulturo in izobraževanje. Pomladi leta 1914, kratek čas pred atentatom, je prestolonaslednik Fabianija zadožil, naj s kulturnozgodovinskega vidika preuči njegove gradove. Drugačno pa je bilo mnenje Franca Ferdinanda o danes morda še bolj slavnem in poznanem Jožefu Plečniku. Očitno prestolonaslednik ni bil navdušen nad Plečnikovo arhitekturo, saj je njegovo cerkev Svetega Duha na dunajskem Ottakringu primerjal z ruskim kopališčem, hlevom, senikom in Venerinim templjem. ¹¹

SLOVENC V KROGU FRANCA FERDINANDA

Franc Ferdinand je v začetku leta 1898 (septembra istega leta je bila v Ženevi ubita soproga Franca Jožefa) veljal za popolnoma ozdravljenega. Zaradi tega ga je 29. marca cesar imenoval za svojega vojaškega namestnika. Franc Ferdinand je tako dobil tudi lastno vojaško pisarno. Ta pisarna je v naslednjih letih postopno postala pomemben dejavnik v javnem življenju obdonske monarhije, čeprav razen vojaških zadev ni imela nikakršnega neposrednega vpliva na politično dogajanje. Leta 1913 je Franc Ferdinand nato postal generalni inšpektor avstro-ogrske vojske. ¹²

Kot rečeno že v uvodu, se slovenski zgodovinarji od smrti prestolonaslednika naprej niso lotevali pisanja biografije Franca Ferdinanda. Šele delo dr. Andreja Rahtena predstavlja mejnik v slovenskem zgodovinospisju in odpira nova poglavja gledanja Slovencev na našega nekdanjega prestolonaslednika. Če je slovensko zgodovinospisje čakalo skoraj 100 let do izida temeljnega dela o Francu Ferdinandu, pa so za naše zgodovinospisje zanimivi, poleg prevodov tujih knjig, predvsem spomini slovenskih politikov, ki so živeli v času delovanja prestolonaslednika. Med spominskimi gradivom slovenskih politikov, tako ugotavlja dr. Rahten, se je najbolj zavzeto lotil preučevanja življenja Franca Ferdinanda Ivan Hribar (1851–1941). Slednji je bil v času habsburške monarhije znan predvsem kot

⁸ Žibert, J[ohann] A[ugustin] (1918).

Der Mord von Sarajevo und Tiszas Schuld an dem Weltkriege. Die Serbischen Warnungen und eine »schwierige« gerichtliche Untersuchung. [Die Wiener Schmähbriefe im Jahre 1914.] Zwei Beiträge über die Notwendigkeit einer ehrlichen Demokratie und Völkerverständigung. Wien: Samozaložba, str. 25.

⁹ O sarajevskem atentatu, Narodni dnevnik, št. 168, 30. 7. 1926, str. 2.

¹⁰ A. Rahten, Prestolonaslednikova smrt, str. 87–92, 94, 100–101; A. Rahten, Žibertova teorija zarote, str. 4–6, 10 in 15; O sarajevskem atentatu, Narodni dnevnik, št. 168, 30. 7. 1926, str. 2.

¹¹ A. Rahten, Prestolonaslednikova smrt, str. 103–104.

¹² Prav tam, str. 22; W. Aichelburg, Erzherzog, str. 28; F. Weissensteiner, Franz Ferdinand, str. 200 in 205; W. Aichelburg, Erzherzog Franz Ferdinand, Band 1, str. 944.

dolgoletni ljubljanski župan (1896–1910), ki je bil zaslužen za popotresno obnovo Ljubljane. Vendar leta 1910 cesar ni potrdil njegove zadnje izvolitve za župana. Hribar je namreč padel v cesarjevo nemilost zaradi delovanja v času protinemških demonstracij leta 1908. Hribar, ki je bil velik domoljub, leta 1941 ni prenesel italijanske okupacije Ljubljane in je zaradi tega storil samomor. Zavrt v jugoslovansko zastavo je skočil v Ljubljano. Hribar se je prvič srečal s Francem Ferdinandom, ko se je slednji vozil na zdravljenje v Egipt. Po naključju je Hribar med vožnjo iz Ljubljane proti Trstu sedel v istem vagonu kot Franc Ferdinand. Do srečanja med njima je prišlo malo pred Divačo. Po vljudnem pozdravu sta se zapletla v pogovor o Škocjanskih jamah in podzemnih lepotah Krasa. V svojih spominih je Hribar prestolonaslednika ob njunem prvem srečanju opisal takole: »Njegovo neprisiljeno obnašanje in njegova prijaznost sta me prijetno iznenadila, ni torej čuda, da se mi je njegov vodeni pogled, sicer pa markantni obraz, ki je imel takrat nekam bolehnne poteze, trajno utisnil v spomin. Sam pri sebi sem ga – sam na pljučih bolan – blagroval, da mu je mogoče iti si zdravja iskat pod milo egiptovsko podnebje.«¹³ Nekaj let kasneje je Hribar videl prestolonaslednika ob splavitvi avstro-ogrske vojaške ladje v Trstu. Tedaj je Franc Ferdinand nanj naredil drugačen vtis. Hribar v svojih spominih piše: »In začudil sem se. Nekdanji slabotni in videzno bolehlavi nadvojvoda postal je krepak mož, čegar polna lica so razodevala zdravje. Toda ona neprisiljenost in brezskrbnost, ki ju je razodeval njegov obraz ob mojem pomenku med vožnjo mimo Divače, sta izginili. Zato pa se mi je zdelo, da vidim na njem odtенок prevzetne visokosti, pomešan s temnim oblakom neizpolnjenih želja. Skratka: bivši nadvojvoda mi je bil vzor prijaznosti; tedanji prestolonaslednik molčeča, a grozeča sfinga.«¹⁴ Na splošno Hribar v svojih spominih ne zavzema pretirano prijaznih stališč do prestolonaslednika. Po njegovem mnenju je bil Franc Ferdinand: »... strog človek osornega obnašanja, ki ni trpel nikakega ugovora, nikari že odpora. Pri tem je bil jako samosvoj, trmast in molčljiv. Kadar je izpregovoril, bila je vsaka njegova beseda zapoved.«¹⁵ Vendar je Hribarjevo slabo oceno prestolonaslednika treba gledati v širšem kontekstu. Sam je imel slabe izkušnje s Habsburžani (že omenjeno neimenovanje za župana s strani cesarja), hkrati pa je svoje spomine izdal leta 1928 v okviru Kraljevine SHS, kjer je bilo seveda nekdanje vladarje treba prikazati v negativni luči.¹⁶

Kljub dejstvu, da je Franc Ferdinand dobil lastno vojaško pisarno, Franc Jožef ni bil navdušen nad delitvijo oblasti z nečakom. V pismu svoji dolgoletni sopotnici Katharini Schratt (ta ga je tolažila pred smrtjo žene in po njej) je cesar zapisal: »Rad bi odstopil, če bi imel zaupanja polnega sina, v korist tega nevarnega norca pa nikoli.«¹⁷ Tako se je z leti tekmovalnost med Hofburgom oz. Schönbrunom (cesarjeva stranka) in Belvederom (stranka Franca Ferdinanda) krepila. Med strankama oziroma cesarjem in prestolonaslednikom pa ni prišlo samo do tekmovalnosti, ampak tudi do razhajanj v temeljnih pogledih na ureditev države. Franc Ferdinand je s skepsco gledal na dualistično ureditev države in kompromis z madžarsko politično elito iz leta 1867. Cesar pa je v dualizmu videl svoje zadnje veliko politično dejanje in se zaradi tega od leta 1867 naprej raje posvečal preureditvi arhitekturne podobe cesarske prestolnice kot reševanju nacionalnih problemov. Tudi Hribar v svojih spominih opozarja na napeti odnos med prestolonaslednikom in cesarjem: »V resnici je bil prestolonaslednik nekaj časa res le protivnik Madjarov. To pa največ zato, ker je mrzil cesarja Frana Josipa, ki je bil popolnoma pod njihovim vplivom.«¹⁸ Nesoglasja znotraj vladarske hiše so tako postala eden izmed razlogov za razpad monarhije. Franc Ferdinand je ob dualizmu prav tako nasprotoval kakršnemukoli pretiranem nacionalizmu, pa naj je bil to madžarski, češki ali celo nemški. Prestolonaslednik je v dualizmu videl le prvi korak na poti do popolne in pravične federalizacije države. Kot smo že povedali, je Franc Ferdinand na svojem potovanju okoli sveta obiskal tudi Združene države Amerike. Tam je videl, kako so lahko pravice posameznih zveznih držav združljive z vrhovno oblastjo unije. Po njegovem mnenju bi lahko podobno uredili monarhijo. Vsaka dežela bi lahko v okviru svojih zgodovinskih meja predstavljala avtonomno pokrajino. Tako kot je bil dualizem prvi korak k federalizaciji države, so Franc Ferdinand in njegovi zaupniki v belvederskem krogu razmišljali o drugem vmesnem koraku. Pojavila se je namreč ideja o trializmu. Ven-

Ivan Avguštin Žibert (1874–1945). (Vir: Dlib.si.)

13 Hribar, Ivan (1983–1984). Moji Spomini, I–II, uredil Vasilij Melik. Ljubljana: Slovenska matica, tu II (dalje: I. Hribar, Moji Spomini II), str. 375.

14 Prav tam, str. 375–376.

15 Prav tam, str. 376.

16 A. Rahten, Prestolonaslednikova smrt, str. 25; I. Hribar, Moji Spomini II, str. 374–377.

17 Rumpler, Helmut (1997). Eine Chance für Mitteleuropa. Österreichische Geschichte 1804–1914. Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie. Wien: Ueberreuter (dalje: H. Rumpler, Eine Chance), str. 559.

18 I. Hribar, Moji Spomini II, str. 377.

Nadvojvoda Franc
Ferdinand d'Este.
(Hrani: Pokrajinski arhiv
Maribor.)

dar sta glede trializma obstajali dve možnosti. Prva je želela zadostiti starim zahtevam Čehov po več enakopravnosti. Nastala bi avstro-ogrsko-češka država. Druga možnost je bila vključitev južnih Slovanov v troedino državo. Po tem načrtu pa bi nastala avstro-ogrsko-jugoslovanska država. Vendar je treba poudariti, da navedena imena za preurejeno monarhijo nikoli niso prišla v poštev, saj je že poimenovanje avstro-ogrska spominjalo na delitev monarhije. Že ti dve možnosti trialistične ureditve države kažeta na različna mnenja sodelavcev prestolonaslednika znotraj belvederskega kroga. Na kritičen odnos prestolonaslednika do vpliva Madžarov in krepitev nemškega nacionalizma je opozoril tudi Fran plemeniti Šuklje, ki je v svojih spominih o nazorih Franca Ferdinanda zapisal: »*Saj je jasno uvideval, da pod vladno odrevenelega starca Franca Jožefa starodavna habsburška država kar drvi proti prepadu! Madjare je sovražil, istotako so mu bili zoprni nemški radikalc, ki so poleg svojih političnih izgedov žalili njegovo živo katoliško prepričanje.*«¹⁹ Zgodovinopisje reformne načrte Franca Ferdinanda ocenjuje različno. Vendar pa velja poudariti, da se je prestolonaslednik zavedal moči sodobnih narodnopolitičnih gibanj za enakopravnost posameznih narodov habsburške monarhije.²⁰

Za uvedbo trializma, seveda tiste druge različice z jugoslovansko enoto, so se seveda zavzemali tudi nekateri slovenski in hrvaški politiki. Vendar so se zavedali, da od ostarelega cesarja ni bilo pričakovati takšnih velikih reform. Zaradi tega so polagali svoje upe v prestolonaslednika oz. bodočega cesarja. Rahten v svoji knjigi iz nekaterih slovenskih pričevanj sklepa, da je bil Franc Ferdinand naklonjen Slovincem tudi v kontekstu trialističnih načrtov. Vendar je treba poudariti, da so imeli Slovenci v prestolonaslednikovih načrtih v primerjavi s Hrvati podrejen položaj. A to ne pomeni, da se Franc Ferdinand ni zavedal pomena Slovencev v okviru jugoslovanskega vprašanja. Zaradi tega je seznam slovenskih politikov, ki so upali, da bo prestolonasledniku uspelo reformirati državo, precej obširen in vsebuje znana imena takratne slovenske politične elite. Med njimi je tudi dr. Anton Korošec, ki je marca leta 1910 branil Franca Ferdinanda pred napadi socialdemokratskega voditelja Viktorja Adlerja. Korošec je v parlamentu izjavil: »*Vsak čevljarški vajenec ima pravico povedati svoje v politiki, nasledniku na prestolu pa se to odreka.*«²¹ S temi besedami je Korošec obtožil Adlerja, da želi kratiti pravico prestolonaslednika, da se ukvarja s politiko.²²

Trialistična ideja preureditve monarhije je bila zelo blizu tudi Ivanu Šusteršiču (1863–1925). Ta je od leta 1912 do oktobra 1918 zasedal mesto kranjskega deželnega glavarja. Že nekaj let pred Šusteršičevim nastopom na mesto kranjskega deželnega glavarja, natančneje leta 1909, je prišlo do srečanja med njim in prestolonaslednikom. V tem času je Šusteršič poslal Francu Ferdinandu tudi trialistični memorandum. V njem je poskušal utemeljiti združljivost interesov habsburške dinastije. Tako je zapisal: »*Naš državnopravni program je trializem. Zavzemamo se zanj ne le iz narodnih, temveč tudi iz dinastičnih vzrokov; kajti pretežna masa slovenskega ljudstva je cesarju zvesta in stremi za veliko, mogočno monarhijo pod žezlom habsburške dinastije.*«²³ Šusteršič je v omenjenem memorandumu tudi zapisal, da je ležala prihodnost Avstro-Ogrske na Jadranu in Balkanu. Glede na razplet dogodkov po juniju 1914 vidimo, kako zelo prav je imel Šusteršič v svoji oceni pomena Balkanskega polotoka za prihodnost habsburške monarhije. V letih po pripravi trialističnega memoranduma se je Šusteršič ob podpori Janeza Evangelista Kreka trudil povezati slovenske katoliške narodnjake s hrvaškimi pravaši pod trialistično zastavo. Vrhunec teh prizadevanj predstavlja združitev Vseslovenske ljudske stranke in Vsepravaške organizacije 20. oktobra 1912 v Ljubljani. To združitev je v memorandumu za cesarja pozdravil tudi Franc Ferdinand.²⁴

Prestolonaslednikov belvederski krog je k sodelovanju pritegnil tudi nekatere slovenske politike. Med slednje lahko štejemo podpredsednika dunajskega parlamenta (1908–1918 s krajšim presledkom v letu 1909) Josipa viteza Pogačnika, ki je bil leta 1897 izvoljen v državni zbor in leta 1901 v kranjski deželni zbor. Oba mandata je obdržal do konca monarhije. V času delovanja na Dunaju si je pridobil velik ugled in priljubljenost v parlamentarnih krogih. Med letoma 1910 do 1912 mu je kot predsedniku vojnega odseka poslanske zbornice uspelo sprejeti nove vojne zakone. Zaradi tega je bil 9. septembra 1912

¹⁹ Šuklje, Fran (2010). Sodobniki, mali in veliki. III. del spominov, uredil Andrej Rahten. Ljubljana: Slovenska matica, str. 251.

²⁰ A. Rahten, Prestolonaslednikova smrt, str. 26–28; W. Aichelburg, Erzherzog, str. 55–56; H. Rumpler, Eine Chance, str. 558–560.

²¹ Dedijer, Vladimir (1966). Sarajevo 1914 (dalje: V. Dedijer, Sarajevo 1914). Ljubljana: DZS, str. 164.

²² A. Rahten, Prestolonaslednikova smrt, str. 56, 136; V. Dedijer, Sarajevo 1914, 163–164.

²³ Šusteršič, Ivan (1922). Moj odgovor (dalje: Dr. Ivan Šusteršič, Moj odgovor). Ljubljana: Samozaložba, str. 63.

²⁴ Pleterski, Janko (1998). Dr. Ivan Šusteršič 1863–1925. Ljubljana: Založba ZRC, str. 11 in 486; A. Rahten, Prestolonaslednikova smrt, str. 59; Dr. Ivan Šusteršič, Moj odgovor, str. 63–65.

povzdignjen v viteški staž. Ker je dobro poznal vojaške razmere v monarhiji, je bil Pogačnik pritegnjen tudi k sodelovanju znotraj belvederskega kroga. Leta 1911 je načelnik vojaške pisarne prestolonaslednika Alexander Brosch von Aarenau pripravil neformalni seznam bodočih ministrov. Na tem seznamu se je dvakrat pojavil Pogačnik in enkrat Franc Saleški Povše. Slednji je bil v državni zbor izvoljen leta 1891 in tam ostal vse do svoje smrti leta 1916. Kot odličen poznavalec kmetijstva je s stalnim posredovanjem pri kmetijskem ministrstvu dosegel marsikatero pridobitev za Kranjsko. V parlamentu si je prizadeval za uvedbo zavarovanja kmetijskih delavcev v primeru nezgode in bolezni.²⁵

Med slovenskimi politiki pa je najtesneje sodeloval z belvederskim krogom in prestolonaslednikom štajerski pravnik Ivan Žolger (1867–1925). Slednji je leta 1898 objavil delo *Österreichisches Verordnungsrecht*. V tem delu je dokazal, da je bilo možno habsburški monarhiji vladati na podlagi XIV. člena *Temeljnega državnega zakonika* tudi brez parlamenta. Istega leta je postal koncipist pri ministru za uk in bogočastje na Dunaju. Od leta 1902 je bil ministrski podtajnik in leta 1905 je postal ministrski tajnik. Leta 1908 pa je postal sekcijski in leta 1911 ministrski svetnik. Leta 1911 je izšlo tudi Žolgerjevo glavno delo z naslovom *Der staatrechtliche Ausgleich zwischen Österreich und Ungarn*. Prav zaradi te knjige in dobrega poznavanja pravnih razmerij med obema deloma monarhije je prestolonaslednik prosil Žolgerja, naj mu napiše manifest. Z njim je Franc Ferdinand želel kljubovati madžarskim težnjam po širitvi pristojnosti Madžarske na račun enotnosti monarhije. Žolger je kot ministrski podtajnik vodil tudi državnopravni oddelek in bil svetovalec predsednika državnega zbora v zadevah pravnega položaja Bosne in Hercegovine (Avstro-Ogrska je to pokrajino anektirala leta 1908). Prestolonaslednik bi naj Žolgerju dal celo vedeti, da ga bo po prevzemu prestola imenoval za načelnika cesarske kabinetne pisarne. Po smrti Žolgerja leta 1925 je časnik Slovenec objavil zanimiv članek, v katerem so po pričevanju Žolgerjevega češkega sodelavca zapisali: »delo Žolgerjevo /.../ je vzbudilo Franc Ferdinandovo pozornost za dr. Žolgerja. Povabil je Žolgerja k sebi in se z njim temeljito razgovoril o vseh trenutno važnih političnih vprašanjih. Odslej je bil Žolger pogostoma v gosteh v belvederski palači.«²⁶ Atentat v Sarajevu je prekrizal tudi bodočo Žolgerjevo poklicno pot. Vendar je kljub smrti prestolonaslednika nadaljeval svojo kariero in bil 30. avgusta 1917 imenovan za ministra brez listnice. Žolger je tako postal v zgodovini habsburške monarhije edini Slovenec in celo edini južni Slovan, ki mu je uspelo doseči ta položaj. Po različnih nesoglasjih s takratnim ministrskim predsednikom Seidlerjem je bil s položaja ministra odstavljen 6. maja 1918.²⁷

ODZIVI SLOVENSKEGA POLITIČNEGA VRHA OB ATENTATU IN SLOVENSKE INTERPRETACIJE SARAJEVSKEGA ATENTATA

Po sarajevskem atentatu je bila slovenska politika enotna v obsodbi terorističnega dejanja. Tudi naslovnice slovenskega časopisja so bile polne žalovanj za prestolonaslednikom in njegovo ženo. V Slovincu so zapisali: »Dva napada na prestolonaslednika FRANC FERDINANDA. Prestolonaslednik in njegova žena mrtva! Avstrija – njeni moči in vplivu je bilo posvečeno vse prestolonaslednikovo življenje. /.../ Njegov cilj je bila moč, velikost Avstrije – zrlí smo zato nanj z upanjem tudi avstrijski Slovani. Tisti, ki si Avstrijo predstavljajo, da bi en narod z nasilstvom vladal nad drugim, mu niso bili prijatelji, on pa ne prijatelj njihovih stremeljenj, ki so največja nevarnost za državo.«²⁸ Odziv deželnega glavarja Šusteršiča na atentat je bil prav tako zelo čustven. Če upoštevamo dejstvo, da je Šusteršič v Francu Ferdinandu videl edino realno politično možnost za južne Slovence, je čustven odziv logičen. V govoru, ki ga je imel 1. julija 1914 pred kranjskimi deželnimi poslanci, je dejal: »Umorjen je plemeniti nadvojvoda Franc Ferdinand. /.../ Umorjena je njegova preblaga soproga /.../. Padla sta kot plemeniti žrtvi perfidne zarote bestialnih izvržkov človeštva /.../. Dežela Kranjska se je odela v črni plašč žalovanja /.../ Neizmerna je izguba, ki s prerano smrtjo prestolonaslednika Franca Ferdinanda zadene prejasno cesarsko hišo /.../. In kar ga je nam, na jugo habsburške monarhije, še posebno približalo našemu čustvovanju: imel je gorko srce za te naše dežele, razumeval je njihove potrebe in vedno ga je vlekle na jug – kjer je žalibog našel svoj prezgodnji grob /.../«²⁹ V govoru je poleg citiranega Šusteršiča ostro napadel tudi veliko-

25 A. Rahten, Prestolonaslednikova smrt, str. 31–32 in 130; Josip vitez Pogačnik, v: Slovenski biografski leksikon, 7. zv. Peterlin – Pregelj, C. France Kidrič et al. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1949.

26 Čeh o dr. Ivanu Žolgerju, Slovenec, 5. 6. 1925, št. 124, str. 2.

27 A. Rahten, Prestolonaslednikova smrt, str. 57–58 in 143; Seminarška naloga Dieterja Reichenauerja, Arhiv Slovenskega biografskega leksikona, ZRC SAZU, Mapa Ivana Žolgerja; Pleterski, Janko (1971). Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Politika na domačih tleh med vojno 1914–1918. Ljubljana: Slovenska matica, str. 281; Čeh o dr. Ivanu Žolgerju, Slovenec, 5. 6. 1925, št. 124, str. 2.

28 Slovenec, 29. 6. 1914, št. 144, str. 1.

29 Zločin v Sarajevu (2004). Tragična smrt prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegove soproge vojvodinje Hohenberg. Habsburgovci: Žalostne slike iz naše preteklosti. Ljubljana: Založba Karantanija, str. 9–11.

srbsko propagando. Drugega julija 1914 sta krsti Franca Ferdinanda in Zofije Hohenberške prispeli v Trst. Ob prihodu v mesto ju je blagoslovil tržaški škof Andrej Karlin, po rodu Slovenec. Iz Trsta je krsti proti Dunaju peljal vlak, ki je prečkal tudi slovensko ozemlje. Ivanka Anžič Klemenčič prizore ob progi opisuje takole: »Sedaj je slovenska zemlja objela prestolonaslednika in ga nosila na poslednji poti. In videlo se je, da je prestolonaslednik tu prišel med svoje, med tiste, ki jim je bil on tolika nada. Ob celi progi, koder je tekel žalni vlak, je ljudstvo hitelo izkazat zadnjo čast in pozdrav ljubljenu prestolonasledniku. /.../ Na progo so sipali cvetje, drugi so držali v rokah goreče sveče. Vsa srca je polnila ena sama velika žalost in solze so ovirale pogled, ki je strmel za žalnim vlakom, kakor bi ondi za vedno bežali od nas vsi naši veliki upi.«³⁰ Na poti proti Dunaju je imel vlak tudi daljši postanek v Ljubljani. Na železniški postaji je pokojnika blagoslovil tudi knezoškof Anton Bonaventura Jeglič. Le nekaj dni po atentatu pa je v Ljubljani pri Katoliški tiskarni izšla že citirana knjiga Ivanke Anžič Klemenčič.³¹

Pogled na zgodovino sarajevskega atentata oziroma na zgodovino celotne monarhije se je spremenil šele po koncu prve svetovne vojne. Tako ni čudno, da Ivan Hribar v svojih spominih, izdanih leta 1928, o atentatu, piše takole: »Kaj če bo to povod za Avstrijo, da pade čez malo Srbijo in jo uniči? Toda to bojazen jame pobijati uvaževanje, da je sedaj izginila z evropskega mednarodnega prizorišča ona oseba, katere slavohlepu so se pripisovali nameni, ki so bili nevarni za svetski mir.«³² Nadalje Hribar primerja Gavrila Principa z Milošem Obilićem. Slednji je po bitki na Kosovskem polju, ki je potekala na Vidov dan (28. junij), ubil sultana Murata I. Principa je tako po Hribarjevem mnenju usoda določila, da je na isti dan kot stoletja pred njim Obilić umoril tirana in tako od svoje domovine odvrnil »še veliko usodnejše zasušnevanje, ki je v svojih dosledkih imelo vesti do silnega ponižanja in morebiti celo do iztrebljenja njegovega naroda.«³³

Že leta 1919 je v Ljubljani izšla knjižica z naslovom Habsburgovci: Žalostne slike iz naše preteklosti. V njej je odtisnjena pesem, ki nazorno prikazuje, kako se je v okviru nove jugoslovanske države moral spremeniti pogled na nekdanjo vladarsko dinastijo. Prva kitica se glasi: »Sedaj si šel od vseh prokleti rod, odnesel te svetovni je vihar, zdaj narod naš postal je svoj gospod, in ti ne vrneš se nikoli več, nikdar.«³⁴ Za primerjavo je bila v Domoljubu 23. julija 1914 objavljena pesem Frana Saleškega Šmida, katere prva kitica se je glasila takole: »Pal je mož, močan ko hrast! /.../ Za njim rosi oko! Ob padcu stresla se je zemlja, in udarec čulo je nebo.«³⁵ Na neki način je logično oziroma vsaj ni presenetljivo, da je bil pogled na prestolonaslednika, njegovo družino in reformni program v Kraljevini Jugoslaviji očrnilen. Toda, kako se je podoba Franca Ferdinanda spremenila v zadnjih sto letih? Odgovor na to vprašanje dobimo, če citiramo odsek iz knjige A. Rahtena: »/.../ v moderni slovenski historiografiji je prestolonaslednikova vloga prikazana precej bolj diferencirano, kot je to veljalo za povojno jugoslovansko zgodovinsko pisje. Danes ni več sporno priznanje, da je načrtoval reformo, ki bi izboljšala položaj vsaj dela slovanskih prebivalcev habsburške monarhije.«³⁶

30 Prav tam, str. 28–29.

31 A. Rahten, Prestolonaslednikova smrt, str. 107–108 in 111–112; Dr. Ivan Šušteršič, Moj odgovor, str. 65; Zločin v Sarajevu (2004). Tragična smrt prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegove soproge vojvodinje Hohenberg. Habsburgovci: Žalostne slike iz naše preteklosti. Ljubljana: Založba Karantanija, str. 9–11; Ambrožič, Matjaž (ur., 2007). Dnevniški zapiski dr. Evgena Lampeta (1898–1917). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, str. 38.

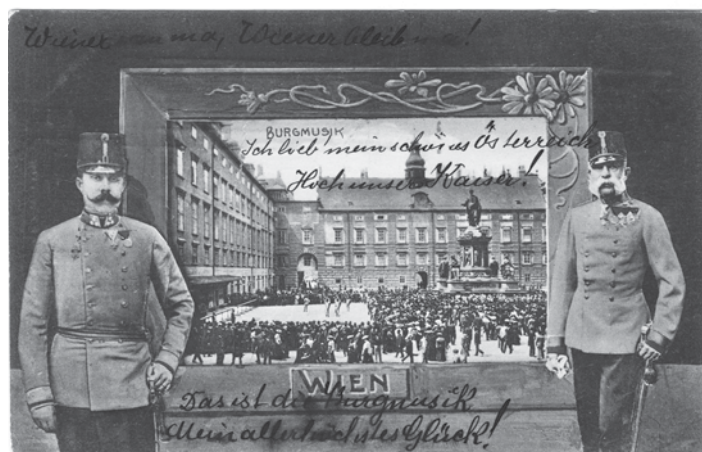
32 I. Hribar, Moji spomini II, str. 92.

33 Prav tam, str. 383.

34 Zločin v Sarajevu (2004). Tragična smrt prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegove soproge vojvodinje Hohenberg. Habsburgovci: Žalostne slike iz naše preteklosti. Ljubljana: Založba Karantanija, str. 69.

35 Spomin na prestolonaslednika Franca Ferdinanda, Domoljub, št. 30, 23. 7. 1914.

36 A. Rahten, Prestolonaslednikova smrt, str. 142, 117–118.

Franz Ferdinand in Franz Josef. (Hrani: Pokrajinski arhiv Maribor.)

SKLEP

V času delovanja prestolonaslednika Franca Ferdinanda so nekateri Slovenci zaradi svojih sposobnosti in marljivega dela uspeli na Dunaju priti do pomembnih položajev. Zaradi tega je na njih postal pozoren tudi prestolonaslednik, ki se je na gradu Belvedere obkrožal z ljudmi, ki bi mu po prevzemu oblasti pomagali pri vodenju države. Glede na majhno število Slovencev, ki jih je na predvečer vojne v monarhiji živelo nekaj več kot 1,4 milijona, je bilo delovanje Ivana Žolgerja, Josipa viteza Pogačnika, Ivana Šusteršiča idr. velik dosežek za slovensko inteligenco. Ti posamezniki, ki so imeli daljnosežne poglede na svet, ki jih je obkrožal, so se dobro zavedali, kako pomembna osebnost je bil Franc Ferdinand pri reševanju problema nepravilne razdelitve moči med narodi monarhije. Tako je razumljivo, da so tisti Slovenci, ki so zagovarjali trialistično preureditev države, v prihodnjem cesarju videli velikega reformatorja, ki bo južnim Slovanom dal enak položaj, kot so ga imeli Nemci in Madžari. Toda zaradi strela v Sarajevu Franc Ferdinand ni dobil možnosti, da bi se izkazal kot reformator. Žalostni odzivi slovenskega političnega vrha in Slovencev nasploh po atentatu so bili razumljivi. Velika žalovanja ob smrti pomembnih politikov so bila tudi pred Francem Ferdinandom in po njem nekaj običajnega. Slovenci so tako leta 1916 objokovali Franca Jožefa, leta 1934 kralja Aleksandra in leta 1980 Tita. Nova država, ki je nastala po letu 1918, je predstavnike nekdanje vladarske rodbine predstavljala v negativni luči, saj nova jugoslovanska zavest ni dopuščala prostora za nostalgijo po habsburških časih. Šele postopno so slovenski zgodovinarji začeli raziskovati življenje in delo prestolonaslednika v objektivnejši luči. Tovrstni primer je knjiga Andreja Rahtena, ki je izšla 100 let po usodnih strelah v Sarajevu in predstavlja pomen in delo Franca Ferdinanda ter Slovencev v krogu njegovih zaupnikov.

LITERATURA

- Aichelburg, Wladimir (2000). *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este und Artstetten*. Wien: Verlagsbüro Mag. Johann Lehner.
- Aichelburg, Wladimir (2014). *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este 1863–1914. Notizen zu einem ungewöhnlichen Tagebuch eines außergewöhnlichen Lebens*, Band 1. Wien: Verlag Berger.
- Aichelburg, Wladimir (2014). *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este 1863–1914. Notizen zu einem ungewöhnlichen Tagebuch eines außergewöhnlichen Lebens*, Band 2. Wien: Verlag Berger.
- Aichelburg, Wladimir (2014). *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este 1863–1914. Notizen zu einem ungewöhnlichen Tagebuch eines außergewöhnlichen Lebens*, Band 3. Wien: Verlag Berger.
- Ambrožič, Matjaž (ur., 2007). *Dnevniški zapiski dr. Evgena Lampeta (1898–1917)*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.
- Dedijer, Vladimir (1966). *Sarajevo 1914*. Ljubljana: DZS.
- Demmerle, Eva (2013). *Habsburžani*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Hitler, Adolf (1943). *Mein Kampf*. Zwei Bände in einem Band. München: Zentralverlag der NSDAP.
- Hribar, Ivan (1983–1984). *Moji Spomini, I-II*, uredil Vasilij Melik. Ljubljana: Slovenska matica.
- Klopp, Onno (1980) v: *Neue Deutsche Biographie*, Herausgegeben von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 12. Bnd. Berlin: Duncker & Humblot.
- Marschall, Godfried (1975) v: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, Band 6. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Pleterski, Janko (1971). *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Politika na domačih tleh med vojno 1914–1918*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Pleterski, Janko (1998). *Dr. Ivan Šusteršič 1863–1925*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Rahten, Andrej (ur., 2013). *Žibertova teorija zarote*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Rahten, Andrej (2014). *Prestolonaslednikova smrt: Po sledih slovenskih interpretacij sarajevskega atentata*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Reifenscheid, Richard (1990). *Die Habsburger in Lebensbildern: Von Rudolf I. bis Karl I.* Graz-Wien-Köln: Verlag Styria.
- Rumpler, Helmut (1997). *Eine Chance für Mitteleuropa. Österreichische Geschichte 1804–1914. Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie*. Wien: Ueberreuter.
- Šuklje, Fran (2010). *Sodobniki, mali in veliki. III. del spominov*, uredil Andrej Rahten, Ljubljana: Slovenska matica.
- Šusteršič, Ivan (1922). *Moj odgovor*. Ljubljana: Samozaložba.

Weissensteiner, Friedrich (1983). *Franz Ferdinand – Der verhinderte Herrscher*. Wien: Österreichischer Bundesverlag.

Zločin v Sarajevu (2004). Tragična smrt prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegove soproge vojvodinje Hohenberg. Habsburgovci: Žalostne slike iz naše preteklosti. Ljubljana: Založba Karantanija.

Žibert, J[ohann] A[ugustin] (1918). *Der Mord von Sarajevo und Tisas Schuld an dem Weltkriege. Die Serbischen Warnungen und eine »schwierige« gerichtliche Untersuchung. [Die Wiener Schmähbriefe im Jahre 1914.] Zwei Beiträge über die Notwendigkeit einer ehrlichen Demokratie und Völkerverständigung*. Wien: Samozaložba.

ČASOPISNI VIRI

O sarajevskem atentatu, *Narodni dnevnik*, št. 168, 30. 7. 1926, str. 2.

Prestolonaslednik in njegova žena mrtva, *Slovenec*, 29. 6. 1914, št. 144, str. 1.

Čeh o dr. Ivanu Žolgerju, *Slovenec*, 5. 6. 1925, št. 124, str. 2.

ARHIVSKO GRADIVO

Arhiv Slovenskega biografskega leksikona.

Seminarska naloga Dieterja Reichenauerja, Arhiv Slovenskega biografskega leksikona, ZRC SAZU, Mapa Ivana Žolgerja.

POVZETEK

Prva svetovna vojna oziroma velika vojna je, še preden so si velike sile takratnega časa medsebojno napovedale vojno, našla svoji prvi žrtvi v Sarajevu. Pod usodnimi streli Gavri-la Principa sta življenje izgubila Franc Ferdinand in njegova soproga Zofija Hohenberška. Avstrijski prestolonaslednik (to je postal leta 1896) je med nekaterimi Slovenci takratnega časa veljal za osebo, ki bo spremenila dualistično ureditev monarhije. Posamezniki, denimo Ivan Žolger, Josip vitez Pogačnik, Ivan Šusteršič idr., so bili pripadniki ideje o tria-listični preureditvi države, znotraj katere bi južni Slovani dobili enake pravice, kot so jih imeli Nemci in Madžari. Franc Ferdinand, ki je leta 1902 dobil lastno vojaško pisarno, se je v krogu svojih zaupnikov, imenovanem tudi belvederski krog (po gradu Belvedere, v katerem je prestolonaslednik bival s svojo družino), postopno začel pripravljati na prevzem oblasti. Zaradi svoje inteligence in sposobnosti sta v ta krog prišla tudi Slovenca Ivan Žolger (odličen poznavalec prava) in Josip vitez Pogačnik (strokovnjak za vojaške zadeve). V zasebno oziroma družinsko življenje prestolonaslednika pa sta prodrla dva Slovenca. Najbliže je tegobam družinskega življenja prišel osebni spovednik Zofije Hohenberške, Slovenec Ivan Avguštin Žibert. Znameniti slovenski arhitekt Maks Fabiani pa je po naročilu prestolonaslednika preuredil vrtove na gradu Artstteten, pri čemer mu je pomagala tudi Zofija Hohenberška. V začetku leta 1914 je Fabiani od Franca Ferdinanda prejel naročilo, naj iz umetnostnozgodovinskega pogleda preuči njegove gradove. Tako vidimo, da je nekaterim Slovencem, ne po naključju, ampak zaradi njihovih sposobnosti, uspelo pridobiti zaupanje prestolonaslednika. Nekaterim med njimi so se celo obetali visoki položaji po nastopu Franca Ferdinanda na prestol, vendar so streli v Sarajevu preprečili tudi to. Interpretacij atentata in dela Franca Ferdinanda so se Slovenci lotili takoj po dogodkih v Sarajevu. Prve interpretacije, nastale še v času obstoja obdonske monarhije, so bile zelo čustvene in poveljevalne. Sprememba državnega okvira po letu 1918 je nato popolnoma spremenila pogled na nekdanjo vladarsko družino in njene glavne predstavnike. Šele v obdobju po osamosvojitvi Slovenije so se zgodovinarji lotili bolj objektivnega preučevanja življenja in dela Franca Ferdinanda ter Slovencev, ki so igrali pomembno vlogo v krogu njegovih zaupnikov.

Mag. Bernarda Roudi, Osnovna šola Kapela

PRVA SVETOVNA VOJNA 1914–1918 IN PREKMURJE

UVOD

Prispevek govori o prvi svetovni vojni, kakršno so doživljali Prekmurci, in je nastal ob 100. obletnici začetka prve svetovne vojne z namenom, da se osvetli to obdobje, o katerem je zelo malo zapisanega. Gre za kronološki opis dogodkov na bojiščih in v zaledju. Nastal je s preučevanjem obstoječe literature, časopisnih virov iz tistega obdobja in ob preučevanju matične knjige evangeličanske verske občine Puconci. Dogajanja med Prekmurci so zabeležena v izvirniku, kakor so jih objavljale Kleklove novine, in v narečju. Vsakemu letu je dodan zapis spominov vojaka duhovnika Ivana Jeriča, ki je imel kasneje velike zasluge za to, da je Prekmurje danes sestavni del Republike Slovenije. Prispevek se zaključuje z navedbo spominskih obeležij v pokrajini.

DOGAJANJA V LETU 1914

Vojna, ki se je začela 28. julija 1914, mesec dni po atentatu na avstrijskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda¹ v Sarajevu, je bila drugačna od vseh dotedanjih vojn. V tej vojni je sodelovalo 28 držav, boji pa so potekali v Evropi, Aziji in v Afriki. Trajala je štiri leta in povzročila smrt okoli 20 milijonov ljudi ter uničila največje imperije. Vojno so povzročili predvsem nemški militarizem s cesarjem Viljemom II.² ter avstrijsko zunanje ministrstvo in generalni štab, ki sta na vse načine vztrajala pri napadu na Srbijo.³ Avstrijski cesar in ogrski kralj Franc Jožef⁴ je odredil splošno mobilizacijo, ki je zajela letnike 1892–1896 ter črnovojneke v starosti od 38 do 42 let (letniki 1872–1878), v vojno pa so bili vključeni fantje, ki so takrat služili vojsko.

Prvo svetovno vojno je avstro-ogrsko armada začela s 102 polkoma skupne pehote, med vojno pa je to število povišala še za 39 polkov.⁵ Manj pomemben del oboroženih sil je predstavljala črna vojska, ki so jo sestavljali obvezniki, stari od 32 do 42 let, v času vojne pa tudi do 50 let. Ti vojaki so bili večinoma razporejeni v domobranske pehotne polke ter v črnovoljniške polke in bataljone.⁶

Novica o splošni mobilizaciji je na okrožno sodišče v Murski Soboti prispela 31. julija 1914. Oblasti so prebivalce o tem obvestile z belimi in rdečimi uličnimi plakati ter brzojavko že istega dne poslale v vse sosednje občine.⁷ V Prekmurju je mobilizacija zajela okoli 2000 (po pričevanju Kleklovih Novin 3000) vojnih obveznikov v vrste honvedskih⁸ (domobranskih) enot,⁹ kjer je bil prekmurški 20. honvedski polk, služili pa so tudi v sestavi 83. cesarsko-kraljevega pehotnega polka in 18. domobranskega pehotnega polka s sedežem v Szombathelyju.¹⁰ Ker uradna madžarska statistika nacionalne pripadnosti Slovenec ni upoštevala, so Prekmurce narodno opredeljevali kot Madžare. Več kot 85 % mobiliziranih prekmurških fantov je bilo vpoklicanih v štiri pehotne polke: 83. cesarsko-kraljevi pehotni polk in 18. domobranski pehotni polk s sedežem v Szombathelyju, ki je vključeval mobilizirance iz Železne županije; 48. cesarsko-kraljevi pehotni polk

¹ Bil je pripadnik habsburške dinastije. Njegov oče Karl Ludvik je bil brat cesarja Franca Jožefa. Leta 1889 se je njegovo življenje dramatično spremenilo. Njegov bratranec Rudolf Habsburški, edini sin Franca Jožefa in zato prestolonaslednik, si je 30. januarja v lovski koči Mayerling vzel življenje. S tem je pravica do prestolonasledstva pripadla Karlu Ludviku, ki pa jo je nekaj dni po samomoru odklonil. S tem je Franc Ferdinand postal prvi v vrsti za prestol. Ko je Franc Ferdinand konec junija 1914 nameraval obiskati manevre avstro-ogrskih vojaških enot, nastanjenih v Bosni in Hercegovini, se je tajna srbska organizacija Črna roka odločila nanj izvesti atentat. Črna roka je za to priložnost izurila skupino mladeničev iz Bosne, ki so bili člani druge organizacije z imenom Mlada Bosna in ki so potem teroristično dejanje v Sarajevu tudi uspešno izvedli. Atentat se je zgodil na Vidov dan, 28. junija 1914. Prestolonaslednika je skupaj z ženo Zofijo ustrelil atentator srbskega rodu Gavrilo Princip. Ta umor je bil povod za prvo svetovno vojno.

² Viljem II. se je rodil 1859 v Berlinu in postal cesar leta 1888 po smrti Friderika II. Po sarajevskem atentatu je A-O zagotovil podporo v vojni proti Srbiji. Novembra 1918 se je odpovedal kroni in odšel v izgnanstvo na Nizozemsko, kjer je umrl junija 1941. Več o tem, Grant, R. G. (2014). 1. svetovna vojna, Veliki ilustrirani vodnik. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 21.

³ Nečak, Dušan, Repe, Božo (2005). Prelom 1914–1918. Svet in Slovenci v 1. svetovni vojni. Ljubljana: Sophia, str. 61 (dalje Nečak, D. (2005)).

⁴ Franc Jožef (nemško Franz Josef Karl) se je rodil kot najstarejši sin nadvojvodu Francu Karlu, mlajšemu sinu avstrijskega cesarja Franca I. in Zofiji Bavarski v palači Schönbrunn na Dunaju. Oblast je prevzel leta 1848 in vladal vse do leta 1916, ko je v starosti 86 let po 68 letih vladanja umrl na Dunaju.

⁵ Nečak, D. (2005), str. 66.

⁶ Prav tam.

⁷ Melega, Miklos (2011). Podnošenje žrtve i solidarnost - Okrug Murska Sobotka kao ratna pozadina (1914–1918). Pomurje 1914–1920. Čakovec: Zbornik radova, str. 60.

⁸ Honvedseg predstavlja madžarsko deželno vojsko Translajtanie. Po uvedbi dualizma 1867 je dobila Madžarska avtonomijo in njena vojska se je razdelila v tri enote, ena med njimi je bila HONVEDSEG, ki so jo sestavljali vojaki iz Translajtanie, kakor so označevali dežele v ogrski polovici A-O z uradnim imenom Dežele svete madžarske Štefanove krone (ustni vir avtorici dal Franc Kuzmič, 16. avgusta 2014).

⁹ Kuzmič, Franc (2011). Vojaki iz Prekmurja v prvi svetovni vojni in njihova spominska obeležja, Pomurje 1914–1920. Čakovec: Zbornik radova, str. 223

¹⁰ Prav tam.

in 20. domobranski pehotni polk s sedežem v Nagykanizi pa sta vključevala mobilizirane vojake iz Zalske županije.¹¹

Kleklave Novine so že v začetku avgusta 1914 poročale o mobilizaciji prekmurskih fantov, kjer poročajo tako o redni mobilizaciji kot tudi o črni vojski: »Pet milijonov naše vojske je zdaj pozvano na bojišče. Pozvani so vsi črnovojniki do 42 leta. Črnovojniki (nepfolkelo) se zovejo oni vojaki, ka so že doslužili vojaščino, nemajo pa še obšita ali odpusta iz vojaške službe, šteroga samo po spunjenon 42 om leti dobijo /.../ Naših dečkov je trijezero v dejanskoj vojaškoj službe. Tij idejo na bojišče, ali vse se zato ne bodo bili /.../ Vogrski Slovenci, katoličanci i evangeličanci so zdaj z do 42 let starimi črnovojniki više 20 jezer vojakov poslali svojoj lublenoj vogrskoj domovini na brambo. Vogrskoj Slovenec je izdajnik nikdar ne bio in ne bo z Božov pomočjov zdaj tudi ne.«¹² Glede na dokaj veliko število vojakov je imel Klekl verjetno v mislih vojake z območja širše okolice, kajti številka 20.000 je previsoka (op. p.).

Prav tako se je že avgusta 1914 začelo z zbiranjem prostovoljnih prispevkov za vojne sirote in družine vojakov. O tem so Novine pozivale: »Pomoč naših novin /.../ Iz globočine srca prosimo vse vrle Slovence, naj pomagajo pri deli polskom i domačem tistim sirotam, šterih možje so odhajali i si ne morejo pomoči. Prosimo vse sirote, šterih sinovje i možje so v boji, naj se zglasijo pri vredništvu naših novin, (Klekl, Cserfold, Zalam.) i njim bomo pomoč rosili z drage vole radi /.../ Novine naberajo tudi dare v ta namen. Objavljeni darovalci, ki so dali denar, o njih poročajo tudi Novine, 30. avgusta.«¹³

O prvih ranjenih prekmurskih vojakih viri poročajo že septembra 1914. Iz zapisov velikokrat ni mogoče razbrati ali prihajajo ranjenci z balkanskega ali vzhodnega bojišča. Prva žrtev med prekmurskimi vojaki pa je bila na balkanski fronti, kjer je padel vojak Jožef Kološa iz Strehovcev. O tem Novine pišejo: »Ranjence so tude že med našimi slovenskimi dečkami. Z Bogojine je Horvath Ferenc bio prvi, koga so že njegove pohodili v sopronskoj bolnišnici. Streljeni je na šinjeki, kde njemi že rana celo za celila, pa na pleči marano, štera njemi tudi cele. Eden druge pa roko ma prestreljeno pa v Beči leži. Z Renkovec tudi znamo za enoga ranjenoga /.../ Prvi mrtvec je v boji z bogojanske fare strehovske Kolossa Jožef, ki se je proti Srbom vajuao.«¹⁴ Novine so 11. oktobra 1914 zapisale: »Starijšje Traibarič Ivana in Berden Ivana iz Filovec so glas dobili, ka so sinovje v boji smrt naišli za domovino. Te prvi se tako boro, ka je par dnevv prle zvezdo dobo za volo posebno junaškoga obnašanja.«¹⁵ Kot pišejo Novine 8. novembra 1914, so se prekmurski vojaki ranjenci zdravili v bolnišnicah v Iglou, Budimpešti, Krakovu, na Dunaju, v Karolinenthalu, v Murski Soboti, Pragi, Weinbergu, Olomoucu in v Tordu. 15. novembra 1914 so Novine poročale o bolnišnici v Mačkovcih, v gradu grofa Ladislava Szaparyja, kjer je bila bolnišnica za 40 ranjencev, v njej pa so se zdravili večinoma Madžari.¹⁶ Druga decembrska številka Novin je zapisala vest, da bo v Murski Soboti nastanjenih 1000 ulanarjev (huzarjev, konjenikov, op. p.), ki bodo nekaj časa s svojimi konji v mestu.¹⁷

Duhovnik Ivan Jerič¹⁸ je vojaški rok v Avstro-Ogrski vojski služil v času začetka prve svetovne vojne v Sarajevu, kjer je kot avstro-ogrski vojak od 21. junija 1914 opravljal teoretični in praktični izpit iz gradnje telefonskega omrežja in inštalacij telefonskih central. V svojih spominih govori tudi o vojnih operacijah na balkanskem bojišču in o prvi avstro-ogrski ofenzivi: »V Srbijo so vdrle tri avstrijske armade, dve od zahoda, ena od severa. Naša 15. armada je bila v sredi-ni. Pri prehodu čez Drino ni bilo velikega odpora. Prve bitke so se začele le nekaj kilometrov od reke. Ko pa je avstrijska vojska prodrla do Car planine, so se za planino vneli strašni boji. Srbska vojska je bila zakopana in močno utrjena, Avstrijci pa so brez vsake topovske priprave drveli v bitke. Avstrijska vojska je bila kmalu zdesetkana. Kakšne bitke so se bile za to strateško važno točko, se vidi iz tega, da so v bližini Zvornika na enem travniku noč in dan na treh operacijskih mizah zdrav-

11 Prav tam.

12 Klekl, Jožef (1914). Novine 2/32, Črenšovci, 9. avgust, str. 2.

13 Klekl, Jožef (1914). Novine 2/33, Črenšovci, 16. avgust, str. 2.

14 Klekl, Jožef (1914). Novine 2/37, Črenšovci, 13. september, str. 3.

15 Klekl, Jožef (1914). Novine 2/41, 11. oktober, str. 4.

16 Klekl, Jožef (1914). Novine 2/46, 15. november, str. 4.

17 Klekl, Jožef (1914). Novine 2/50, 13. december, str. 4.

18 Ivan Jerič je bil rojen 4. junija leta 1891 v Dokležovju. Po začetnem izobraževanju v domačem kraju je šolanje nadaljeval na šentviški gimnaziji. Služenje vojaškega roka ga je doletelo v času prve svetovne vojne, ko je bil kot avstro-ogrski vojak v Sarajevu in na soški fronti. Bil je Maistrov borec, voditelj prekmurskih legionarjev skupaj z Jožefom Godino in Mihaelom Kuharjem ter sopodpisnik Memoranduma Slovencev iz Prekmurja 21. junija 1919 skupaj z Jožefom Kleklom. Po maturi se je vpisal na Visoko bogoslovno šolo v Mariboru, kjer je 29. junija 1924 prejel mašniško posvečenje. Kot kaplan je najprej služboval v Lendavi, Ljutomeru, nato v Beltincih in v Murski Soboti, ko je bil tudi narodni poslanec SLS. Kot poslanec se je zavzemal za popolno gimnazijo v Murski Soboti, za izvedbo pravične agrarne reforme, za okrožno sodišče in za odpravo brezposelnosti kmečkih delavcev. Leta 1919 je bil eden izmed avtorjev t. i. avtonomnega načrta, s katerim si je skupina katoliških duhovnikov prizadevala za večjo avtonomijo Slovencev v Prekmurju. Od leta 1926 je urejal Kleklave Novine. Bil je župnik in dekan v Lendavi ter župnik in dekan v Turnišču. V času druge svetovne vojne je bil generalni vikar za Prekmurje in julija 1941 eden izmed avtorjev Lendavske resolucije, ki je tako kot avtonomni načrt leta 1919 zahtevala večje narodnostne pravice za Slovence pod madžarsko okupacijo. Med vojno se je večkrat sestel s partizani in bil večkrat preganjan in zaprt s strani Madžarov. Po koncu vojne, 11. septembra 1946, je bil aretiran in 7. oktobra 1946 je bila razglašena obsodba, po kateri je bil štirileta zaprt. Iz zapora je bil izpuščen 20. avgusta 1950, ko je po odsluženi kazni opravljal službo župnika in dekana v Turnišču. Aprila 1957 se je upokojil in kot upokojeni župnik nadaljeval svoje delo kot duhovni pomočnik v Murski Soboti. Leta 1964 je nekaj mesecev opravljal službo župnika v Murski Soboti. Kot upokojeni soboški župnik se je leta 1965 preselil v Bakovce, kjer je poleg pastoralnega dela dokončal pisanje svojih spominov. Konec leta 1974 je odšel v rojstni kraj Dokležovje, kjer je 21. decembra 1975 umrl. Pokopan je v Dokležovju. Jožef Smej v spremni besedi v Jerič, Ivan (2000). Moji spomini. Murska Sobotica: Zavod sv. Miklavža, str. 1-3 (dalje Jerič, I. (2000)).

niki šivali rane in amputirali zdrobljene ude. Večkrat so z vozom odpeljali odrezane roke in noge pokopat na pokopališče. Avstrijska generaliteta je uvidela, da na tak način ne bodo Avstrijci nikdar zavojevali Srbije, zato so svoje čete umaknili iz ognja, jih drugače porazdelili in zadane praznine nadomestili s svežimi silami.«¹⁹

V evangeličanski cerkveni občini Puconci je evangeličanski duhovnik Adam Luthar²⁰ v času od 1914 do 1918 vodil posebno matično knjigo, v katero je vpisoval podatke o mobiliziranih in padlih vojaki iz te cerkvene občine, ki je obsegala naselja: Andrejci, Bokrač, Brezovci, Dolina, Gorica, Krnci, Lemerje, Markišavci, Moščanci, Pečarovci, Polana, Predanovci, Puconci, Puževci, Sebeborci, Šalamenci in Vaneča. Vojaki so v letu 1914 v glavnem odhajali na vzhodno fronto, v letu 1915 po vstopu Italije v vojno pa tudi na soško fronto.

V matični knjigi (HADBAVONULT JUIN – ANY KONYVE 1914–) je zapisan seznam 487 vojakov, ki so bili mobilizirani avgusta 1914 in od maja do oktobra 1915.²¹ Glede na število prebivalcev je bilo največ vojakov iz Sebeborcev (11), Puconcev (9) in Šalamencev (9). Poudariti pa je treba, da omenjena matična knjiga beleži le podatke o vojaki evangeličanske vere, ki so bili člani »Puconske evangeličanske gmajne«. Avgusta 1914 so bili vojaki usmerjeni v kraje Sopron, Szombathely, Koszeg, na Dunaj, v Budimpešto in nekateri tudi v Varaždin. Leta 1915 pa so se vojaki iz rojstnih krajev napotili v Sopron, Nagykanizso, Szombathely, Kormend, Koszeg in na Dunaj ter bili iz teh krajev s svojimi polki premeščeni na vzhodno in soško fronto. Izmed 487 vojakov je iz te cerkvene občine za vedno ostalo v Galiciji, Bukovini, v Sibiriji, Bosni in v drugih neimenovanih krajih 93 vojakov, poleg teh pa je bilo leta 1919 še 60 pogrešanih vojakov.²²

Novice z bojišč je poleg Kleklovih Novin objavljala tudi list »Murazsombat es Videke« (Murska Sobota in okolica),²³ ki pa je več pozornosti posvečal pismom vojakov z različnih bojišč. Tako je 20. septembra 1914 zapisal, da je v okolici Lublina na vzhodni fronti padel Gyula Plechl, evangeličanski duhovnik iz Križevcev.²⁴

Kot piše Ivan Jerič, je druga ofenziva na Balkanu potekala decembra 1914, razmere za vojake pa so se zaradi zime in poraza v prvi ofenzivi zaostrele. Ivan Jerič se te ofenzive spominja: »Ker so v prvi ofenzivi madžarski vojaki pobesili dosti nedolžnih srbskih mož, češ da se ne bodo organizirali v komitske čete (partizani), je v tej drugi ofenzivi veliko srbskega prebivalstva pred avstrijsko vojsko zbežalo. Živila so odpeljali s seboj /.../ Bili smo izstradani. Dobivali smo samo kavo in tu in tam kakšen hlebec kruha. Ob taki hrani je vojaštvo zbolelo za grižo, vojaki so bili utrujeni in brezbrizni. Pritisnila je tudi zgodnja zima. Bili smo slabo oblečeni /.../ Zimo sem preživel v Rumi /.../ Dne 25. maja 1915 so nas premestili na soško bojišče.«²⁵

O bojih dobrovoljskih fantov na balkanski, vzhodni in soški fronti je pričevanja zbral Attila Kovacs. Največ nabornikov iz Dobrovnika se je po raziskavah Attila Kovacs bojevalo na vzhodni fronti v sestavi 20. nagykanizškega domobranskega in 48. pehotnega polka,²⁶ v pehoti pa so se nekateri bojevali tudi med huzarji.²⁷ Med huzarji se je na vzhodni fronti boril Ferenc Bojnec kot pripadnik sombotelskega huzarskega polka, ki je vojno preživel in bil za svoj pogum večkrat odlikovan.²⁸ Pričevanja o življenju vojakov na vzhodni fronti je zbrala Gordana Šovegeš Lipovšek, ki je preučevala pisma vojaka Zsigmonda Janka in njegove žene Matilde.²⁹ Iz pisem je razvidno, da je Janko Zsigmond kot vojaški obveznik aprila 1914 služil madžarsko vojsko v Nagykanizsi v 48. pehotnem polku, od koder je bil z vlakom premeščen na vzhodno fronto v Galicijo ter bil do aprila 1915 hospitaliziran v mestu Troppau.³⁰ Nato je bil kratek čas doma ter se leta 1916 ponovno boril v Galiciji do februarja 1918. Iz romunskega kraja Braila se je nato z vlakom pripeljal na kratek dopust in bil ponovno na fronti od maja do julija 1918 v Odesi. Vojno je preživel, saj je iz pisem razvidno, da se je moral decembra 1918 javiti svojemu 48. pehotnemu polku. Njegova udeležba

19 Jerič, I. (2000), str. 18.

20 Adam Luthar je bil rojen 24. decembra 1886 v Sebeborcih. Osnovno šolo je obiskoval v Puconcih in na Hodošu, klasično gimnazijo in teološko fakulteto pa v Šopronu na Madžarskem. V Šopronu je bil leta 1911 tudi ordiniran za duhovnika. Kaplansko službo je opravljal v Puconcih, kjer je leta 1913 nastopil tudi redno službo kot osmi puconski duhovnik. V času njegovega delovanja v Puconcih je bilo v letih 1922–1923 sezidano župnišče, ki stoji še danes. Luthar je bil aktiven tudi na literarnem področju. V letih 1922–1941 je bil urednik »Evangeličanskega kalendara« in »Düševnega lista«. Bil je dober poznavalec zgodovine in kot korespondent zadolžen za stike z zdomci v Franciji in z izseljenci v Ameriki. Sodeloval je pri pripravi in tiskani izdaji številnih literarnih del, skupaj z Janošem Flisarjem pa je priredil veroučno knjigo za vse razrede. Umrli je 31. avgusta 1972 v Puconcih, kjer je tudi pokopan. Za svoje požrtvovalno delo je leta 1928 prejel visoko državno odlikovanje, red »sv. Save 5. razreda«, ki mu ga je izročil dr. Popp iz Zagreba. Kerčmar, Vili (1995). Evangeličanska Cerkev na Slovenskem. Murska Sobota: Evangeličanska cerkev v Sloveniji, str. 154 in 312.

21 Matična knjiga evangeličanske verske občine Puconci: HADBAVONULT JUIN – ANY KONYVE 1914.

22 Prav tam.

23 Konec leta 1884 (25. decembra) je začel v Murski Soboti izhajati – v madžarščini in prekmurščini – prvi lokalni časopis – tednik Murazsombat és vidéke: Magyar és vend nyelvű vegyes tartalmú hetilap (Murska Sobota in okolica: Dvojezični madžarsko-prekmurški tednik), ki je bil po letu 1889 tiskan samo v madžarščini. Ta tednik je izdajalo društvo VMKE in je zelo pomemben vir informacij o kratkornem družbenem življenju Murske Sobotne in okolice (ustni vir dal avtorici Franc Kuzmič, 16. 8. 2014).

24 MeV, (1914) 29/9, 20. sept. 1914.

25 Jerič, I. (2000), str. 23–24.

26 Prav tam.

27 Huzar (izvirno madžarsko Huszar), tudi ulanec, je bil sprva pripadnik težke konjenice, ki je bila organizirana na Madžarskem v 15. stoletju in v sredini 16. stoletja v Nemčiji; v tem stoletju se je reorganizirala v lahko konjenico (ustni vir dal avtorici Franc Kuzmič, 16. 8. 2014).

28 Kovacs, Attila (2011). Podobe iz življenja Dobrovnika v prvi polovici 20. stoletja. Lendava, Murska Sobota: Zavod za kulturo madžarske narodnosti, Pokrajinski muzej, str. 18 (dalje Kovacs, A. (2011)).

29 Šovegeš Lipovšek, Gordana (2011). Čeznja izza rovova. Pisma vojnika Zsigmonda Janka s bojišta, Pomurje 1914–1920. Čakovec: Zbornik radova, str. 283–293

30 Prav tam, str. 285.

v prvi svetovni vojni je trajala več kot štiri leta in med tem časom je trikrat obiskal domače, dvakrat je bil ranjen in večkrat hospitaliziran.³¹

V zaledju se je v času prve svetovne vojne povečala narodnostna občutljivost in agitacija za novo – južnoslovansko državo, kar je bilo v takratnih razmerah sovražno dejanje. Septembra 1914 je bilo na szombathelyjsko finančno upravo poslano poročilo Ferenca Orija, madžarskega kraljevskega nadzornika finančne straže iz Sodišincev.³² V njem je opisano, da je Viktor Sbull, frančiškan, rojen v Murskih Petrovcih v murskosoboškem okraju, imel 2. avgusta 1914 novo mašo v katoliški župnijski cerkvi na Tišini. Ko je obiskal domače v Murskih Petrovcih, je ob neki priložnosti v zaupni družbi izjavil: »Kaj veste vi! Mi hočemo vzpostaviti samostojno slovansko kraljevino, h kateri bodo spadale dežele od Opatije, Dalmacije, Bosne, Srbije, Bolgarije, Hrvaške in drugih pokrajin, ogrsko južno srbstvo in navzdol do Maribora, Štajerske in pokrajine z 'vendskim življem' v Železni županiji.«³³

Prve bitke pa so prinesle tudi prve ujetnike. V Prekmurju so po uredbi vojnega ministrstva novembra 1914 nastanili 7. polk ulanarjev (huzarjev), in sicer 1000 konjenikov v Murski Soboti in v Beltincih.³⁴

DOGODKI NA BOJIŠČIH IN V ZALEDJU LETA 1915

Na vzhodni fronti se je morala 22. marca 1915 ogrska trdnjava Przemysl po šestmesečnem obleganju vdati. Hudi boji so maja potekali pri mestu Gorlice, kjer sta nemška 11. in avstro-ogrsko 4. armada prebili rusko fronto in prisilili rusko vojsko k umiku, od junija do oktobra so se boji nadaljevali, nato pa se je fronta ustalila. S podpisom Londonskega pakta 26. aprila 1915³⁵ se je odprla soška fronta, saj je Italija napovedala vojno Avstro-Ogrski 23. maja 1915.³⁶ Prva soška bitka se je začela 23. junija z napadom na Doberdob, v tem letu pa so se na soški fronti zvrstile do decembra še štiri bitke. Na Balkanu so se boji nadaljevali aprila 1915, ko so Francozi in Angleži začeli z dardanelsko bitko proti Turkom, v boj pa se je vključilo tudi avstro-ogrsko topništvo. Združene avstro-ogrske, nemške in bolgarske enote so napadle Srbijo, poražena srbska vojska se je zaradi tega umaknila proti Albaniji, tako da je bila do 15. novembra zasedena že vsa Srbija, decembra pa je bila poražena tudi črnogorska vojska pri Mojkovcu.³⁷

Ivan Jerič se je 25. maja s svojo enoto iz Rume na balkanski fronti v živinskih vagonih prek Subotice, Baje, Čakovca, Maribora, Celovca in Jesenic pripeljal v Most na Soči na soško fronto. Udeležil se je prve soške bitke in o tem v svojih Spominih zapisal: »Kakšna je bila razlika med bojevanjem s Srbi in z Italijani? Italijani so imeli veliko topništva in so z njim dobro streljali, Srbi so imeli malo topov in so jih po slabih cestah zelo počasi vozili z voli in kravami. Srbski vojak je bil zvit, hraber in spreten. V takem položaju, kakršen je bil v boju za Kolovrat, bi Srbi napravili protinapad, avstrijsko brigado razcefrali in polovili, Italijani pa so strahopetci, ki niso upali dvigniti glave iz jarkov in ciljati na sovražnika, ampak so na slepo streljali v zrak. Zato v boju za Kolovrat 7. avstrijska brigada ni imela dosti izgub.«³⁸ Ivan Jerič je bil po prvi soški bitki odlikovan s srebrnim znakom za pogum, za kar je mesečno prejemal 7,5 krone rente.

Na soški fronti se je leta 1915 boril tudi Štefan Benkovič iz Dobrovnika, ki je bil v času vojne pisar in je vojno tudi preživel.³⁹

Kleklave Novine so v prvi številki leta 1915 poročale o številnih ranjenih in krajih, kjer so se zdravili. Pisali so tudi o umrlem vojaku Sandoru Kerecu iz Bodoncev, ki je zbolel za tifusom in umrl v Krakovu.⁴⁰ Sredi januarja so spet prišle novice o vojaških izgubah 20. domobranskega pešpolka, v katerem so se borili tudi prekmurski vojaki in je imel 610 ranjenih ter 140 umrlih, med njimi so bili tudi številni Prekmurci.⁴¹ O številnih umrlih iz 83. pehotnega polka so poročale

31 Šovegeš Lipovšek, Gordana (2011). Čeznja izza rogov. Pisma vojnika Zsigmonda Janka s bojišta. Pomurje 1914–1920. Čakovec: Zbornik radova, str. 283–293.

32 Benczik, Gyula, et al. (2008). Viri za zgodovino Prekmurja. Zalaegerseg: Arhiv županije Zala, str. 265–267.

33 Prav tam.

34 Klekl, Jožef (1914). Novine 2/50, 13. december, str. 4.

35 Londonski sporazum (memorandum) je bil tajni sporazum med Italijo in antanto, s katerim so bili Italiji za vstop v vojno na strani antante obljubljeni slovenski kraji, Trst, Gorica, Južna Tirolska, Istra, del Dalmacije, kvarnerski otoki itd. (op. p).

36 Švajncer, Janez (1988). Svetovna vojna 1914–1918. Maribor: Pokrajinski muzej, str. 5.

37 Prav tam.

38 Jerič, I. (2000), str. 27.

39 Kovacs, A. (2011), str. 20.

40 Klekl, Jožef (1915). Novine 3/1, 1. januar, str. 4.

41 Klekl, Jožef (1915). Novine 3/5, 31. januar, str. 4.

tudi Novine v februarju. Med njimi je bil iz puconske gmajne tudi Štefan Lepoša s Polane.⁴² 14. marca tega leta so Novine poročale o velikem mrazu na vzhodni fronti, ki je med prekmurskimi vojaki povzročil številne žrtve: »Iz Obdovsk, sibirskega mesta piše eden vogrski zevzetnik, ka jih je tam več z Vogrskoga vlovleni i ka ludstvo jako smileno do njih, samo ka je prevelki mraz, šteroga ne more vsaki vodržati. Več jih je zato mrlo že tam od mraza, niki pa v betegi, šteroga so si na bojišči spravili. Majo zato že vogrsko pokopališče v Sibiriji i so tak tužni, kda šteroga sem spravijo, ka več vor ne morejo od žaloste reči spregovoriti.«⁴³

Zanimivo je, da leta 1915 Novine niso pisale tako intenzivno o padlih vojakih, pisale pa so, da se spet bližala mobilizacija: »Nabor za 19, 20–24 let stare, ki so štelingo iz šteroga koli zroka zamudili, bo 29-ga i 30-ga toga meseca to je vutro i pojutri v Kanizsi i Koszegi. Pod ostrimi kaznimi je dužen vsaki zaostani priti.«⁴⁴ Ker so bralci pogrešali sezname ranjenih in umrlih, jim je urednik 13. aprila pojasnil: »Zaprvice smo objavljali ranjene, vlovlene, mrtve ali betežne vojake, zdaj že en čas nej. Zakaj? Zato, ka je ne mogoče zvediti za nje. Listi od zgub so jako pomenjkljivi i nepopolni. Imena so nej dobro zaštampana, mesto odkod što je, je nej gorzamerkano tak je pa nemogoče gornajti naših i niednoga vojaka. /.../ Kda boj mine, bomo vkup pisati dali vse vrle Slovence, ki so se borili za lubo domovino i njim damo častno mesto v naših Novinah.«⁴⁵ Žal tega seznama nikoli niso objavili.

Kot poročajo Novine 25. aprila, je 83. pehotni polk zaradi zaslug in pogumnih vojakov dobil naziv železni polk. Med novicami 2. maja 1915 je bila zanimiva vest o Vilmošu Tkalcu: »Tkalec Vilmoš, črensovski rojak, vučitel i kantor je v ramo streljen, zevzeti in se nahaja na Ruskom v Moskvi.«⁴⁶ 11. julija je bil objavljen poziv črnovojnikom: »Čarnovojniki, ki so leta 1896 spodobno pa od leta 1878 1890-ga pa od 1892 do 1894 rojeni, morejo 15.-ga v službo stopiti. Mašinistri, ali drugi, ki pri mlatilni mašinaj službo opravljajo, či posvedočijo, ka so že pogojeni, se na svojo prošnjo do sept. 15. oslobodijo vojaške službe /.../.«⁴⁷ V tem letu so lokalni časopisi poročali tudi o prvih beguncih s soške fronte in iz Galicije, saj so bile obrobne pokrajine dolžne sprejeti begunce z vojaških območij. Tako so se v Zalski županiji od 25. maja do 20. novembra 1915 zadrževali begunci italijanske in slovenske narodnosti večinoma iz okolice Trsta in Pulja.⁴⁸ Izmed 2108 evakuiranih beguncev je bilo 47 slovenske narodnosti, od katerih jih je največ, kar 459, sprejel dolnjelendavski okraj.⁴⁹ Med begunci so bili predvsem otroci, ženske in starci, ki niso mogli opravljati kmečkih opravil in so bili v glavnem prepuščeni oskrbi države. Najprej so te stroške plačevale občine in šele čez nekaj časa jim je država stroške povrnila, medtem pa je nastopila inflacija in za posamezne občine je bilo vzdrževanje beguncev veliko finančno breme. Med kraji dolnjelendavskega okraja je bilo največ beguncev nameščenih v Dobrovniku, kar 45.⁵⁰

DOGODKI NA BOJIŠČIH IN V ZALEDJU V LETU 1916

V tretjem letu vojne je na Balkanski fronti januarja kapitulirala Črna gora, srbsko vojsko pa so antantne ladje prepeljale na otok Krf. Enot Avstro-Ogrske so prodrle v Albanijo in jo februarja zasedle.⁵¹ Na vzhodni fronti so že marca Rusi začeli z novo ofenzivo, bili za kratek čas zaustavljeni ter jo nato nadaljevali maja, ko so ogrozili Madžarsko. Na strani antante je na vzhodni fronti avgusta v vojno vstopila Romunija, tako da je prišlo do velikih spopadov v Dobrudži in Transilvaniji, Romunija pa je bila decembra poražena. Na soški fronti je marca potekala 5. ofenziva, od avgusta do novembra pa so tu potekale še 6., 7., 8. in 9. ofenziva, ko so Italijani uspeli zavzeti Doberdob in Gorico.⁵² Ivan Jerič v svojih spominih piše, da je bil spomladi 1916 premeščen k štabu 7. brigade na Mengorah, kjer se je srečal tudi s prekmurskim vojakom Ivanom Voharjem iz Dokležovja.⁵³

⁴² Klekl, Jožef (1915). Novine 3/6, 7. februar, str. 4.

⁴³ Klekl, Jožef (1915). Novine 3/11, 14. marec, str. 4.

⁴⁴ Klekl, Jožef (1915). Novine 3/13, 28. marec, str. 4.

⁴⁵ Klekl, Jožef (1915). Novine 3/16, 13. april, str. 3.

⁴⁶ Klekl, Jožef (1915). Novine 3/ 18, 2. maj, str. 4.

⁴⁷ Klekl, Jožef (1915). Novine 3/28, 11. julij, str. 3.

⁴⁸ Benczik, Gyula et al. (2008). Viri za zgodovino Prekmurja. Zalaegerseg: Arhiv županije Zala, str. 268.

⁴⁹ Prav tam.

⁵⁰ Prav tam.

⁵¹ Švajncer, Janez (1988). Svetovna vojna 1914–1918, Maribor: Pokrajinski muzej, str. 5.

⁵² Prav tam, str. 6.

⁵³ Jerič, I. (2000), str. 29.

V zaledju vojaškega dogajanja, kamor je spadala tudi Murska Sobota, viri v tem letu poročajo o brezcilnosti in negotovosti prebivalcev. Število vdov je bilo vsak dan večje, prav tako število vojnih sirot, ranjencev in invalidov. Vlada je proizvodnjo v tovarnah prepustila vojaški industriji, živino pa jemala za prehrano vojakov. Primanjkovalo je delovne sile, nazadovalo je kmetijstvo, uveden je bil sistem bonov za prehrano in nato še rekvizicija. V tedniku Mev je bil 13. februarja 1916 objavljen članek: »Kruha za ranjence – poziv rdečega križa«. Iz njega je razvidno, da murskosoboške družine, ki so še vse do leta 1916 za oskrbo ranjencev tedensko darovale po kolač kruha, tega več niso zmogle: »Z zaupanjem in upanjem se torej obračamo na rodoljubno prebivalstvo, naj nameni vsakdanji kruh tistim, ki so s svojo prelito krvjo obvarovali to zemljo, ki rodi kruh, da ne bi bili prisiljeni pogrešati kruha tisti, ki so za nas tvegali vse, kar imajo, svoje življenje /.../.«⁵⁴

Kleklave Novine, »Pobožen, družbeni, pismeni list za vogrske Slovence«, februarja poročajo o letalcu Štefanu Hozjanu: »Hozjan Štefan z Dolnje Lendave, ki je zavolo junaštva že štabni narednik (torzormester) postao v 22 leti i dobo srebrno, bronasto i zlato svetinjo pa zahvalno pismo od Pflanzler-Baltin generala, je zdaj znova odlikovane z zahvalnim pismom, v šterom glavno vojaško poveljništvo pravi od njega, ka je neustrašen letalec.«⁵⁵ Največ pozornosti Novine v tem letu posvečajo Prošnjam naših vojakov, Pismom na bojišča ter objavljajo imena darovalcev za vojno. 27. avgusta poročajo o že prej omenjenem ranjenem letalcu: »Teško je ranjen slovenski letalec Hozjan Štefan, štabni narednik. Više Gorice je krožo i dve sovražnivi letali dolstreljo; tu je dobo teško rano. V taborskoj bolnišnici ga je pogledno sam Jožef nadvojvoda i vložo prošnjo, da dobi zlato svetinjo. Z bojišča je spravleni v Kanižo v bolnišnico i se že bole čuti.«⁵⁶ 24. septembra so Novine objavile novo rekrutacijo, ko so morali »pod orožje stopiti oktobra 2-ga, ki so rojeni v letah od 1866 do 1871 in od 1872 do 1884 oktobra 10-ga.«⁵⁷ 3. decembra 1916 so Novine pisale tudi o smrti cesarja Franca Jožefa pod naslovom: »Pokop našoga apoštolskoga kralja.«⁵⁸

DOGODKI NA BOJIŠČIH IN V ZALEDJU LETA 1917

Na soški fronti se je maja začela 10. ofenziva, na strani antante pa so spomladi v vojno vstopile ZDA. Avgusta se je začela 11. soška ofenziva, ki je trajala do 11. septembra, ko so najhujši boji potekali za Sv. Gabrijel, ki ga Italijanom ni uspelo zavzeti. Na tej fronti se je 24. oktobra začela 12. soška ofenziva, znana tudi kot »čudež pri Kobaridu«, ko so avstro-nemške sile začele z napadom na zgornji Soči in potisnile Italijane vse do reke Piave.⁵⁹ Na vzhodni fronti so julija Rusi začeli z ofenzivo pri Dnjestrju, vendar so se čez čas morali umakniti ter zapustiti Galicijo in Bukovino. Oktobra so se začeli nemiri, ki so z oktobrsko socialistično revolucijo novembra pomenili konec vojne za Rusijo, saj je decembra podpisala premirje.

Enajste soške ofenzive oktobra 1917 se je udeležil tudi Ivan Jerič, ki se spominja: »Naslednjega dne se je začel peklenski ples 11. soške ofenzive. Italijani so uporabljali vse vrste orožja. Najhujše pa je bilo topništvo. Bobneči ogenj za uničenje vsega na določenem kraju. Zapiralni ogenj, s katerim so zaprli vse dohodne točke k edinicam v strelskih jarkih, da vojakom niso mogli dostavljati hrane, ne vode ne streliva.«⁶⁰

Kleklave Novine tudi leta 1917 poročajo le o novicah naših vojakov, tu pa tam beležijo ranjence ter objavljajo pošto svojcev, ki iščejo novice o svojih vojakih. 24. junija poročajo, da je odstopil dr. Števan Bekassy, veliki župan Železne županije.⁶¹

⁵⁴ MeV, (1916), 31/2, 13. 2., str. 2.

⁵⁵ Klekl, Jožef (1916). Novine 4/7, 13. februar, str. 3.

⁵⁶ Klekl, Jožef (1916). Novine 4/ 35, 27. avgust, str. 4.

⁵⁷ Klekl, Jožef (1916). Novine 4/39, 24. september, str. 2.

⁵⁸ Klekl, Jožef (1916). Novine 4/49, 3. december, str. 1.

⁵⁹ Švajncr, Janez (1988). Svetovna vojna 1914–191. Maribor: Pokrajinski muzej, str. 6.

⁶⁰ Jerič, I. (2000), str. 32.

⁶¹ Klekl, Jožef (1917). Novine 5/26, 24. junij, str. 2.

VOJNE JE KONEC LETA 1918

Na vzhodni fronti so februarja Nemci začeli z ofenzivo in ruska sovjetska vlada je spomladi podpisala separatni mir, s katerim je izgubila vzhodne dele države, samostojni državi pa sta postali Ukrajina in Finska.⁶² Maja je s centralnimi silami separatni mir podpisala tudi Romunija in tako končala vojno. Avstro-ogrsko vojsko so začeli pretresati upori vojakov, njena ofenziva na Soči pa se je izkazala za neuspešno. Septembra je na balkanski fronti premirje podpisala Bolgarija, ki je bila poražena v dobropoljski bitki. Zaradi velikih vojaških uspehov srbske vojske je bila Avstro-Ogrska novembra prisiljena podpisati mir, njeni vojaki pa se več niso bili pripravljeni boriti, tako da je Italija na soški fronti oktobra začela prodor pri Vittorio Venetu in avstro-ogrske vojake potisnila vse do Vrhnike. Avstro-Ogrska je 29. oktobra zaprosila za premirje, ki je bilo sklenjeno 3. novembra.⁶³

Ivan Jerič je v svojih spominih pisal tudi o zadnjem letu vojne. Ker je bil večkrat odlikovan, je bil izbran, da se udeleži cesarjevega sprejema v mestu Kassarsa. O tem dogodku je zapisal: »Na glavnem trgu smo stali v polkrogu. Potem, ko je maršal Borojevič raportiral, je cesar z vsakim oficirjem in vojakom posebej govoril. Mene je vprašal, kateri je moj materni jezik. Ko sem mu povedal, je z menoj govoril hrvatski. Vprašal me je po starših in o tem, katerih bitk sem se udeležil. Povedal mi je nekaj bodrilnih besed, nakar mi je dal roko, oba sva salutirala /.../. Ko sem kmalu zatem bil doma na dopustu, mi oče ni verjel, da sem govoril s cesarjem. Rekel mi je: »Kdo pa si ti in kdo je cesar? Kaj boš ti s cesarjem govoril?« A ko sem ga spomnil, kaj na prsih nosim, je začel verjeti.«⁶⁴ Konec vojne je Ivan Jerič dočakal na soški fronti, blizu Vittoria Veneta, kjer je v roke dobil časopis Jugoslovanskega odbora, v katerem je dr. Trumbić avstro-ogrske vojake pozival, naj se ne bojujejo za Avstrijo, ki že razpada, pač pa naj se raje vrnejo domov v Jugoslavijo. Vojne je bilo konec, in ko se je vračal domov, je zapisal: »Neodpovedljivo srečo občutiš v srcu, ko se po več ko štirih letih vojne voziš zdrav in s celimi kostmi proti domu. V to srečo pa je že kanila kaplja zaskrbljenosti, kaj bo s Prekmurjem.«⁶⁵

Kleklave Novine so februarja 1918 pisale, kdo vse je bil upravičen do vojaške pomoči: »Vojno podporo dobi vojak 1) žena, 2) deca, či je včasi očin, 3) vnuk, 4) mati, oča žene, 6) bratje, 7) skrmleknik, 8) nezakonska žena, či deco ma ali za volo betega je zaslužka nezmožna. Vojna podpora je na mesec za edno kotrigo 36 K, za dve 60 K, za tri 80 K /.../. Ki ščejo podpora meti, morejo se pri notarjuši gori zapisati.«⁶⁶ V tem mesecu je bila ponovna rekrutacija novih vojakov od letnika 1894–1900, Novine so pisale: »Javili smo, da oproščeni l. 1894–1900 bodo mogli rukivati. Minister domobranstva je odredo, da okrajno glavarstvo rukivanje slobodno stavi onih poljedelcov, ki so edina roka v verstvi i brezi njih bi se ne dalo verstvo dale peljati.«⁶⁷

Po pisanju Novin so znašali vojni stroški Avstro-Ogrske do konca leta 1917 18 milijard kron, vojna pa se je še vedno nadaljevala na vseh štirih frontah, čeprav se je spomladi 1918 na vzhodu končala s premirjem v Brest-Litovsku. Novine so o tem zapisale: »Nastopniki vojaškega ministerijoma so odpotovali v Kijev, da se pogodijo s ukrajinskov vladov, da se naši zgrabljeni domo spravijo. Nastopnike nameravajo poslati i na Rusko.«⁶⁸ O premirju in koncu vojne so Novine pisale 24. novembra 1914, ko so poročale tudi o demobilizaciji v Železni županiji. Pisale so tudi, da se bo zgodila demobilizacija 83. polka v Szombathelyju in 11. polka v Koszegu.⁶⁹ 1. decembra so Novine pozvale prostovoljce k narodni straži: »One od 1895 starejše, ki so že več ne dužni na vojaško službo, zovejo na narodno stražo. Dobijo obleko, živež i na den 10 K. Vlada obečava, da pri delitvi zemlje prednost dobijo, če so pa ne poljedelavci, državno službo dobijo. Narodni stražarje se na tri mesece doli zavežejo.«⁷⁰

⁶² Švajncer, Janez (1988). Svetovna vojna 1914–1918, Maribor: Pokrajinski muzej, str. 6.

⁶³ Prav tam.

⁶⁴ Jerič, I. (2000), str. 35.

⁶⁵ Prav tam, str. 40.

⁶⁶ Klekl, Jožef (1918). Novine 6/6, 10. februar, str. 2.

⁶⁷ Klekl, Jožef (1918). Novine 6/7, 17. februar, str. 2.

⁶⁸ Klekl, Jožef (1918). Novine 6/16, 21. aprila, str. 2.

⁶⁹ Klekl, Jožef (1918). Novine 6/47, 24. november, str. 2.

⁷⁰ Klekl, Jožef (1918). Novine 6/48, 1. december, str. 2.

O usodi Prekmurja po vojni so Novine pisale januarja 1919: »Grof Szapary hoče ustanoviti za vse ogrske Slovence novo veliko županijo Mursko Županijo (Muravarmegye). V tej bi bili vsi uradi slovenski, vse šole, železnice itd. slovenske, obljubil je tudi tri tovarne, slovensko gimnazijo v Soboti, železnico po slovenski krajini. Dne 9. dec. je prišlo tak telegram od grofa, da to Slovenci vse dobijo. Te telegram se nosi po vesnicah in ljudstvo nagovarja za Ogrsko. Zadnji čas je že, da se reši ubogo ljudstvo. Kdaj bodo ga vendar naši šli braniti? Če ne hitro, bo prepozno. Te pokrajine bi morale že davno biti zasedene.«⁷¹

ŽRTVE PRVE SVETOVNE VOJNE NA OBMOČJU PREKMURJA

Zaradi pomanjkanja podatkov in verodostojne statistike, ki bi upoštevala dejansko narodnostno stanje mobiliziranih vojakov, celotnega števila mobiliziranih kakor tudi padlih Slovencev ni mogoče ugotoviti. Skupne izgube Avstro-Ogrske naj bi znašale 6,92 milijona vojakov, od katerih je padlo 1,1 milijona, ranjenih je bilo 3,62 milijona, 2,2 milijona pa naj bi jih prišlo v ujetništvo.⁷² Glede števila padlih, naj bi med vojno do leta 1917 padlo več kot 36.000 slovenskih vojakov, leta 1918 pa še dodatna četrtnina vseh žrtev.⁷³ Slovenci so služili v kakih 70 polkih, Prekmurci v štirih: 83. in 45. cesarsko-kraljevem pehotnem ter 18. in 20. domobranskem pehotnem polku.⁷⁴ Po raziskavah Marka Krenna naj bi v času od 1914 do 1918 padlo z območja Prekmurja okoli 2000 prekmurskih vojakov, največ na vzhodni fronti v boju proti carski Rusiji.

Glede dejanskega števila žrtev, se pojavlja vprašanje, kdo je žrtev prve svetovne vojne. Na območju Kraljevine SHS so kot žrtev vojne opredelili vojake, ki so umrli za posledicami vojne šest tednov po koncu vojne, tj. nekje do konca decembra 1918.⁷⁵ Po mnenju raziskovalca Branimirja Bunajca je bilo v vojni največ žrtev prav iz Ogrskega dela cesarstva.

Med prekmurskimi vojaki je bilo odlikovanih 495 vojakov, ki so služili v različnih rodovih avstro-ogrske vojske.⁷⁶ Na območju Prekmurja je 11 spominskih obeležij padlim vojakom,⁷⁷ v glavnem so to spominske plošče na fasadah cerkva in kapel. Nahajajo se v prekmurskih vaseh Bratonci, Dokležovje, Gančani, Lipovci, Petanjci, Ropoča in Turnišče. Leta 2002 so spominsko obeležje postavili tudi v Dobrovniku. Na murskosoboškem pokopališču je 9 enotnih grobov, ki so namenjeni vojakom iz različnih prekmurskih vasi. Verjetno so se za posledicami vojne zdravili v soboški bolnišnici in so bili tu tudi pokopani.⁷⁸ Skoraj vsaka prekmurska vas je v vojni izgubila katerega izmed vaščanov, žal je po 100 letih spomin nanje zbledel, tako kot so zbledeli tudi napisi na vaških pokopališčih. Prav je, da se jih spomnimo vsaj ob tej obletnici, saj so bili žrtve nesmiselne vojne, zaradi kasnejših zgodovinskih dogodkov pa po krivem prepuščeni pozabi.

SKLEP

Preučevanje prve svetovne vojne med Prekmurci je bilo v 20. stoletju po krivem odrinjeno na rob. Verjetno je k temu pripeljalo tudi dejstvo, da je bila Avstro-Ogrska poražena in razpadla država, Srbija pa zmagovalka. Udeleženci te vojne o svojih občutkih niso želeli govoriti, da ne bi »vzbujali sovraštva med Srbi«, ki so bili na strani zmagovalcev in ustanovitelji nove skupne države. Vojna je močno zaznamovala dokaj revno kmečko pokrajino, saj je skoraj v vsaki vasi pustila izgube, sirote, vdove ..., poleg teh pa še vojne invalide, ki so težko opravljali kmečka opravila ali pa sploh niso mogli več delati, ter številne begunce, ki so v pokrajini tudi ostali. Spominska obeležja so še po 100 letih redka. Postavili so jih svojci ali pa so to spominske table ob cerkvah ali vaških kapelich.

Pričujoči zapis je nastal z namenom, da se (čeprav šele po 100 letih) poklonimo njihovemu spominu in ga ohranimo prihajajočim rodovom.

71 Klekl, Jožef (1919). Novine 7/1, 5. januar, str. 4.

72 Kovacs, A. (2011), str. 22.

73 Nečak, D. (2005), str. 93

74 Krenn, Mark (2014). Zgodovina pomurske policije in orožništva. Murska Sobotica: PVD Sever za Pomurje in PU Murska Sobotica, str. 19.

75 Bunjac, Branimir (2011). Procena broja poginulih vojnika u županijama Vas i Zala tijekom Prvog svjetskog rata. Čakovec: Zbornik radova, Pomurje 1914–19120, str. 164.

76 Kuzmič, Franc (2011). Vojaki iz Prekmurja. Čakovec: Zbornik radova. Pomurje 1914–1920, str. 226.

77 Prav tam, str. 227.

78 Prav tam.

LITERATURA

- Benczik, Gyula et al. (2008). Viri za zgodovino Prekmurja. Zalaegerseg: Arhiv županije Zala.
- Jerič, Ivan (2000). Moji spomini. Murska Sobota: Zavod sv. Miklavža.
- Kerčmar, Vili (1995). Evangeličanska Cerkev na Slovenskem. Murska Sobota: Evangeličanska cerkev v Sloveniji.
- Kovacs, Attila (2011). Podobe iz življenja Dobrovnika v prvi polovici 20. stoletja. Lendava, Murska Sobota: Zavod za kulturo madžarske narodnosti, Pokrajinski muzej.
- Krenn, Mark et al. (20014). Zgodovina pomurske policije in orožništva. Murska Sobota: PVD Sever za Pomurje in PU Murska Sobota.
- Nečak, Dušan, Repe, Božo (2005). Prelom: 1914–1918. Svet in Slovenci v 1. svetovni vojni. Ljubljana: Založba Sophia.
- Bunjac, Branimir et al. (2011). Pomurje 1914–1920. Čakovec: Zbornik radova.
- Grant, R. G. (2014). 1. svetovna vojna. Veliki ilustrirani vodnik. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Švajncer, Janez (1988). Svetovna vojna 1914–1918, Maribor: Pokrajinski muzej.

VIRI

- Klekl, Jožef, (1914, 1915, 1916, 1917, 1918, 1919). Novine, Pobožen, družbeni, pismeni list za vogske Slovence, Črenšovci.
- Matična knjiga evangeličanske verske občine Puconci: HADBAVONULT JUIN – ANY KONYVE 1914–1919.
- MeV – »Murazsombat es Videke« (Murska Sobota in okolica), (1914, 1916). Murska Sobota.

POVZETEK

Novica o prvi svetovni vojni, ki se je začela 28. 7. 1914, je med Prekmurce prispela 31. julija 1914, ko je mobilizacija zajela okoli 2000 vojnih obveznikov. Ti so bili pretežno uvrščeni v 18. in 20. honvendski (domobranski) polk ter v 48. in 83. cesarsko-kraljevi pehotni polk. O novicah z bojišč so prebivalce obveščale Kleklove Novine, ki so predvsem v letih 1914–1915 intenzivno poročale o ranjenih in padlih, po letu 1916 nekoliko manj in so več pozornosti posvečale dogodkom v zaledju. Vojna leta je v svojih spominih opisoval tudi duhovnik Ivan Jerič, ki ga je vojna vihra doletela že junija 1914 v Sarajevu ter nato leta 1915 na soškem bojišču, kjer je ostal vse do konca vojne. V evangeličanski cerkveni občini Puconci je duhovnik Adam Luthar vodil posebno matično knjigo, v kateri je zapisoval podatke o mobiliziranih in padlih. Seznam obsega 487 imen mobiliziranih vojakov, od katerih jih je do leta 1919 padlo 93, 60 pa jih je bilo v tem letu pogrešanih. Novice z bojišč je objavljala tudi list MeV – »Murazsombat es Videke« (Murska Sobota in okolica), ki je več pozornosti posvečal pismom vojakov. O bojih dobrovniških fantov je pričevanja zbral Attila Kovacs, Gordana Šovegeš – Lipovšek pa je preučevala pisma vojaka Janka Zsigmonda, ki se je štiri leta bojeval na vzhodnem bojišču, in njegove žene Matilde.

Večina prekmurskih vojakov se je borila na vzhodnem bojišču, kjer je bilo med njimi v letih 1914–1917 okoli 1600 žrtev. Okoli 100 vojakov je za vedno ostalo na balkanskem bojišču, na soškem bojišču pa naj bi v letih od 1915 do 1918 padlo okoli 200 prekmurskih vojakov. Med prekmurskimi vojaki je bilo odlikovanih 495 vojakov, ki so služili v različnih rodovih avstro-ogrske vojske. V Prekmurju je 11 spominskih obeležij padlim vojakom, v glavnem so to spominske plošče na fasadah cerkva in kapel. Skoraj vsaka prekmurska vas je v vojni izgubila katerega izmed vaščanov, žal je po 100 letih spomin nanje zbledel, tako kot so zbledeli tudi napisi na vaških pokopališčih. Prav je, da se jih spomnimo vsaj ob tej obletnici, saj so bili žrtve nesmiselne vojne, zaradi kasnejših zgodovinskih dogodkov pa po krivem prepuščeni pozabi.

Nenad Jelenčič, Osnovna šola Podzemelj

ŽIVLJENJE NA BELOKRANJSKEM PODEŽELJU – S POSEBNIM POUDARKOM NA OBČINAH PODZEMELJ IN GRADAC – V ČASU PRVE SVETOVNE VOJNE

UVOD

Čas prve svetovne vojne je tudi na belokranjsko podeželje prinesel vse značilnosti in posledice totalne vojne. Breme vojne so nosili tudi otroci in šolska mladina, saj se je tudi od njih pričakovalo, da bodo pripomogli v boju za »pravično« stvar. Odmaknjenost od front je bila samo navidezna, saj so se Belokranjci zopet znašli sredi mogočnih zgodovinskih tokov človeštva, ki so klesali tolikokrat opevano dušo belokranjskega človeka.

GOSPODARSKE RAZMERE SO SE SLABŠALE, ŽIVLJENJE JE BILO VEDNO TEŽJE

Avstro-Ogrska je kot prva članica centralnih sil stopila v vojno 28. julija 1914. Napoved, da bo vojne konec do božiča, je zvenela optimistično, toda ob pepelnici 1915 je kronist v župno kroniko podzemeljske fare zabeležil, da je predpustni čas minil brez porok.¹ Očitno je vojna v prvi vrsti prinašala negotovost in skrb, pa tudi nekega velikega domoljubnega razpoloženja ni bilo čutiti.

V prvih mesecih vojne se je močno povečalo povpraševanje po živilih. Zahvaljujoč železnici, ki je dosegla Belo krajino tik pred začetkom morije, se je odprlo tudi tržišče. Po vaseh so hodili trgovci in odkupovali tako rekoč vse, kar so kmetje pridelali, od suhega sadja naprej. Odlično so prodajali pšenico. Jeseni leta 1914 je veljal mernik 8,4 krone, junija 1915 pa je bilo zanj treba v Podzemlju plačati že 22 kron. Cene so še rasle. Avgusta 1918 so Podzemeljci Hrvatoma prodajali mernik po 300 kron.²

Pomemben vir dohodka je bila vojaška podpora. Do nje so bili upravičeni tisti svojci, katerih vzdrževanje je bilo odvisno od dela in dohodka osebe, ki je bila vpoklicana v vojsko.

Višina dnevne pomoči v Avstriji ni bila natančno določena. Odvisna je bila od gospodarske razvitosti davčnega okraja. V povprečju je znašala okrog 70 helerjev.³ Davčni urad v Črnomlju je leta 1915 sprejel odlok, da višina dnevne pomoči na družino ne more znašati več kot dve kroni. V začetku so vojaške podpore mesečno razdeljevali na davčnem uradu v Črnomlju. Od jeseni 1915 pa so jih razdeljevali v posameznih občinah, sestavljali pa so jih na županstvu.⁴ Ohranjen je primer: »Slavno c. kr. okrajno glavarstvo! Podpisani Mihael Gregorič je posestnik polzemljak v Podzemlju št. 9. Otrok je v družini na domu troje, četrti najstarejši sin Mihael je vzet v vojake ter služi pri c. kr. pešpolku št. 17, komp I, voj 3. v Ljubljani. Posestvo je zadolženo približno v znesku 2000 K. Pri delu sem navezan sedaj samo na se, ženo in mladoletne otroke. Najizdatnejša delavna moč 19 letni sin Mihael je za delo izgubljen. Ker si moram mesto njega delavne moči najemati, prosim podpisani, da se mi blagohotno za tega sina prizna postavna podpora. Podzemelj št. 9 obč. Podzemelj, p Gradac 3 majnika 1915.« Prošnja je bila opremljena z žigom županstva občine Podzemelj in podpisom župana Klepca.⁵

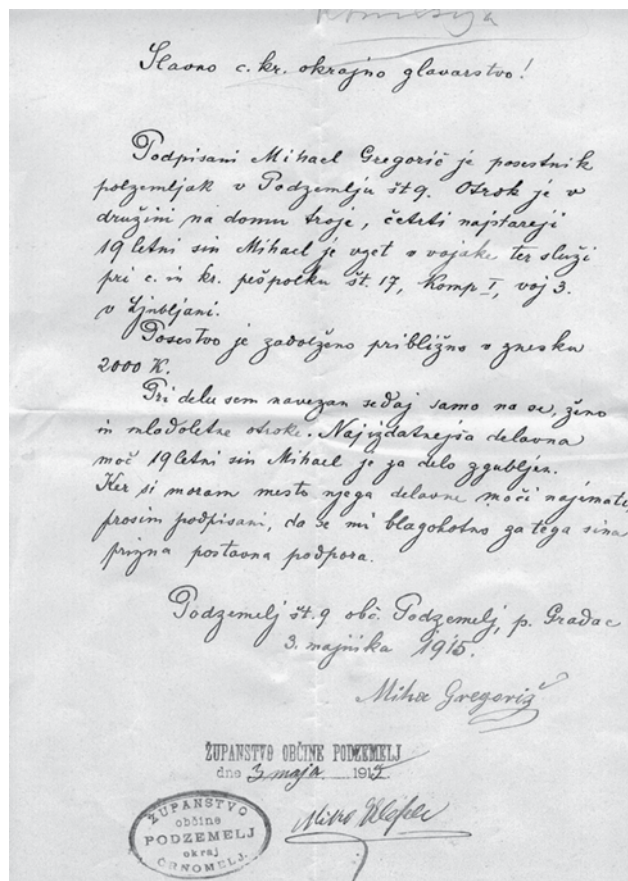
¹ Arhiv ŽU Podzemelj, Kronika župnije Podzemelj 1915–1952, neoznačeno.

² Dražumerič, Marinka (1998). Gospodarsko življenje v Beli krajini med 1. svetovno vojno. V: Zgodovinski časopis, letnik 42 (1988), št. 1, str. 22 (dalje Dražumerič).

³ Heler je veljal pol krajcarja ali en vinar. SSKJ (2002). Ljubljana: DZS, str. 270.

⁴ Dražumerič, str. 93.

⁵ Dopis Mihe Gregoriča, naslovljen na Slavno c. kr. okrajno glavarstvo, 3. 5. 1915, Podzemelj, hrani Nenad Jelenčič.

Prošnja Mihaela Gregoriča na okrajno glavarstvo za dodelitev denarne podpore. (Hrani: Anica Gregorič.)

Prošnja je bila gospodarju Gregoriču odobrena, žal pa ni znano skupno število upravičencev do vojne pomoči na obravnavanem območju, kakor tudi ne višina in količina denarne pomoči.

Količina denarja v obtoku se je stopnjevala, kar je povzročilo inflacijo. Nujnim življenjskim potrebščinam so cene najprej naglo narasle, kmalu pa jih ni bilo moč niti kupiti. Začelo je primanjkovati petroleja, soli, sveč in drugega blaga. Pozno jeseni leta 1916 je že močno primanjkovalo usnja. Rešitev so bile lesene cokle, bosonoge otroke pa je bilo videti vse do božiča. Posledično se je razmahnila blagovna menjava. Aprila 1916 so Adlešičani v podzemeljski župniji menjavali vino, nakol in drva za različno zrnje, krompir in fižol.⁶ Dejstvo, da so ljudje imeli denar, potrjujeta opombi v župni kroniki: »Denar nima nobene vrednosti, temveč samo to kar se nese v usta /.../« /.../Antonov ofer ni bil na Krasincu nikdar tako velik kakor letos /.../«⁷

Razmere so dodatno poslabševale obvezne oddaje žita, krompirja, živine in sena, ki so bile uvedene že leta 1915. Leta 1916 je moral celotni sodni okraj Črnomelj vsakih 14 dni oddati 250 glav živine. Klanje telet je bilo prepovedano že oktobra 1914. Sušnemu letu 1916 je sledilo še bolj sušno poletje 1917. Sledili sta si zaporedni slabi letini. Pozimi 1918 je bilo pomanjkanje hrane najhujše. Pojavljati so se začele tatvine. Kradli so kokoši in prašiče, vlamljali v žitnice. Ljudje so se sumničili med seboj!⁸ Kmalu po uvedbi obveznih oddaj so kmetje pričeli pridelek skrivati. To početje je oblast poskušala preprečiti z večkratnimi popisi zalog. Tako je na primer v Podzemlju potekal popis zalog žita (zrnja) 5. oktobra 1915.⁹ Okrajno glavarstvo je predhodno poslalo dopis občinskemu vodstvu, v katerem mu nalaga: »Opozori naj se, da bo vsak napovedal čisto resnico, kar se bo tudi tistim v dobro štel, ki zadnjič zrna niso po pravici napovedali, ker se je zoper nje kazenska preiskava vže vpeljala! Vsak naj si misli, da je zdaj žito (zrno) na isti stopnji, kakor tobak.«¹⁰ V komisiji, ki je ob popisu ali rekviziciji pregledovala kmečka gospodarstva, so bili zastopnika vojske in vlade, župan, župnik in orožnik.¹¹

6 Dražumerič, str. 98.

7 Arhiv ŽU Podzemelj, Kronika župnije Podzemelj 1915–1952, neoznačeno.

8 Arhiv ŽU Podzemelj, Kronika župnije Podzemelj 1915–1952, neoznačeno.

9 Arhiv BMM, dopis okrajnega glavarstva šolskim vodstvom, 1. 10. 1915, Črnomelj, neoznačeno.

10 Arhiv ŽU Podzemelj, Hranilnica in posojilnica Podzemelj: zapisnik sej načelstva 1908–1930, neoznačeno.

11 Dražumerič, str. 91.

V VOJNO VIHRO SO BILI VKLJUČENI TUDI OTROCI, RAZNE NABIRALNE AKCIJE, NEZADOVOLJSTVO JE BIL VEDNO BOLJ GLASNO

Podobno kot drugod na Kranjskem je lokalna oblast zbirala poročila o razporejenju prebivalstva. Notranje ministrstvo je ukrepalo proti tistim, ki so bili v svojem nezadovoljstvu preglasni.

V preiskovalnem zaporu na Ljubljanskem gradu sta se znašli Ana Klepec iz Boršta in Reza Tomc iz Geršič. Menda zaradi neumestnih pripomb, ki sta jih trosili po vasi ob eni od rekvizicij leta 1915. V tem času je bil aretiran tudi Janez Črnič, posestnik s Krasinca. Mož je protestiral zaradi težav, ki jih je prinašala aprovizacija, za nameček pa je javno hvalil razmere v Ameriki. Vsi trije so bili čez nekaj tednov izpuščeni.¹²

Ljudi je razburjalo tudi to, da so šolske oblasti že od prvega leta vojne zbirale denar v šoli. Otroci so najprej prinašali tedenske prispevke za Rdeči križ. V šolskem letu 1914/1915 je bilo tako zbranih 18 kron in 35 vinarjev.¹³ Konec leta 1915 je bila uvedena nova nabirka, in sicer t. i. *Tedenski darovi – prostovoljni tedenski prihranki učencev v vojne svrhe*.¹⁴

Denar je šel seveda iz žepa staršev, saj otroci niso imeli svojih prihrankov, zato je bil razumljiv odziv Terezije Tomc iz Primostka, ko je nadrla (v tem primeru res nič krivo) Ano Sepohar, služkinjo šolskega vodje, z besedami: »Recite vi vašim doma, naj ne vlečejo tistih krajcarjev iz dece v šoli. Jaz znam že sama komu dati za Rdeči križ. Tako se uči deco samo krasti!«¹⁵

Šolski upravnik v Podzemlju Rihard Megušar tega ni mogel mirno prenesti, zato je v pritožbi na okrajni šolski svet med drugim zapisal: »Ker se s takimi napadi jemlje čast in ugled učiteljstvu, ter ovira njegovo patriotsko delovanje v šoli, prosi podpisani da se blagovoli omenjeno Terezijo Tomc primerno kaznovati za vzgled drugim da se ne bodo smatrale odredbe šolskih oblasti, kakor n. pr. patriotska nabirka izsiljevanje denarja ali celo zapeljevanje k tatvini /.../«¹⁶ Zadeva se je dobro končala, saj je okrajno glavarstvo, potem ko se je Terezija Tomc opravičila, umaknilo tožbo.¹⁷

Število nabiralnih akcij za potrebe vojske je nenehno naraščalo. Poleg županstev občin Podzemelj in Gradac so bili aktivni predvsem učitelji, župnik in dekliška Marjina družba. Najbolj množičen odziv prebivalstva je bil v prvem letu vojne.

Zelo iskane so bile vse vrste kovin. Tako je Cesarsko okrajno glavarstvo v Črnomlju oktobra 1915 naložilo županstvu, da na sedežu župnišča osnujejo lokalne komiteje, ki naj bi zbirali in odpošiljali kovine.¹⁸ Prvi dopisi so se nanašali na drage kovine, kasneje pa se te ne omenjajo več, pač pa železo, baker, medenina in bron. Ljudi se poziva z vedno bolj dramatičnimi, domoljubnimi toni kot na primer: »Zmagoviti prapori monarhije plapolajo združeni z zastavami naših zaveznikov čez dalnje planjave ruskega carstva. Napadi našega prejšnjega zaveznika, sedaj našega najzavratnejšega sovražnika se lomijo na železnem okopu pogorij, na železnem pogumu naših junakov! Jugovzhodu /.../«¹⁹

Ko so bili oddani železni kotli, likalniki in razna okovja, so bili na vrsti zvonovi. Prvi so se izkazali vaščani Boršta. Ti so na predlog župnega upravitelja novembra 1915 podarili v vojne namene zvon svoje razpadajoče cerkve svete Margarete.²⁰ Oddaja je tekla postopoma in proti odškodnini, ki je bila izplačana v denarju. Skupno je bilo iz fare oddanih 13 zvonov. Od avgusta 1917 je omenjena cerkev premogla le še »zvonček za zadnjo uro«.²¹

V letih vojne je bilo za potrebe vojske aktualno tudi nabiranje najrazličnejših rastlin. Dogajalo pa se je, da so navodila prišla prepozno. Tako je županstvo v Podzemlju konec novembra 1915 poročalo na glavarstvo, da je robidovega listja v okolici malo, in še tega je mraz »poparil«, še preden je prišel ukaz.²² Pomanjkanje bombaža so vojne oblasti skušale nadomestiti s koprivami, zato so prihajala navodila tudi v zvezi s to rastlino. Odziv je bil minimalen ali pa ga sploh ni bilo.

Članice Marijine družbe in starejše učenke pod vodstvom učiteljice Zofije Škoflanc so pletle volnene nogavice. Vojnooskrbovalni urad v Ljubljani je občasno pošiljal tudi volno. Šolsko vodstvo v Podzemlju je 24. februarja leta 1916 poročalo vojnooskrbovalnemu uradu v Ljubljani: »Z ozirom na dopis se naznanja, da se je napravilo iz 3 kg poslani volne 6 parov dokolenic in 7 parov nogavic. Izdelki so se danes odposlali.«²³ V jesenskem času so se

12 Arhiv ŽU Podzemelj, Kronika župnije Podzemelj 1915–1952, neoznačeno.

13 ZAL NM, f. OŠ Podzemelj, MET 30, kronika 1873–1922, a.e. 1.

14 Prav tam.

15 Arhiv BMM, dopis šolskega vodstva v Podzemlju okrajnemu šolskemu svetu v Črnomlju, št. 157, Podzemelj 9. 3. 1916, neoznačeno.

16 Arhiv BMM, dopis šolskega vodstva v Podzemlju okrajnemu šolskemu vodstvu v Črnomlju, št. 157, 9. 3. 1916, neoznačeno.

17 Prav tam, na hrbtni strani dopisa.

18 Arhiv BMM, dopis okrajnega glavarstva šolskim vodstvom, št. 19280, 29. 10. 1915, Črnomelj, neoznačeno.

19 Arhiv BMM, dopis okrajnega glavarstva šolskemu vodstvu, Domoljubna vojna zbirka kovin, št. 29225, 5. 11. 1915, Črnomelj, neoznačeno.

20 Arhiv ŽU Podzemelj, Kronika župnije Podzemelj 1915–1952, neoznačeno.

21 Prav tam.

22 Arhiv BMM, dopis šolskega vodstva v Podzemlju okrajnemu glavarstvu v Črnomlju, št. 83, 16. 12. 1915, Podzemelj, neoznačeno.

zbirale volnene obleke. Županstvo je zbiral tudi slamnate kite, ki naj bi v frontnih jarkih varovale vojake pred mrazom in talno vlago.²⁴ Tudi te akcije niso bile uspešne. S slamo so kmetje nadomeščali pomanjkanje krme, ki jih je pestilo zaradi hude suše. Topla oblačila pa so bila tako in tako redkost.²⁵

MOBILIZACIJA, PRVE ŽRTVE, POJAVILI SO SE VOJNI UJETNIKI

Že v prvih dneh splošne mobilizacije leta 1914 je Katoliška cerkev pozivala vse na vojno odhajajoče može, naj se udeležijo pobožnosti v cerkvah, opravijo spoved in obhajilo. Ob tem je podzemeljski župnik Valerijan Učak zapisal: »Nabornike, ki so na razne tokom leta odhajali na bojno polje, sem vsakokrat zadnje dni povabil k sebi k primernemu pouku. Skoro brez izjeme so prišli vsi. Imeli so skupno sveto mašo in obhajilo. Preskrbelo se jih je z vojaškim molitvenikom in večinoma vsi so bili sprejeti v bratovščino Karmelske M. B.«²⁶

Natančno število mobiliziranih v občinah Gradac in Podzemelj ni znano, je bil pa učinek hitro viden v cerkvi, saj je bilo leta 1916 na moški strani v klopih videti le otroke in starce. Še bolj zgovorna je pripomba v župni kroniki z dne 29. marca 1917: »Pri pogrebu Palčičke iz Primostka ni bilo več dobiti zadostnega števila moških nosačev. Kot četrtega so dobili enega berača.«²⁷

Vojna je kmalu zahtevala prve žrtve. Poročila o ubitih in ranjenih na fronti je objavljalo takratno časopisje. Dolenjske novice poročajo: »/.../ v cesarice Elizabete bolnico²⁸ je zadni teden dospel večji oddelek vojakov, med njimi je mnogo Hrvatov in Romunov. Slovenci so zdaj na oskrbi naslednji /.../ Vipavec Matija Krasinec, dom. pp. št. 27 /.../«²⁹ Istega leta sta bila v novomeški bolnišnici na zdravljenju tudi Martin Tomc iz Škrilj in Tomaž Kralj, nadom. rez. 17 I. R. 2. komp., iz Podzemlja.³⁰

Kako se izviti iz smrtonosnega objema vojne vihre? Poizkusil je tudi že omenjeni sin Mihaela Gregoriča iz Podzemlja. Marca 1917 je pisal domačim: »/.../ in dam vam znat da sem še hvala bogu živ in zdrav. Prosim vas dajte delat še eno prošnjo /.../ za pomagat delat in ta prošnja mora biti podpisana od žandarmarije pa jo pošljite na kompanijo bo boljše kakor če jo bi meni. Drugega vam nimam kaj pisat vas še enkrat srčno lepo pozdravim vse skupaj. Zbogom.«³¹

Neposredne izkušnje z rednimi vojaškimi enotami prebivalstvo v začetku vojne ni imelo. Mobilizacija črnovojnikov pa se je začela izvajati že oktobra 1914.³² Prostovoljni strelci so stražili železniško progo in most v Kloštru ter ruske vojne ujetnike, ki so bili dodeljeni posestvu na Krupi.³³

Z vstopom Italije v vojno se je začelo veliko premeščanje vojaških enot iz Srbije na Soško fronto.³⁴ Namenu je služila tudi belokranjska železnica. Civilni promet je bil popolnoma ustavljen. Skozi Gradac so dober teden vozili vlaki, polni vojaštva. Ob tej priložnosti so ljudje opazili stisko vojakov in jim na železniško postajo prinašali hrano in pijačo.

Zadnji teden julija 1917 se je v Gradcu nastanila 1. kompanija Ldst. J.R. 31/B.I. Vojaki so bili po večini Poljaki in Rusini. Ob maši so cesarsko himno peli v poljskem jeziku. Njihov komandant je bil nadporočnik Robert Volkmann. V Gradcu so bili do 23. 8. 1917, nato pa so bili po vsej verjetnosti premeščeni na soško fronto.³⁵

Ker je bilo odraslih, za delo sposobnih moških vedno manj, je začelo primanjkovati delovne sile. Pomanjkanje se je pokazalo predvsem na večjih posestvih. V pripombah v župni kroniki za leto 1916 je kronist zapisal: »/.../ posest župne nadarbine je obdelana izključno po usmiljenju in naklonjenosti faranov /.../«³⁶

Župnijske njive pod Borštom je preoralo 11 vojaških konj, orači so bili vojaki. Ljudje so jih opazovali z nezaupanjem, saj so hitro opazili, da »ne delajo za svoje«. Še bolj čudno pa se jim je zdelo to, da so sadili zgodnji krompir, ko pa je bil pozni krompir že zdavnaj posajen. Vedelo se je tudi to, da bo letina namenjena v oddajo dunajski mestni občini. Izkazalo se je, da so morali omenjeni krompir konec avgusta res oddati na Dunaj, vendar ga je bilo zaradi hude suše bolj malo.³⁷

Okrajno glavarstvo je februarja 1916 izdalo razglas, s katerim je obveščalo, da za spomladanska poljedelska dela zastopni odstopi za delo potrebno živino in delovno silo.³⁸

23 Arhiv BMM, prepis odgovora šolskega vodstva v Podzemlju vojno oskrbovalnemu uradu, 24. 2. 1916, Podzemelj, neoznačeno.

24 Arhiv BMM, oklic okrajnega glavarstva, Prošnja za slamnate kite za naše vojake na bojnem polju, 20. 1. 1916, Črnomelj, neoznačeno.

25 Bobič, Pavlina (2005). Velika vojna in Slovenci. Ljubljana: Slovenska matica, str. 129.

26 Arhiv ŽU Podzemelj, Kronika župnije Podzemelj 1915–1952, neoznačeno.

27 Prav tam.

28 Bolnica cesarice Elizabete je bila v Novem mestu.

29 Domače in tuje novice, Dolenjske novice, 12. 3. 1915, št. 49, str. 9.

30 Domače in tuje novice, Dolenjske novice, 19. 3. 1915, št. 50, str. 8.

31 Dopisnica, hrani Nenad Jelenič.

32 Rus, Zvonko (1999). Kronika mesta Metlika I, od 12. stoletja do leta 1941. Metlika: Belokranjsko muzejsko društvo, str. 160.

33 Arhiv ŽU Podzemelj, Kronika župnije Podzemelj 1915–1952, neoznačeno.

34 Nečak, Dušan, Repe, Božo (2005). Prelom: 1914–1918. Svet in Slovenci v 1. svetovni vojni. Ljubljana: Sophia, str. 111.

35 Arhiv ŽU Podzemelj, Kronika župnije Podzemelj 1915–1952, neoznačeno.

36 Arhiv ŽU Podzemelj, Kronika župnije Podzemelj 1915–1952, neoznačeno.

37 Od Kulpe, Domoljub, 31. 8. 1916, št. 35, str. 423.

38 Arhiv BMM, gospodarski odbor za Belo krajino vsem županstvom in setvenim komisijam, 10. 2. 1916, Črnomelj, št. 10.19.0, neoznačeno.

POMANJKANJE DELOVNE SILE JE PRAZNILO ŠOLSKE KLOPI

Kmetje pa so bili do vojnih ujetnikov nezaupljivi, zato pa so toliko bolj izkoristili otroke. Temu primeren je bil tudi šolski obisk. »*Ves pouk je bil ničev in brez smotra, ker so bile klopi večinoma prazne,*« je ob koncu šolskega leta 1915 zapisal podzemeljski nadučitelj Rihard Megušar.³⁹ Razburjen je bil tudi podzemeljski župnik: »*To kar imenujemo sedaj šola je samo še igrača. Otroci so bili na paši z živino notri do božiča /.../*«. ⁴⁰

Stanje je uvidel tudi okrajni šolski svet, ki je 11. 3. 1915 sprejel odlok o skrčenju ali predčasni zaključitvi pouka. Odlok je bil prepuščen v presojo krajevnim šolskim organom in se je nanašal na celoten okraj. Najprej se je za predčasen zaključek šolskega leta izrekel učiteljski zbor, ki je bil seznanjen s potrebami in željami prebivalstva.⁴¹

Nato je zasedal Krajevni šolski svet v Podzemlju. Člani so z velikim zadovoljstvom in olajšanjem sprejeli odlok in mnenje učiteljskega zbora, saj so ugotavljali, da delo brez pomoči otrok, tudi najmlajših, sploh ni več možno: »*/.../ slednji čuvajo deco in dom, oziroma so na paši, medtem, ko večji opravljajo težja dela*«. Soglasno so sprejeli sklep, da se šolsko leto zaključi z zadnjim dnev marca.⁴²

Toda cesarsko okrajni šolski svet je aprila zavrnil tako predlog učiteljskega zbora kot sklep krajevnega šolskega odbora. Dovoljeno je bilo le krčenje pouka. Krajevni šolski svet se je zopet sestel 25. aprila. Prvi se je oglasil nadučitelj Rihard Megušar in povedal, da je učiteljstvo pripravljeno izvajati pouk v polnem obsegu, sam pa bo glasoval za predlog sveta. Župnik, misleč na mladino v Gradcu, je utemeljeval potrebnost pouka, češ da tamkajšnji otroci nimajo toliko dela na polju. Po daljši razpravi so sprejeli sklep, da ima prvi razred pouk trikrat na teden, drugi in tretji razred pa enkrat tedensko. Isto število dni pouka za prvi in drugi razred je veljalo tudi na vzporednici v Gradcu. Začetek dopoldanskega pouka naj bi se začel ob deveti in ne ob deseti uri, kot so se zaradi jutranje paše zavzemali nekateri člani sveta. Novi urnik je začel veljati 3. maja. Okrnjen šolski pouk je zopet stekel. Šolske klopi pa so bile bolj ali manj prazne.⁴³

Naslednje šolsko leto se je začelo prav tako kot prejšnje 3. novembra, ko je bila glavnina poljskih del opravljena. Krajevni šolski svet je na podlagi odloka c. kr. okrajnega šolskega sveta sprejel sklep, da v tekočem šolskem letu ne bo več šolskih dni, kot jih je bilo v letu 1915. Odločitev je podkrepil z obrazložitvijo: »*Z ozirom na dejstvo, da je letos pomanjkanje delavskih moči še veliko večje, ko lansko leto (vpoklicani so gospodarji od 42–50 leta in 18 letni mladeniči) in ker je tudi delo zaradi deževnega vremena zaostalo, ker je pripoznano, da je podzemeljska občina izključno kmetiškega značaja in se je poleg tega ozrlo tudi na ukaz c. kr. vlade, ki zahteva, da pomagajo kmetovalci tudi onim, ki ne morejo sami obdelovati zemlje, sklenejo vsi člani soglasno, naj ne bo več šolskih dni, kakor jih je bilo v l. 1915 /.../*«. ⁴⁴

Podobne odredbe so bile sprejete tudi v naslednjih dveh letih vojne, s tem da je bil leta 1917 pouk prekinjen zaradi pomanjkanja drv in epidemije črnih koz, leta 1918 pa je šolo za nekaj časa zaprla španska gripa. ⁴⁵

BEGUNCI

Prvi begunci so se v Beli krajini pojavili že konec leta 1914. Na Krasincu pri Brodariču in v gradaškem gradu so se naselile štiri rusinske družine iz Galicije, od koder se je po začetnih porazih in umiku avstro-ogrske vojske začel množičen beg prebivalstva.⁴⁶

S prestopom Italije na stran antante se je že prej prisotno nelagodje prebivalstva še dodatno stopnjevalo. V Beli krajini ni šlo za paniko, ki bi jo povzročil strah pred morebitnim prodorom italijanske vojske. Zaskrbljenost pa so povečali begunci. Ljudje so se srečali z množico ljudi, ki so morali zapustiti kmetu najbolj sveto stvar, to je zemljo, in strah je nalezljiv. Večji begunski val je dosegel občini Gradac in Podzemelj po tem, ko so avgusta 1916 Italijani v 6. soški bitki potisnili avstro-ogrsko vojsko pri Gorici na levi breg Soče.⁴⁷

V Novem mestu delujoča *Posredovalnica za goriške begunce* je tem prek Dolenjskih novic sporočala, da naj zaradi prenapolnjenosti ne prihajajo več v Novo mesto. Priporočali so jim postaje ob belokranjski prosti.⁴⁸

39 ZAL NM, f. OŠ Podzemelj, MET 30, kronika 1873–1922, a.e. 1.

40 Arhiv ŽU Podzemelj, Kronika župnije Podzemelj 1915–1952, neoznačeno.

41 ZAL NM, f. OŠ Podzemelj, MET 30, kronika 1873–1922, a.e. 1.

42 Prav tam.

43 ZAL NM, f. OŠ Podzemelj, MET 30, kronika 1873–1922, a.e. 1.

44 ZAL NM, f. OŠ Podzemelj, MET 30, zapisniki krajevnega šolskega odbora 1902–1935, a.e. 4.

45 ZAL NM, f. OŠ Podzemelj, MET 30, kronika 1873–1922, a.e. 1.

46 Arhiv ŽU Podzemelj, Kronika župnije Podzemelj 1915–1952, neoznačeno.

47 Arhiv ŽU Podzemelj, begunci 1914–1918, neoznačeno.

48 Begunci iz Primorskega pozor! Dolenjske novice, 5. 10. 1916, št. 16. str. 1.

Življenje na belokranjskem podeželju – s posebnim poudarkom na občinah Podzemelj in Gradac – v času prve svetovne vojne

Verzeichnis									
der in der Gemeinde <i>Podzemelj</i> untergebrachten Flüchtlinge.									
Bezirkshauptmannschaft <i>Crnomelj, Krainjko.</i>									
Post. Nr.	Vor- und Zuname	Ge- stalt zahl	Alter	Beruf	Nationalität	Ob in Kriegs- gefangen- schaft	Domizil vor Kriegsausbruch	Derzeitiger Wohnort (Adresse)	Anmerkung
1	<i>Anton Gabrijelčič</i>	1	65	<i>Kmeti procentnik sl.</i>	<i>sl.</i>	<i>ne</i>	<i>Solkan 164 (11)</i>	<i>Zemelj 44 Post. Gradac</i>	
2	<i>Marijda Gabrijelčič</i>	1	40	<i>žena pranje sl.</i>	<i>sl.</i>	<i>ne</i>	<i>"</i>	<i>"</i>	
3	<i>Helena Gabrijelčič</i>	1	14	<i>hči</i>	<i>sl.</i>	<i>ne</i>	<i>"</i>	<i>"</i>	

Vpisna pola za begunce s Primorske. (Hrani: Nenad Jelenčič.)

Prve družine beguncev so se namestile v prostorih gradu v Gradcu. Sledila je namestitve pri družinah v Gradcu, Podzemlju, Zemlju, na Krasincu, Boginji vasi, Škriljah, Prilozju, Otoku, na Krivoglavicah. S seznama, ki ga je vodil župni urad v Podzemlju, je razvidno, da se je v omenjenih vaseh nahajalo 176 beguncev, od tega v Gradcu in bližnjem Kloštru kar trinosemdeset. To so bile po večini matere z otroki in starimi starši. Najstarejši med vsemi prispelimi begunci je bil 75 letni kmet Janez Rogelja iz Vojsčice, najmlajša, Alojzij Bucik in Ana Špacapan, sta bila rojena v Gradcu oziroma Kloštru.⁴⁹

Družina:	Štev.	Prišli iz:	Namešчени:	Družina:	Štev.	Prišli iz:	Namešчени:
Gabrijelčič	8	Solkan 146	Zemelj 44	Perič	2	Brestovica 14	Gradac 33
Komel	9	Solkan 43	Zemelj	Čeh	3	Brestovica 14	Gradac 33
Komel	3	Tržič Monfalcone	Zemelj 39	Svetlič	5	Brestovica	Gradac 45
Mozetič	5	Renče 335	Otok 2	Ferfolja	6	Vojsčica 47	Gradac 12
Primožič	2	Renče 166	Otok 2	Pahor	2	Vojsčica 30	Gradac 12
Bavdaž	5	Dornberg 139	Otok 24	Milanič	7	Vojsčica 51	Vranoviči
Nemec	7	Vrtojba 12	Prilozje 30	Srebrnič	4	Solkan 12	Gradac 44
Blažica	1	St. Peter pri Gorici	Prilozje 30	Turel	1	Vrtojba 99	Gradac 3
Bone	5	Solkan 45	Krasinc 45	Humer	2	Vrtojba 22	Gradac 3
Bašin	1	Solkan		Špacapan	5	Ozeljan 130	Klošter 76
Arčon	5	Renče 296	Prilozje 26	Špacapan	3	Ozeljan 86	Klošter 76
Ravnik	4	Solkan 64	Zemelj 41	Cijak	2	Hruševica 24	Gradac 29
Makarovič	3	Kopriva 74	Zemelj 41	Miklus	11	Bukovica, občina Vrtojba	Gradac 1
Golevšček	1	Solkan 64	Zemelj 41	Rogelja	7	Vojsčica	Vranoviči
Dominko	1	Bovec	Zemelj 39	Rogelja	2	Vojsčica	Vranoviči
Jug	1	Solkan 14	Gradac 1	Paglavec	3	Čepovan	?
Korsič	1	Solkan 14	Gradac 1	Podgornik	1	Čepovan	?
Marega	1	Solkan 14	Gradac 1	Paglavec	3	Čepovan	?
Martinuč	6	Renče 81	Gradac 93	Podgornik	8	Čepovan	?
Bašin	2	Solkan 15	Gradac 1	Morovec	2	Čepovan	?
Komel	1	Solkan 39	Gradac 1	kok	3		?
Bašin	2	Solkan 48	Gradac 1	Grosar	3	Čepovan	?
Bucik	3	Solkan 6	Gradac 23	Kumar	3	Čepovan	?
Umek	3	Brestovica 36	Gradac 33	Petrovčič		Čepovan	?

Seznam beguncev iz zaledja soške fronte. (Hrani: Nenad Jelenčič.)

ŽRTVE, POT DOMOV NI BILA LAHKA

Verjetno je bil eden zadnjih domačih fantov, ki so padli na fronti, Peter Žunič, mlinarjev sin s Krivoglavic. Padel je namreč 29. junija 1918 na italijanski fronti.⁵⁰ Smrt je mater tako prizadela, da je od žalosti umrla. Dmovina je poročala: »Pokopali mlinarico Žuničko. Moža in dva sina ima pri vojaki. Na praznik svetega Petra je padel v vojski sin, petkrat odlikovan, žena je vsled te izgube oslabela in umrla /.../.«⁵¹

⁴⁹ Arhiv ŽU Podzemelj, begunci 1914–1918, neoznačeno.

⁵⁰ Arhiv ŽU Podzemelj, Kronika župnije Podzemelj 1915–1952, neoznačeno.

⁵¹ Iz Podzemlja, Domoljub, 22. 8. 1918, št. 34, str. 506.

Matija Papič iz Geršič je moral doživeti golgoto ob umiku srbske vojske čez s snegom in ledom pokrite albanske gore. Umrli je v Draču kot prostovoljec ali vojni ujetnik.⁵²

Med letoma 1932 in 1934 je podzemeljski župnik Andrej Ilc napravil seznam v prvi svetovni vojni padlih in pogrešanih v občinah Podzemelj, Gradac in delno Griblje. Zgovorna je opomba ob robu: »seznam je nepopoln!«⁵³ O tem priča primer Petra Žuniča iz Dobravic, ki je bil za mrtvega razglašen šele leta 1934.⁵⁴

Skupaj je bilo do leta 1934 evidentiranih 41 padlih, pogrešanih ali za posledicami vojne umrlih oseb. Najmanj 68 otrok je ostalo brez očetov.⁵⁵

Nenavadno usodo je doživel Martin Muc iz Primostka. Avgusta 1914 je bil poslan na vzhodno fronto, kjer si je nastrelil prste leve noge. Na okrevanje so ga poslali v Ljubljano. Po vrnitvi na fronto je prebegnil k Rusom, ki so ga internirali v Taškent, od koder je leta 1917 pobegnil. Ker je v Evropi še vedno divjala vojna, je bil načrt sledeč: priti do Mandžurije, od tam v Ameriko in nato nazaj v Evropo. Uspelo se mu je prebiti do rusko-kitajske meje na reki Amur, naprej pa ni šlo. Odpravil se je nazaj proti zahodu in v začetku leta 1924 prišel v Odeso, od koder pa zopet ni mogel domov, ker so države, ki so mejile na Sovjetsko zvezo, v strahu pred širjenjem komunistične propagande tako rekoč nepredušno zaprle svoje meje, saj so oblasti v vsakem človeku, ki je prihajal iz Rusije, videle komunističnega agitatorja. Potovanje v eno od sosednjih držav je bilo možno samo z uradnim potnim listom, ki ga Muc ni imel in ga tudi ni mogel pridobiti, saj Kraljevina SHS in Sovjetska zveza nista imeli diplomatskih odnosov. Državi sta navezali polne diplomatske stike šele 24. 6. 1940. Zato se je odločil, da se bo še enkrat poskusil vrniti prek ZDA, ki pa so ravno takrat zaustavile vsako priseljevanje iz Azije. Tako je obtičal najprej v Harbinu, od koder se je leta 1926 premaknil v Šanghaj, kjer se mu je naslednje leto uspelo vkrcati na ladjo, tako da je prišel v Ljubljano februarja 1927.

Vendar tu zgodbe, ki jo je popisal v delu z naslovom *Skozi Sibirijo*, še zdaleč ni konec. Doma ga je čakalo neprijetno presenečenje: v času njegove odsotnosti so ga razglasili za mrtvega, žena se je ponovno poročila in potem umrla, njegovo imetje in otrok pa sta pripadla ženinemu drugemu možu. V sodnih spisih je sicer ugotovil, da ni nikjer označen kot mrtev, temveč samo kot pogrešan. Kljub temu ni uspel na sodišču doseči ničesar. Umaknil se je v Ljubljano, kjer je začel novo življenje.⁵⁶

ŠPANSKA GRIPA

Vojna vihra se niti ni še prav podela, ko je Evropi grozila nova nevarnost. Izčrpano prebivalstvo je začela moriti bolezen, ki je prerasla v največjo epidemijo 20. stoletja. Zahtevala je 50 milijonov življenj ali približno petino tedanjega svetovnega prebivalstva, kar je bilo štirikrat toliko, kot je bilo žrtev velike vojne.⁵⁷

V Podzemlju in okolici so se prvi primeri »španice« pojavili konec septembra 1918. Zgodilo se je, da je v enem dnevu umrlo osem ljudi. Kronist je ugotavljal, da je največ žrtev v vaseh, kjer so bile higienske razmere pomanjkljive. Ob koncu leta je zapisal, da so bili v fari tega leta sto trije mrlič, od tega jih je španska bolezen pobrala štiriinštirideset. Bolezen se je umirila nekako do pomladi naslednjega leta.⁵⁸

SKLEP

Z začetkom vojne so se gospodarske razmere začele hitro poslabševati. Povečevanje količine denarja v obtoku je povzročilo inflacijo in skokovito rast cen. Sočasno je začelo vedno bolj primanjkovati osnovnih življenjskih potrebščin. Že leta 1915 so se začele tudi obvezne oddaje (zaplombe) kmetijskih pridelkov in živine. Z mobilizacijo se je tudi na podeželju pojavil problem delovne sile, ki ga je v veliki meri reševala šoloobvezna mladina. Otroci so bili zaradi kmečkih del pogosto odsotni od pouka. Šolsko leto je trajalo nekako od novembra do marca.

Velikih izbruhov javnega nezadovoljstva ali deklaracijskega gibanja na obravnavanem območju ni bilo čutiti. Da pa so bile oblasti pozorne, dokazujejo primeri obsodb ljudi,

52 Arhiv ŽU Podzemelj, Kronika župnije Podzemelj, 1915–1952, neoznačeno.

53 Arhiv ŽU Podzemelj, padli in pogrešani v prvi svetovni vojni, neoznačeno.

54 Arhiv ŽU Podzemelj, Kronika župnije Podzemelj 1915–1952, neoznačeno.

55 Arhiv ŽU Podzemelj, Kronika župnije Podzemelj 1915–1952, neoznačeno.

56 Muc, Martin (1933). *Skozi Sibirijo*. Ljubljana: Vodnikova družba, str. 184–187.

57 Prva svetovna vojna je ostala v spominu Britancev in Francozov, predvsem zaradi žrtev na zahodni fronti, kot velika vojna. Hobsbawm, Eric (2000). *Čas skrajnosti*. Svetovna zgodovina 1914–1991. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, str. 23.

58 Arhiv ŽU Podzemelj, Kronika župnije Podzemelj 1915–1952, neoznačeno.

ki so glasno kritizirali delovanje oblasti. Dodatno je razmere poslabšal prihod beguncev iz zaledja dela jugozahodne fronte, ki je potekal čez del slovenskega ozemlja. Tu je treba poudariti, da so jih ljudje sprejeli na svoje domove z velikim sočutjem. Obračun vojne je bil, po pravilu, krut. Poleg žrtev, invalidov in pogrešanih je kot posledica splošne izčrpanosti prebivalstva svoj davek zahtevala tudi španska gripa.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota za Dolenjsko in Belo krajino v Novem mestu, fondi: OŠ Podzemelj in Hranilnica in posojilnica Podzemelj.

Arhiv Belokranjskega muzeja v Metliki. Arhivsko gradivo OŠ Podzemelj, fragmenti.

Arhiv župnišča v Podzemlju:

- Župna Kronika 1915–1973, fragmenti.
- Begunci 1914–1918, fragmenti.
- Padli in pogrešani v prvi in drugi svetovni vojni, fragmenti.
- Osebni arhiv Martina Gregoriča – fragmenti (hranita Anica Gregorič, Nenad Jelenčič).

Časopisni viri

- Dolenjske novice, 1914–1919.
- Domoljub, 1916.

LITERATURA

Dražumerič, Marinka (1988). Gospodarsko življenje v Beli krajini med 1. svetovno vojno. V: Zgodovinski časopis, letnik 42 (1988), št.1, str. 85–102.

Hobsbawm, Eric (2000). Čas skrajnosti. Svetovna zgodovina 1914–1991. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Rus, Zvonko (1999). Kronika mesta Metlike I, od 12. stoletja do leta 1941. Metlika: Belokranjsko muzejsko društvo.

Muc, Martin (1933). Skozi Sibirijo. Ljubljana: Vodnikova družba.

Nečak, Dušan, Repe Božo (2005). Prelom: 1914–1918. Svet in Slovenci v 1. svetovni vojni. Ljubljana: Sophia.

Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992. Prva knjiga. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.

POVZETEK

Tik pred izbruhom vojne je Belo krajino zajel val optimizma, dosegla jo je namreč železnica in zdelo se je, da je nastopil čas napredka. Kot se je izkazalo kasneje, pa je pridobitev samo še pospešila odlivanje tako materialnih kot človeških virov. Civilna oblast je v imenu države in vojske začela najprej izčrpavati prebivalstvo z obveznimi oddajami pridelka in živine ter z različnimi nabiralnimi akcijami za potrebe vojske. Prva posledica mobilizacije je bilo pomanjkanje delovne sile, ki so jo ljudje, tudi s pomočjo šolskih oblasti, reševali na račun šoloobvezne mladine. Za nameček sta sledili slabi letini, dodatno breme pa je bil prihod beguncev, najbolj množično iz zaledja soške fronte. Posledično je vedno bolj naraščalo tudi nezadovoljstvo, ki ga oblasti proti koncu vojne niso več mogle krotiti. Tudi konec vojne ni prinesel olajšanja. Številni so padli ali bili pogrešani. Za nameček je izčrpano prebivalstvo začela moriti še španska gripa.

Mag. Marko Štepec, Muzej novejšje zgodovine Slovenije

»BEDNA KRITJA POD PLANOTO TIK NAD SOČO«: V STRELSKIH JARKIH SOŠKEGA BOJIŠČA 1915–1917

UVOD

V slabem letu, od poletja 1914 do maja 1915, je avstro-ogrsko vojska utrpela številne izgube na vzhodnem in balkanskem bojišču. Minilo je že devet mesecev, odkar so mobilizirani vojaki iz slovenskih nabornih območij v sestavi tretjega korpusa avstro-ogrsko armade avgusta 1914 odšli na vzhodno bojišče proti Rusiji in sodelovali v obsežnih spopadih v Galiciji in umiku proti Karpatom. Takrat so se slovenski vojaki prvič borili pod poveljstvom Svetozarja Borojevića, ki je v tragičnih izkušnjah bojev na vzhodnem bojišču oblikoval svoj obrambni koncept, ki ga je pozneje ob pomanjkanju vojaških enot uspešno uporabil na soškem bojišču. Na balkansko bojišče proti Srbiji so bili poslani vojaki bataljona celjskega 87. pehotnega polka, vojaki dveh črnovojniških polkov in posamezni slovenski vojaki, ki so tam doživeli poraz na Romanji planini in pozneje umik srbske armade prek Albanije. Pri tem je vojna na vseh bojiščih v svoj krvavi vrtinec potegnila vse več vojakov in civilnega prebivalstva. Tudi v slovenske dežele so takrat prišli številni begunci z vzhodnega bojišča. Življenje v zaledju je bilo vse bolj podrejeno vojnim ciljem in vojaškim potrebam.

V tem obdobju je Kraljevina Italija ostajala nevtralna. S pogajanjmi z obema stranema in spretno diplomatsko politiko je z vstopom v vojno želela uresničiti svoje nacionalne, vojaške in ozemeljske cilje. Z Londonskim sporazumom, sklenjenim med Italijo in antantnimi državami 26. aprila 1915, se je obvezala, da bo v mesecu dni po podpisu pogodbe napovedala vojno in odprla novo bojišče proti Avstro-Ogrski. V zameno so ji bila v tajnem delu sporazuma obljubljena obsežna avstro-ogrsko ozemlja: Tridentinsko, Južna Tirolska, Trst, Goriška-Gradiščanska, Istra do Kvarnerja ter otoka Cres, Lošinj, deli Dalmacije in druga zahtevana ozemlja.

V začetku maja 1915 so se proti avstro-ogrski meji začeli valiti italijanski vojaški transporti. V Italiji je bila objavljena splošna mobilizacija in dan pozneje, 23. maja, vojna napoved Avstro-Ogrski. »Mi nismo ogrožali Italije mi nismo kratili njenega ugleda, nismo se dotaknili njene časti in njenih interesov; vedno smo zvesto izpolnjevali svoje zavezniške dolžnosti in smo ji nudili svojo zaščito, ko je šla na bojišče. Storili smo še več: ko je začela Italija s svojim pohlepnim očesom gledati čez na Naše meje smo bili odločeni za velike in bridke žrtve, ki so posebno bolele Naše očetovsko srce, samo, da ohranimo zavezniško razmerje in mir. Toda pohlepnost Italije, ki je mislila, da je treba izkoristiti trenutek, se ni dala potolažiti. In tako se mora izpolniti usoda,«¹ je sporočal razglas cesarja Franca Jožefa prebivalcem monarhije. Na celotnem območju ob reki Soči so pospešeno potekala gradbena dela in priprave na vojno.² Bili so v časovni tiski saj v obdobju pred tem z raznimi utrjevalnimi deli ob meji niso želeli izzivati nezanesljive sosedice. Na Primorskem se je kopičilo vse več vojaštva, opazovalnih balonov in osamljenih letal, ki so iz daljave opazovala priprave na vojno. »Postal sem in visoko nad seboj ugledal ogromno ptico: laško letalo je plulo proti Gorici in njegova krila so se svetlikala v prvih sončnih žarkih. Vojna.«³ Z napadom Kraljevine Italije na Avstro-Ogrsko se je oblikovala nova šeststo kilometrska bojna črta in vojna se je začela tudi na zahodnem robu slovenskega ozemlja. Avstro-ogrsko vojaško poveljstvo je ukazalo umik s predvojne meje na laže branljive gorske položaje in kraški rob nad levim bregom

¹ Mojim narodom, 23. maj 1915, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Zbirka razglasov in plakatov.

² Priprave Kranjske dežele in obalne pokrajine spomladi 1915 v pričakovanju italijanske invazije (2013). Iz vojnega dnevnika c. in k. polkovnika Aloisa pl. Harla, uredil Lovro Galić. Kobarid: Kobaridski muzej.

³ Res, Alojzij (1993). Ob Soči. Ljubljana: Karantanija, str. 7.

Soče. Avstro-ogrsko vojska je hitela premeščati na hitro zbrane bataljone vojakov z vzhodnega in balkanskega bojišča in redke preostale enote iz zaledja.

Skupaj s črnovojniškimi, rezervnimi in prostovoljskimi bataljoni jim je uspelo sestaviti obrambno črto, ki je potekala od prelaza Stelvio na italijansko-švicarsko-avstro-ogrski tromeji prek Dolomitov, Karnijskih in Julijskih Alp do Tržaškega zaliva v Jadranskem morju. Zadnjih 90 kilometrov bojišča je potekalo po gorskih vrhovih in grebenih Rombona, Ravelnika, Javorščka, Lipnika, Krna in Mrzlega vrha do reke Soče. Obrambni položaji so z izjemo goriškega in tolminskega mostišča potekali po njenem levem bregu prek Doberdobskega Krasa do morja. Množica beguncev, ki je morala s skromnim premoženjem zapustiti bojna območja je ovirala vojaške kolone, ki so odhajale proti bojišču.⁴ Med letoma 1915 in 1917 je moralo zapustiti domove v treh večjih valovih okoli sto tisoč ljudi, ki so jih avstro-ogrske in italijanske oblasti umaknile pred vojno viхро. S seboj so lahko odnesli le najnujnejše za preživetje. *»Odšli smo po beli cesti skozi Volčjo Drago in po divni vinski dolini na Renče ter dalje navkreber na trdo kraško planoto. Vso pot smo srečavali begunce, izgnance iz skrajnih vasi ob bojišču. Zvrhoma naloženi vozovi so škripali, živina mukala, otroci ječali, odrasli si brisali okrvavljene oči in se obupno ozirali nazaj na izgubljene svoje domove. Bridko in sočutno smo se pogledovali in si želeli srečno pot.«*⁵ Množica 80.000 slovenskih beguncev iz Primorske, večinoma žensk, starejših in otrok, je odšla k sorodnikom in v begunska taborišča v notranjosti monarhije Gmünd, Bruck ob Litvi, Steinklamm, Wagna, Strnišče pri Ptuj, kjer so kljub dobrodelni pomoči živeli v pomanjkanju. Posebej, ko se je vojna zavlekla in so se v monarhiji začeli prehrabna kriza, splošna izčrpanost in pomanjkanje.⁶ Osnovani so bili odbori v pomoč beguncev in ogromno humanitarnega dela so opravila dobro organizirana ženska društva s številnimi prostovoljkami, ki so skrbele za pomoč in organizirale izobraževalne tečaje za dekleta in žene. Številna dekleta so tako v begunskih šolah dobile možnost, da so se izučile za različne poklice in v izrednih razmerah pridobivale znanje in šolsko izobrazbo. Iz desnega brega Soče oziroma zaledja za italijansko bojno črto pa je italijanska vojska iz Brd, Kambreškega in Zgornjega Posočja preselila okoli 12.000 slovenskih prebivalcev v begunska taborišča in po raznih krajih Apeninskega polotoka. Briški begunci so bili poslani v begunsko taborišče Cordenons, številne moške pa so internirali na Sardinijo.⁷ Četrty veliki begunski val beležimo po preboju pri Kobaridu, ko so se skupaj z italijansko vojsko proti reki Piavi umaknili prebivalci Furlanije.

Takoj po italijanskem napadu in preden so se na kopnem začeli boji, so iz Pulja proti Anconi izplule bojne ladje avstro-ogrske mornarice pod poveljstvom admirala Antona Hausa in s silovitim topniškim ognjem napadle pristanišče in mesto. Slovenski topničar France Žele na bojni ladji Viribus Unitis je bil priča rušilnemu napadu z močnim psihološkim učinkom na civilno prebivalstvo, ki se je šele takrat zavedlo krute resničnosti vstopa v vojno. *»V pristanišču smo našli štiri večtonske tovarne ladje in le malo vojnega drobiža npr. borkase, tenderje, večjih vojnih ladij pa sploh ni bilo. Porušeni so bili vsi vojaški objekti, pristanišče, radijska postaja, železniška postaja, dva mostova, tovarne ladje ter obalna baterija in to vse v 20 minutah. Začelo se je daniti, slišati je bilo jok in stok ljudstva.«*⁸

Mobilizacija italijanske vojske je bila počasna in prva ofenziva se je začela šele 23. junija, zato so branilci pod poveljstvom generala 5. armade Svetozarja Borojevića in generala Franza Rohra na severnem delu bojišča uspeli sestaviti skromno obrambno črto. Za ustavitev trikrat številčnejšega nasprotnika so izkoristili naravne danosti terena, razstrelili cestne in železniške mostove ter poplavalili območja ob izlivu reke Soče. Zaradi težko prehodnega in za bojevanje neprimerne visokogorja in številnih zapornih trdnjav v smeri Južne Tirolske in Koroške se je italijanski vrhovni štab odločil za napad proti vzhodu v smeri reke Soče. Načrtovali so ofenzivni prodor prek kraške planote in postojnskih vrat

Vojaki 27. domobranskega pehotnega polka na vlaku na poti iz Galiciji, 18. avgust 1916. (Album Alojzija Rusa, Goriški muzej.)

4 Prinčič, Vili (1996). *Pregnani. Pričevanja goriških beguncev*. Trst: Graphart, str. 27–28.

5 Matičič, Ivan (1922). *Na krvavih poljanah. Trpljenje in strahote z bojnih pohodov bivšega slovenskega planinskega polka*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna, str. 31.

6 Svoljšak, Petra (2010). *Begunci. V: Slovenci in prva svetovna vojna 1914–1918*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, str. 62–63.

7 Svoljšak, Petra (1991). *Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno*. Zbirka Zgodovinskega časopisa 6. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, str. 19–25.

8 Žele, Franc (2011). *Mornar, pustolovec, kitolovec*. Izola: Samozaložba, str. 74.

v notranjost monarhije. S tem bi v skladu s svojimi strateškimi načrti Avstro-Ogrski zadali smrtni udarec in jo izločili z vojne. Pomembna vojna in politična cilja sta bila zasedba Trsta in Gorice ter dokončanje procesa združevanja z »neosvobojenimi brati«, živečimi za avstro-ogrskimi mejami v obalnih mestih in na Tridentinskem. Poveljnik italijanskih sil, ki naj bi izpeljal to zahtevno nalogo, je postal general grof Luigi Cadorna. Bil je zagovornik zastarelih strateških vojaških konceptov in ustvaril je strogo hierarhično vodenje, ki je podrejenim puščalo malo iniciative, kar se na bojišču ni najbolje obneslo. Zamenjal je številne častnike, ki jih je krivil za neuspehe in najstrože je kaznoval dezertarje. Število smrtnih kazni je naraščalo in med svojimi podrejenimi je bil vse manj priljubljen.

Pogled proti Soči s položajev 17. pehotnega polka na kraškem robu, Šmihel/S. Michele, 10. november 1915. (Hrani: Goriški muzej.)

Zato je bil v prvih ofenzivah posebej intenziven pritisk na kraškem odseku soške fronte, ki je segal od Gorice in reke Vipave na severu do Devina na jugu. Na tem odseku bojišča so se od začetka bojev do spomladi 1916, skupaj z vojniki drugih narodov monarhije, bojevale tudi stotnije in bataljoni pehotnih in domobranskih polkov iz slovenskih nabornih območij. Njihovi pohodni bataljoni so bili iz Galicije med prvimi poslani na soško bojišče. Najhujši boji so potekali na širšem območju Doberdoba, kjer so napadalci prodirali proti branilcem kraškega roba iz Zagraja (Sagrado) in Zdravščine (Poggio Terzarmata) proti Martinščini (S. Martino del Carso) in Šmihelu (S. Michele del Carso), iz Sredipolja (Redipuglia) in Selc proti Griži (Monte dei sei Busi) in Kosiču (M. Cosich). V trdih bojih za vsak meter ozemlja so napadalci in branilci utrpeli hude izgube. Položaje so na nekaterih ključnih delih bojišča, kjer je bil pritisk napadalcev najhujši, branili vojniki iz slovenskih nabornih območij polkov. »Mi smo šli v Opatje selo, kjer je bilo doma še polovico ljudstva, od tam pa ponoči na Devetake in na vročo Doberdobsko planoto,«⁹ kjer so na položajih zamenjali češki bataljon. »Naši desni sosede so bili 87. in so imeli ravno tako grd položaj, ravno tako bedna kritja pod planoto tik nad Sočo.«¹⁰ Njegovemu spominu je s svojim pričevanjem pritrjeval vojak celjskega polka, ki je opisal nečloveške razmere na bojišču z besedami: »Ležimo na trebuhu in Italijani nas pobijajo s svojimi granatami. Dozdeva se nam, da nas bodo popolnoma uničili, še preden bomo katerega izmed njih zagledali.«¹¹ Od Opatjega sela so prihajali na pomoč vojniki 10. pohodnega bataljona 17. pehotnega polka iz Ljubljane: »Ves popoldan je cepal mož za možem v presledkih 20 korakov, oškropljen s šrapneli. Zbiral se je v dolinici za Sv. Martinom. Drugo jutro je prišel v ogenj, a je bil strt kot mi, poldruga stotnija ujeta, drugo razkropljeno, ranjeno, ubito.«¹² Njihovo izkušnjo na območju Sv. Mihaela oziroma Debele griže je popisal njihov poveljnik Otto Kiesewetter.¹³

Uspehi napadalcev so bili skromni in za ceno strahotnih izgub jim je uspelo zasesti le del zahodnega roba kraške planote pri Selcah, Sredipolju in Romjanu. Človeško življenje je z vsakim dnevom vojne izgubljalo vrednost. Tudi v drugi italijanski ofenzivi, ki je potekala

⁹ Matičič, Ivan (1922). Na krvavih poljanah. Trpljenje in strahote z bojnih pohodov bivšega slovenskega planinskega polka. Ljubljana: Učiteljska tiskarna, str. 32.

¹⁰ Prav tam, str. 35.

¹¹ Pepernik, Amandus (2005). Doberdob, slovenskih fantov grob. Ljubljana: Karantanija, str. 40.

¹² Matičič, Ivan (1922). Na krvavih poljanah. Trpljenje in strahote z bojnih pohodov bivšega slovenskega planinskega polka. Ljubljana: Učiteljska tiskarna, str. 45.

¹³ Klavara, Vasja (2007). Doberdob. Kraško bojišče 1915–1916. Celovec: Mohorjeva, str. 90–96.

od 18. julija do 3. avgusta, so napadalci kljub velikim izgubam osvojili le ozek pas kraškega ozemlja med Martinščino in Grižo. Italijanskim gorskim enotam je julija 1915 uspelo zasesti Krn in avstro-ogrsko vojsko prisiliti k umiku na rezervne položaje na Batognici. Avgusta 1915 je bila 5. soški armadi dodeljena glavnina 3. korpusa, v okviru katerega so bili polki iz slovenskih nabornih okrajev, ki so se pridružili pohodnim bataljonom, ki so jih na soško bojišče napotili že takoj ob začetku spopadov z Italijo. Med vojaškimi enotami z visokim odstotkom slovenskega moštva je le 97. tržaški polk zaradi svoje italijansko-slovensko-hrvaške narodne sestave ostal na vzhodnem bojišču. Na soško bojišče so poslali le njegov 10. pohodni bataljon, v katerem so služili številni primorski domačini. Dodeljeni so jim bili nekateri najbolj izpostavljeni položaji, na katerih so si zaslužili častni naziv Soški bataljon.

*Avstro-ogrski vojak v strelskem jarku na Krasu.
(Hrani: Muzej novejšje zgodovine Slovenije.)*

Na obeh straneh prve bojne črte so bile bivalne razmere izjemno slabe. Vojaki so bili utrujeni, neprespani, umazani in razcapani. Na bojišču so ostajala nepokopana trupla, razmnožile so se uši in podgane. »Dobro pomnimo vsi gališke uši in druge skokice /.../, ampak podgane na soški fronti. Zagrizle so se v naš kruh, onesnažile moko, načele meso, odgrizovale konzerve, telečnjake, škornje, obleko. Po jarkih in kavernah so nam postale zvesta družba. Za grižljaj kruha si se moral boriti s podgano. /.../ Hujša kakor Lah in drugi sovražniki nam je bila ta nadloga. Vojak sem bil, pogumen, pa me ni sram povedati, kako sem se tresel pred podganami.«¹⁴ Vonj razpadajočih trupel se je mešal z zadušljivim vonjem eksplodiranih granat. V strelskih jarkih so se širile bolezni, med njimi kolera in tifus. Obrambni položaji so bili v začetku bojev le zasilno utrjeni in hitro zgrajeni, zato so nudili slabo zaščito pred silovitim topniškim obstreljevanjem. Pri tem so bili avstro-ogrski vojaki v prvem obdobju vojne celo brez čelad, ki bi jih ščitile pred smrtonosnimi izstrelki in kamenjem: »Jeklene čelade so nam bile še neznane. Odvrnile bi od marsikoga smrt. Smrtne rane na glavah so izvirale od šrapnelnih krogel, večinoma pa od udarcev kamenja, ki ga je strelivo metalo med nas. Bili pa niso samo kamenčki, ampak tudi kamni, ki so bili včasih težki deset do petdeset in še več kilogramov.«¹⁵ Kamniti kraški teren je namreč okrepil uničevalno moč topniških izstrelkov in smrtonosne drobce pršil po slabo zaščiteneh branilcih. Vojaki so se podnevi v izpostavljenih zaklonih čim manj premikali, da ne bi izdali svojih položajev. V strelskih jarkih na prvi bojni črti, kjer so posamezne vojaške enote po navadi morale zdržati od dva do tri tedne, je bilo oteženo redno preskrbovanje s hrano. Velika težava je bila tudi preskrba z vodo in žeja, saj je na kamnitem, od sonca razžarjenem Krasu, primanjkovalo vode. Vojak Josip Prelesnik se je spominjal, kako je prek Kostanjevice prišel na Doberdobski Kras, in ob tem zapisal: »Vročina je bila jako huda, vode pa je primanjkovalo.«¹⁶

¹⁴ Bonač, Fran (2014). Noči groze. V: Bojevniki. Spomini vojnih veteranov prve svetovne vojne. Ljubljana: Karantanija, str. 88.

¹⁵ Pepernik, Amandus (2005). Doberdob slovenskih fantov grob. Ljubljana: Karantanija, str. 51.

¹⁶ Prelesnik, Josip. Spomini. Rokopis. Kobarid: Kobarški muzej, str. 6–7.

Skupinski portret s poročnikom Karlom Česnikom (prvi levo) pred odhodom na položaje. (Fond steklenih plošč Karla Česnika, Muzej novejšje zgodovine Slovenije.)

Kljub zastraženim vodnjakom in prepovedi pitja nečiste vode so sodeč po številnih pričevanjih vojaki pili nečisto in okuženo vodo, zaradi česar so se širile številne nalezljive in nevarne črevesne bolezni. Vojaške oblasti so organizirale gradnjo kraških vodovodov in se na vse načine trudile, da bi dovažali vodo, ki je nikoli ni bilo dovolj. Frontna črta soškega bojišča je v severnem delu potekala po visokogorju, kjer je poleg drugih težav prav tako primanjkovalo vode kot na celotnem soškem bojišču. Jakob Prešeren, ki je prehodil obsežna območja v zaledju Krnskega pogorja, je poročal o tem: »Vode ni. Zadať v globeli je jezerce, kjer pijejo ljudje in živina. Voda ima okus po konjskih figah. Veliko Krnsko jezero je predaleč in nevarno je hoditi tja. Tako je odprto da Lah s Krna v njem lahko opazuje svojo senco.«¹⁷

Ofenzive so se na soškem bojišču po navadi začenjale z nekajurno ali nekajdnevno topniško pripravo. Izkušeni vojaki so se, razen mrtvih straž, umaknili s prve bojne črte v kaverne in bližnja kritja. Ko se je topniški ogenj preusmeril na nasprotnikovo zaledje, je to bil znak za vojake, da so se vrnili v prvo bojno črto. Sledili so juriši pehote prek vmesnega polja, prepredenega z žičnimi ovirami, ki so jih posebni oddelki v zaščitnih oklepih in s škarjami za žico predhodno odstranjevali. Nasprotnik je napadalca skušal ustaviti z ognjeno točo izstrelkov iz strojnic pušk in topov, minometalcev in metalcev plamena. Če je napalцем uspelo priti do nasprotnikovih položajev, so jih tam pričakali od topovskega obstreljevanja povsem zblazneli vojaki s puškami, bajoneti, gorjačami in nabrušenimi lopatkami. Ob vsej sodobni tehnologiji se je v

teh trenutkih pokazalo skrito barbarsko bistvo vojne. »Mi nismo bili več ljudje, tudi zverine ne, ampak čisto nekaj drugega kar sploh nima imena. V nas je zamrl vsaki človeški čut vsako usmiljenje, vse kar smo imeli človeškega smo izgubili.«¹⁸ Umrljivost med vojaki je bila izjemno visoka in preživeli so težko čakali na zamenjavo in odhod s prve bojne črte. Ponoči so z žičnimi ovirami prepredeno bojišče osvetljevali reflektorji in vojaki so utrjevali porušene zaklone, vezali presekane telefonske kable in kopali kaverne. Številni med njimi so bili ranjeni ali so trpeli za psihičnimi boleznimi kot posledicami šoka. V zaledje so odhajali prek razvejanega sanitetnega sistema vojaških bolnišnic: od prevezovališč in sanitetnih postaj do dobro organizirane mreže vojnih bolnišnic. Pomembno sanitetno središče z vojno bolnišnico in pomembno železniško povezavo je bilo v Štanjelu kjer so ranjenci in bolniki dobili nujno zdravniško oskrbo, težje primere pa so potem poslali naprej proti Ljubljani in drugim mestom monarhije.¹⁹ »V sobah je bilo kot v klavnici. Mnogim ranjencem so roke in noge bingljale in se le še malo držale telesa. Kosti so molele iz udov in roji muh so obletavali te mučenike. Nekateri so imeli že črvičke v odprtih ranah,« je stanje v prenapolnjeni vojaški bolnišnici v Štanjelu opisal mladi Andrej Zlobec.²⁰ Razmišljamo o vojni v industrijski dobi, ko so vojake z vlaki množično vozili na prvo bojno črto in potem preživeli vračali prek vojaških zabavišč, bolnišnic in dopustov v zaledje in potem ponovno na bojišče. Čeprav je bilo zaledje povsem spremenjeno in se je pomanjkanje poznalo na vsakem koraku, je marsikoga razlika med vsakdanjim življenjem v zaledju in strelskim jarkom razočarala. Vojaki so s svojimi izkušnjami vojne in smrti pogosto ostajali osamljeni in med civilisti nerazumljeni. Še najboljše so jih razumeli vojni tovariši, s katerimi so si v delili cigarete, vodo, hrano, življenje in v skrajnih razmerah oblikovane vrednote.

V zaledju prve bojne črte je potekala pospešena gradnja rezervne obrambne črte in prometnih komunikacij. Gradnje so zahtevale veliko delovne sile, zato so uporabili ujetnike in civiliste. Za potrebe bojev in dnevno preskrbo vojakov so bili zgrajeni številni vodovodi, letališča, železniške proge in ceste. V visokogorju je že sam prenos materiala od vojakov zahteval nečloveške napore. V zaledju je ob vojaški mobilizaciji prišlo do pomanjkanja delovne sile, ki so ga v vsej Evropi reševali z delovno mobilizacijo žensk in prisilnim delom vse bolj številne armade ujetnikov. Na soški fronti so bili zajeti številni italijan-

¹⁷ Prešeren, Jakob (2014).

Vojak 1915–1918.

Celje: Celjska Mohorjeva družba, str. 63.

¹⁸ Zemljč, Jakob (1999).

Spomini iz svetovne vojske.

Glasilo zgodovinskega društva Gornja

Radgona, letnik 6, št. 1, str. 11–18.

¹⁹ Šimac, Miha, Keber,

Katarina (2011). Patriae ac Humanitati.

Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU,

str. 40–41, 91–97.

²⁰ Zlobec, Andrej (2008).

V viharju soške. Kobarid: Ustanova

Fundacija Poti miru v Posočju, str. 59.

ski vojaki, ki so bili poslani v ujetniška taborišča in delavnice v notranjosti monarhije.²¹ Ljubljanski grad je z dolgo tradicijo kaznilnice postal karantenska postaja za italijanske vojne ujetnike. Med ujetniki v zaledju Kranjske in Štajerske je bilo tudi nekaj deset tisoč ruskih ujetnikov z galicijske fronte, ki so v izjemno težkih pogojih delali v vojaških delavnicah in gradili železniške proge, vodovode in ceste. Tudi številni slovenski vojaki so prišli v dolgotrajno italijansko vojno ujetništvo. Zajeti so bili v bojih na soškem bojišču in reki Piavi ali ob koncu vojne kot vojaki kranjskega 17. pehotnega polka.²²

*Fajtji hrib,
28. oktober 1917.
(Hrani: Muzej novejšje
zgodovine Slovenije.)*

V prvih petih ofenzivah se kljub velikemu številu mrtvih položaji na bojišču niso bistveno spreminjali. Marca 1916, po 5. soški bitki, so bili slovenski vojaki v večjem številu premeščeni na južnotirolsko bojišče na območje severno od Asiaga zaradi priprave velike avstro-ogrsko ofenzive, tako imenovane »kazenske ekspedicije«, ki je skušala z obkolutvijo in presekanjem preskrbe 1. in 2. italijansko armado prisiliti k vdaji. Avstro-ogrski napad se je začel 15. maja in se je moral po začetnih uspehih zaradi uspešne ruske ofenzive na vzhodnem bojišču ustaviti. Pomembna prelomnica na soškem bojišču se je zgodila avgusta 1916, ko je italijanska vojska zasedla enega najpomembnejših obrambnih stebrov goriškega mostišča, hrib Sabotin. Avstro-ogrsko poveljstvo je bilo prisiljeno ukazati umik vojske in preostalih prebivalcev iz Gorice na levi breg Soče in porušenje mostov: »Vest, da je padla Gorica, katero je tudi naša baterija celih pet mesecev branila, nas je vse iznenadila. Kako je mogoče? Štirinajst in pol mesecev jo je napadal sovražnik, jo vso razbil, toda zavzeti je ni mogel.«²³ Gorice avstro-ogrsko oblasti dolgo niso želele izprazniti in posamezni prebivalci

*Posledice bojev
na kraški pokrajini:
cesta pri Kostanjevici
proti Fajtjemu hribu
po končanih bojih,
1. marec 1918.
(Hrani Muzej novejšje
zgodovine Slovenije.)*

²¹ Pavan, Camillo (2001). I prigionieri Italiani dopo Caporetto. Treviso, str. 56–60.

²² Svoljšak, Petra (2010). Ujetniki. V: Slovenci in prva svetovna vojna 1914–1918. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, str. 65–66.

²³ Mlakar, Albin (1995). Dnevnik 1914–1918. Kobarid: Kobarški muzej, str. 95.

so vztrajali na svojih domovih vse do njenega padca tudi sredi najhujšega italijanskega topniškega obstreljevanja. Podobno so želeli posamezni prebivalci bolj ali manj uspešno vztrajati na svojih domovih v nasprotju z navodili vojaških oblasti na območju Kanala in še kje. Po italijanski zasedbi Gorice, Solkana in drugih krajev na levem bregu Soče se je tudi avstro-ogrsko vojska na Krasu zaradi nevarnosti obkolitve umaknila na nove obrambne položaje in prepustila nasprotniku Doberdobsko planoto. Sledil je novi val goriških beguncev in hrib Sveti Gabrijel, danes bolj znan kot Škabrijel, je kmalu postal najpomembnejša točka avstro-ogrške obrambe. Novi obrambni položaji so septembra 1916 na Krasu potekali na črti Vrtojba–Lokvice–Nova vas–Jamlje. Razmere pri Hudem Logu v času osme italijanske ofenzive je opisal Ivan Matičič: »Kako je vse smrdelo! Po mrličih, po nesnagi, po trohnobi in mrhovini. Kako je ležalo vsevprek in počez razmetano, vse blatno, okrvavljeno! Jarki so bili že stari, dobro utrjeni, a sedaj, ko je šla preko njih osma bojna vihra, so bili razsuti, razdejani. Trebalo je bilo delati z vso naglico in si utrjevati položaj, ker kdo ve, kaj pride jutri ali že nocoj!«²⁴

V avstro-ogrskem strelskem jarku na Šmihelu, 16. december 1915. (Hrani: Goriški muzej.)

Pod hudim pritiskom napadalcev, ki so po zasedbi Gorice želeli izsiliti še preboj proti Trstu, so se v spopadih od novembra 1916 do septembra 1917 branilci umaknili na obrambne položaje na črti Fajtji hrib–Kostanjevica–Sela na Krasu in na pobočja dobro utrjene Grmade. Italijani so napade osredotočili na ključne avstro-ogrške obrambne položaje med Fajtim hribom in Grmado, ki so zapirali pot proti Trstu in postali območja stalnega topniškega obstreljevanja: »Pa Fajtji hrib! Štirinajst mesecev ga je bičala smrt, treskala vanj strašna sila, da je bil ves krvav, razsekan, razoran, razdolben, ves prevrnjen. Štirinajst mesecev so butali vanj valovi živih ljudi, neznatnih črvičev, ki so se vsi zgrudili na njem in strohnili. /.../ Njegov drob je bil izdolben, a v duplinah so tičali bataljoni živih ljudi, ki niso bili nikdar varni, da se ne sesede in jih ne stre in zasuje, ker stresal se je tako silno, da je vse pokalo v njem /.../«²⁵ Italijanski napadi so se stopnjevali ob spoznanju, da so po uspešni zasedbi Gorice prezgodaj končali z ofenzivo, saj branilci še niso imeli utrjene tretje in četrte obrambne črte. Ostri boji so potekali tudi na Cerju, Velikem hribu, kotič 343: »Dvoboj je grozen, na obeh straneh vojaki kričijo na vse grlo, mečejo bombe, brezciljno streljajo naprej in nazaj, ker na razdalji več kot dveh metrov ni mogoče nič razločiti,« se je spominjal italijanski podporočnik Filippo Carbonaro. Italijanski podporočnik je bil v dvodnevnem boju na vrhu Velikega hriba ranjen in ujet. Težko ranjenega in oslabelega od izgube krvi so ga odnesli avstro-ogrski vojaki in spominjal se je, da mu je avstrijski častnik stisnil roko in mu rekel: »Zelo pogumni možje ste vsi!«²⁶ Kraji na območju bojev na Krasu, na Goriškem in v Zgornjem Posočju so bili povsem razdejani in izropani, vojaki, tako napadalci kot branilci, pa povsem izčrpani. Italijanska vojska, ki je štela že več kot milijon mož, je strahotne

²⁴ Matičič, Ivan (1922).

Na krvavih poljanah. Trpljenje in strahote z bojnih pohodov bivšega slovenskega planinskega polka. Ljubljana: Učiteljska tiskarna, str. 113.

²⁵ Prav tam, str. 152–153.

²⁶ Juren, Mitja, Pizzamus, Paolo, Persegati, Nicola (2011). Pozabljeni Kras. Ofenzive v jeseni 1916, prevedel Vinko Avsenak. Trst: Mladika, str. 106.

izgube še lahko nadomeščala z vedno novimi enotami. Branilcem pa so rezerve že davno pošle, a kljub temu so uspeli zadržati preboj napadalcev na Banjško planoto, proti Vipavski dolini in prek Krasa. Strahotno je bila uničena pokrajina in grozljive so bile posledice na človeški psihi.

18. avgusta 1917 se je s topovskim obstreljevanjem na območju od Jadranskega morja do Mrzlega vrha v Zgornjem Posočju začela 11. italijanska ofenziva.²⁷ Napadi italijanske pehote na Krasu in Mrzlem vrhu so bili ponovno odbiti, ogrozili pa so avstro-ogrsko obrambno črto na Banjški planoti. Osrednja točka obrambe je postal hrib Sveti Gabrijel, Škabrijel, ki je napadalcem zapiral pot proti Vipavski dolini. Med branilci tri kilometre dolge obrambne črte so bili trije bataljoni celjskega 87. pehotnega polka in ljubljanskega 2. gorskega strelskega polka, ki so zdržali na vrhu hriba do 11. septembra. »*Spodnještajerski slovenski 87. pešpolk brani rodno zemljo: sovražnik napada naprej. Za vsako ceno hoče zavzeti Trst, Škabrijel in naprej zaledje,*«²⁸ je poročal slovenski časopis prebivalcem v zaledju, ki so s strahom poslušali oddaljeno bobnenje topov. V bojih so bile poleg topništva uporabljene vse vrste orožja, tudi bojni plini, metalci plamenov in zažigalne granate. Zaradi uspešne obrambe so bili odlikovani številni slovenski vojaki: Maks Peterlin, Ivan Mehle, Franc Svete, Engelbert Podgornik, Egon Jezeršek in drugi. Izgube v 11. soški bitki, ki je bila najbolj krvav spopad med vsemi soškimi bitkami, so bile strahotne. V celoti se ocenjujejo na skoraj 50.000 padlih na obeh straneh in prek 200.000 ranjenih, obolelih, pogrešanih in ujetih vojakov. Avstro-ogrsko armadno poveljstvo se je zavedalo, da še ene takšne ofenzive vojska ne bo zdržala. Izčrpanost branilcev je dokazovalo veliko število mrtvih, ranjenih in predvsem povečano število pogrešanih vojakov. Zato so branilci začeli razmišljati o ofenzivni operaciji na soškem bojišču in se o tem začeli dogovarjati o sodelovanju z nemškim vrhovnim poveljstvom.

Ujetniško taborišče pri Kneži. (Hrani: Muzej novejšje zgodovine Slovenije.)

Od sredine septembra 1917 so se v zaledju vse bolj koncentrirale nemške vojaške enote in povečali dnevni in nočni transporti streliva, orožja in vojaške opreme. Skupna avstro-ogrsko-nemška ofenziva v Zgornjem Posočju, imenovana Zvestoba v orožju, se je po skrbnih pripravah začela 24. oktobra 1917 ob 2. uri zjutraj, ko so z izjemno močjo na območju med Rombonom in Volčami zagrmeli topovi. Kratkotrajna topniška priprava s številnimi granatami, ki so bile polnjene s plinom, je že ob 9. uri prešla v ofenzivni napad v bovški kotlini in na območju od Tolmina proti Kobaridu. Topničar Albin Mlakar si je zabeležil tragični dogodek na robu zmagoslavja: »*Do 3 ure popoldne smo zmrzovali pri topovih in čakali, da se vreme izboljša toda brezupno. Potem smo šli v našo »barako«. Izvedeli smo, da so šli naši pri Tolminu naprej, da so vzeli Krn, da napadajo pri Bovcu. Desno od nas sem čisto jasno razločil močno »ura« klicanje. Ponoči so naši streljali s plinovimi granatami. Nekaj*

²⁷ Simić, Marko (1996). Po sledih soške fronte. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 156–177.

²⁸ Slovenec, št. 195, 27. 8. 1917.

strelav je padlo v naše jarke in zastrupilo nekaj vojakov, ter odtrgalo roko in nogo nekemu nadporočniku, ki je pozneje umrl.«²⁹ Čeprav so dež, mraz in blato dodatno izčrpavali vojaške, je bilo vreme naklonjeno napadalcem, saj je megla skrivala njihove premike po dolini.³⁰ V bovški kotlini so sodelovali vojaki mariborskega 26. strelskega polka in celovškega 7. pehotnega polka, ki so prebili prvo italijansko obrambno črto in zapustili pričevanja o grozljivih učinkih plinskih granat z izjemnim psihološkim učinkom na demoralizirane italijanske vojake. »Žalostno izgleda laška bojna črta: polno mrličev in ranjenih leži tu okrog; v kavernah je v več krajih polno natlačenih mrličev, ker so se v njih zgnetli in tam poginili od strupenega plina.«³¹ Že prvi dan ofenzive je bila prebita italijanska obrambna črta in zajeta množica italijanskih ujetnikov. V dnevih, ki so sledili, se je nepričakovani uspeh ofenzive še večal in pokazal izjemno slabo stanje italijanske armade, ki se je po enajstih neuspešnih ofenzivah in ogromnih žrtvah povsem zlomila.³² »Ne bom pozabil nikdar tega slovesnega trenutka in tudi ne tega razpoloženja, srečnega navdušenja moči in zmage«, se je ob deseti obletnici prihoda v Kobarid spominjal konca bojev v Posočju in srečanja z domačini Fran Wernig.³³ Orožje v Posočju je po 28 mesecih bojev utihnilo in bojna črta se je premaknila prek reke Tilment do reke Piave v notranjost Italije in se vse do konca vojne ni več spremenjala. A pot do končnega miru je bila še dolga.

SKLEP

V začetku maja 1915 so se proti avstro-ogrski meji začeli valiti italijanski vojaški transporti. Na celotnem območju ob reki Soči so pospešeno potekala gradbena dela in priprave na vojno. Najhujši boji v prvih ofenzivah so potekali na kraškem robu, kjer so se od začetka bojev do spomladi 1916, skupaj z vojniki drugih narodov monarhije, bojevali vojaki iz slovenskih nabornih območij. V prvi bojni črti so bile življenjske razmere izjemno slabe in človeško življenje je v spopadih izgubljalo vrednost. Obrambni položaji so bili v začetku bojev le zasilno utrjeni, zato so nudili slabo zaščito pred silovitimi topniškimi obstreljevanjem in v strelskih jarkih so se širile nalezljive bolezni. V zaledju je ob vojaški mobilizaciji prišlo do pomanjkanja delovne sile, ki so ga evropske države reševale z delovno mobilizacijo žensk in prisilnim delom vse bolj številne armade ujetnikov. Domove je moralo zapustiti približno 100.000 ljudi, ki so jih avstro-ogrske in italijanske oblasti umaknile pred vojno viхро. S seboj so lahko odnesli le najnujnejše za preživetje. Po padcu Sabotina in italijanski zasedbi Gorice se je tudi avstro-ogrska vojska na Krasu zaradi nevarnosti obkolitve umaknila na nove obrambne položaje in prepustila nasprotniku Doberdobsko planoto. Izčrpanost branilcev v 11. italijanski ofenzivi je dokazovalo veliko število mrtvih, ranjenih in pogrešanih vojakov. Branilci so začeli načrtovati ofenzivno operacijo na soškem bojišču, ki je s prebojem med Tolminom in Bovcem bojno črto premaknila na reko Piavo. V kronološko pripoved o soškem bojišču in njenem zaledju so vključeni izbrani drobci iz dnevnikov in spominov, ki pričajo o vojni izkušnji in doživljanju slovenskih vojakov.

LITERATURA

²⁹ Mlakar, Albin (1995). Dnevnik 1914–1918. Kobarid: Kobariški muzej, str. 164.

³⁰ Štepec, Marko (2008). Vojne fotografije 1914–1918. Ljubljana: Defensor, str. 187–199.

³¹ Arnejc, Franc (1970). Od Dnestra do Piave. Spomini iz prve svetovne vojne. Celovec: Mohorjeva družba, str. 81.

³² Simić, Marko (1996). Po sledih soške fronte. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 178–226.

³³ Wernig, Fran (1927). Predor pri Kobaridu, Slovenec, št. 277, 7. 12. 1927, str. 3–4.

Kornel, Abel (2008). Kras. Knjiga o Soči. Doberdob: Društvo Rat-Sloga Promo SKulturE.

Arnejc, Franc (1970). Od Dnestra do Piave. Spomini iz prve svetovne vojne. Celovec: Mohorjeva družba. Budkovič, Tomaž (1999). Bohinj 1914–1918. Med fronto in zaledjem. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva družba.

Cimprič, Željko (ur., 1998). Kobarid, Caporetto, Karfreit 1917–1997. Kobarid: Kobariški muzej.

Galič Lovro (ur., 2013). Priprave Kranjske dežele in obalne pokrajine spomladi 1915 v pričakovanju italijanske invazije. Iz vojnega dnevnika c. in k. polkovnika Aloisa pl. Harla. Kobarid: Kobariški muzej.

Juren, Mitja, Pizzamus, Paolo, Persegati, Nicola (2011). Pozabljeni Kras. Ofenzive v jeseni 1916. Trst: Mladika.

Kalan, Barbara (ur., 2014). Mirno vojaki spite večno spanje. Gorenjska in Gorenjci 1914–1918. Kranj: Gorenjski muzej.

Klavora, Vasja (1994). Koraki skozi meglo. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva družba.

Klavora, Vasja (1997). Škabrijel. Soška fronta 1917. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva družba.

- Klavora, Vasja (2000). Plavi križ. Celovec: Mohorjeva družba.
- Klavora, Vasja (2007). Doberdob. Kraško bojišče 1915–1916. Celovec: Mohorjeva.
- Klavora, Vasja (2014). Fajtji hrib. Bojišče na Komenskem krasu 1916–1917. Celovec: Mohorjeva.
- Lipušek, Uroš (2012). *Sacro Egoismo. Slovenci v krempljih tajnega londonskega pakta*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Macdonald, John, Cimprič, Željko (2011). *Caporetto and the Isonzo Campaign: The Italian front 1915–1918*, Barnsley: Pen & Sword Books Ltd.
- Matičič, Ivan (1922). Na krvavih poljanah. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.
- Mlakar, Albin (1995). *Dnevnik 1914–1918. Kobarid: Kobaridski muzej*.
- Močnik, Mitja (2005). *Komenski kras*. Ljubljana: Karantanija.
- Novak, Alojzij (2014). Črniška kronika. Frontno zaledje v Vipavski dolini med prvo svetovno vojno. Gorica: Zadruga Goriška Mohorjeva.
- Pavan, Camillo (2001). *I prigionieri Italiani dopo Caporetto*. Treviso.
- Pepernik, Amandus (2005). Doberdob, slovenskih fantov grob. Ljubljana: Karantanija.
- Prešeren, Jakob (2014). *Vojak 1915–1918. Celje: Celjska Mohorjeva družba*.
- Prinčič, Vili (1996). *Pregnani. Pričevanja goriških beguncev*. Trst: Graphart.
- Rajšp, Vincenc (ur., 2010). *Soška fronta 1915–1917. Kultura spominjanja*. Dunaj: Slovenski znanstveni inštitut, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Rauchensteiner, Manfred (Hg., 2007). *Waffentreue, Die 12. Isonzoschlacht 1917*. Wien.
- Res, Alojzij (1993). *Ob Soči*. Ljubljana: Karantanija.
- Sedmak, Drago (2001). *Življenje v Kobaridu med prvo svetovno vojno*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva.
- Sedmak, Drago (2003). *Ob vznožju branikov. Solkan in Solkanci med 1. svetovno vojno*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva.
- Sedmak, Drago (ur., 2006). *Kanal ob Soči*. Nova Gorica: Goriški muzej.
- Sedmak, Drago (2015). *Kronika vasi pod Grmado. Nabrežina: Občina Devin Nabrežina*.
- Simić, Marko (1996). *Po sledih soške fronte*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Simić, Marko (2005). *Utrdби pod Rombonom. Predstraža soške fronte*. Ljubljana: Rombon.
- Svoljšak, Petra (2003). *Soča, sveta reka. Italijanska zasedba slovenskega ozemlja 1915–1917*. Ljubljana: Nova revija.
- Šega, Judita (ur., 2015). *V zaledju soške fronte*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv.
- Šimac, Miha, Keber, Katarina (2011). *Patriae ac Humanitati*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Štepec, Marko (ur., 2010). *Slovenci in prva svetovna vojna 1914–1918*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije.
- Štepec, Marko (ur., 2014). *Take vojne si nismo predstavljali*. Ljubljana: Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije.
- Štepec, Marko (2008). *Vojne fotografije 1914–1918*. Ljubljana: Defensor.
- Vodopivec, Peter, Kleindienst, Katja (ur., 2005). *Velika vojna in Slovenci*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Thompson, Mark (2008). *The White War. Life and Death on the Italian front 1915–1919*. London.
- Zlobec, Andrej (2008). *V viharju soške*. Kobarid: Ustanova Fundacija Poti miru v Posočju.

POVZETEK

Avtor je v prispevku na podlagi izbrane literature, dnevnikov in spominov predstavil pregled pomembnejših dogodkov in lokacij na soškem bojišču, v katerih so sodelovali vojaki avstro-ogrske armade iz slovenskih nabornih območij. Posebno pozornost je posvetil bivalnim razmeram in vsakdanjemu življenju v strelskih jarkih. V prvi bojni črti so bile življenske razmere izjemno slabe, primanjkovalo je vode, širile so se različne bolezni in človeško življenje je v spopadih izgubljalo vrednost. V bojih so bili na obeh straneh bojne črte zajeti številni ujetniki, ki so v zaledju kot prisilni delavci nadomeščali pomanjkanje delovne sile. Zaradi vojne je moralo domove v treh večjih begunskih valovih zapustiti prek 100.000 ljudi. Četrty val pa je sledil preboju fronte, ki je bojno črto premaknila na reko Piavo.

Alenka Pipan, Osnovna šola Matije Čopa Kranj

RAZSTAVA OB 100. OBLETNICI ZAČETKA PRVE SVETOVNE VOJNE NA OSNOVNI ŠOLI MATIJE ČOPA KRANJ

UVOD

Leto 2014 je zaznamovala vseevropska počastitev stote obletnice začetka prve svetovne vojne. V Sloveniji smo bila priča različnim izdajam strokovne literature, snemanju dokumentarnih oddaj in filmov, zbiranju spominov, pripravljanju razstav o vojni, ki je spreminila tok 20. stoletja.¹ Tudi na Osnovni šoli Matije Čopa Kranj smo obeležili stoletnico začetka prve svetovne vojne s priložnostno razstavo Leta strahote 1914–1918. Velika vojna, ki je bila zanetena na območju balkanskega soda smodnika, je prerasla v spopad svetovnih razsežnosti. Štiriletna morija je za seboj pustila uničena polja, vojne invalide, veliko mrtvih in ranjenih. Leto 2015 je prineslo nove obletnice in priložnosti za obujanje preteklih dogodkov. Leto 2015 sta zaznamovala stoletnica odprtja največjega bojišča pri nas, soške fronte, in konec druge svetovne vojne. Tako začetek prve kot konec druge svetovne vojne sta v 21. stoletje vnesla zavedanje, da je mir priborjen in ne podarjen. To nam iz dneva v dan potrjujejo novice iz nemirne Ukrajine ali Bližnjega vzhoda. Želja vseh je, da se krvava morija ne bi nikoli več ponovila.

ZGODOVINSKI OKVIR

Prehod v burno 20. stoletje so zaznamovala velika krizna žarišča in oblikovanje zavezništva na stari celini. Balkanski vojni sta bili nedaleč od slovenskega ozemlja le uvertura v morijo svetovnih razsežnosti. Med velikimi kriznimi žarišči je za naše prednike izstopal balkanski sod smodnika, a tudi na Bližnjem vzhodu, Pacifiku, severu in vzhodu stare celine je bilo vse prej kot mirno. Evropsko politiko je zaposloval spor med Veliko Britanijo in Nemčijo, ki sta našli svoje zaveznike v taboru centralnih oziroma antantnih sil.

Avstro-Ogrska je leta 1908 anektirala Bosno in Hercegovino s podporo Nemčije, a enake ozemeljske apetite je imela Kraljevina Srbija ob ruski podpori. Pehanje za bogastvom in politična nadvlada sta dobila uporaben izgovor 28. junija 1914, ko je dvajsetletni Gavril Princip, pripadnik Mlade Bosne,² ustrelil avstro-ogrškega prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegovo ženo Zofijo. Po sarajevskem atentatu in žalovanju se je monarhija uradno odzvala z ultimatom Kraljevini Srbiji.³ Z avstro-ogrsko vojno napovedjo Srbiji se je odprlo prvo od štirih bojišč, balkanska fronta. Vojne napovedi so si sledile druga za drugo.

GORENJSKA PRED VELIKO VOJNO IN MED NJO

Dvajseto stoletje, najbolj krvavo stoletje v zgodovini, je bilo stoletje naglih in korenitih sprememb. »Tudi gorenjska pokrajina je bila deležna velikih in hitrih sprememb, ki so se zvrstile skozi 20. stoletje.«⁴ Politične (monarhija, socialistična in nazadnje demokratična republika), gospodarske (manufakturno podjetništvo, industrijska proizvodnja), družbene (večja razslojenost družbe, izginja srednji sloj) in ne nazadnje klimatske spremembe (onesnaženost okolja, naravne nesreče) so vplivale na razvoj gospodarsko bolj razvitih slovenskih pokrajin.

¹ Prek profila Elizabete Jute Kranjec lahko spremljamo prvo svetovno vojno na Facebooku.

² Repe, Božo (1997). Naša doba. Oris zgodovine 20. stoletja. Učbenik za 4. razred gimnazije. Ljubljana: DZS, str. 28.

³ Z atentati in osebnim angažmajem so skušali združiti južnoslovanske narode.

⁴ Prav tam, str. 29. Srbija je sprejela vse avstro-ogrške zahteve, razen tistih, ki so posegale v notranje zadeve samostojne države.

⁵ Dolžan Eržen, Tatjana et al. (2012). Prelepa Gorenjska. Vodnik po stalni razstavi Gorenjskega muzeja v Khislsteinu. Kranj: Gorenjski muzej, str. 98.

Na prehodu iz 19. v 20. stoletje je bila Gorenjska še pretežno agrarna pokrajina. Po propadu fužinarskih obratov se je začela tlakovati pot industrijskemu razvoju. Pomembna znanilka modernejših časov je bila železnica (gorenjska proga Ljubljana–Trbiž, karavanško-bohinjska železniška proga). Na podeželju so se začele kazati negativne posledice drobljenja velikih gruntov, ki niso več prehranili celotne družine, zato so ljudje odhajali s trebuhom za kruhom čez lužo ali v mesta, v tovarne. Domača obrt in trgovina z domačimi izdelki sta izgubljali v primerjavi z rastočo industrijsko proizvodnjo s cenejšimi industrijskimi izdelki.⁵

Julija 1914 je Avstro-Ogrska napovedala vojno Kraljevini Srbiji. Začela se je vojna. Gorenjski mobiliziranci so v ljubljanskih kasarnah prejeli opremo in se že v prvi polovici avgusta 1914 z vlaki odpeljali na vzhodno bojišče. Mladi fantje so verjeli, da bodo vojaške jarke že do božiča zamenjali za domača topla ognjišča. Na vzhodu Evrope jih je veliko padlo že v prvih bitkah.⁶

Na podlagi tajnega Londonskega sporazuma je Kraljevina Italija prestopila v tabor antante in napovedala vojno svoji nekdanji zaveznici Avstro-Ogrski. Leta 1915 se je odprla fronta ob reki Soči. Na Gorenjsko, ki je postala vojno zaledje, ključno za oskrbo soškega bojišča, so prihajali številni vojaki, ki so bili vpoklicani v nacionalno pisano vojsko avstro-ogrske monarhije. Od tu so vojaki odhajali na fronto. Vojaki z bojišča so v zaledje prihajali na krajši počitek od napornih bojov ali na zdravljenje v vojne bolnišnice. Priprave na najpomembnejšo dvanajsto soško bitko, čudež pri Kobaridu, so presegle maksimalno obremenitev železnice, po kateri so oskrbovali bojišče z vojaškim materialom in opremo. Bojev v zaledju ni bilo, a je bilo življenje v celoti podrejeno vojnim razmeram, saj so ženske prevzele vse vaje gospodarstva. S Primorske so v gorenjsko pokrajino pribežali številni begunci. Cene dobrin so rasle, ker je vsega primanjkovalo, zato so uvedli preskrbo na nakaznice. Kako je vojna kruta, so ljudje spoznali, ko so prihajale vesti o vojnih invalidih, o številu ranjenih ali mrtvih.⁷

Soba za vojaško vodstvo v kaverni, ki je del urejenega Parka miru na Sabotinu. (Foto: Alenka Pipan.)

MIRNO VOJAKI SPITE VEČNO SPANJE: GORENJSKA IN GORENJCI 1914–1918

Prva postavitev razstave o prvi svetovni vojni na Gorenjskem sega v leto 1989. Takrat sta v Muzeju Tomaža Godca predmete s krnskega bojišča razstavila Janko Stušek in Tomaž Budkovič.⁸ V gradu Khislstein je bila od 20. junija do 20. septembra 2014 na ogled nova občasna razstava *Mirno vojaki spite večno spanje: Gorenjska in Gorenjci 1914–1918*. Razstava je bila razdeljena na tri vsebinske sklope: seznam gorenjskih žrtev, življenje vojakov na (soški) fronti (puške, granate, pisma vojakov) in spominska obeležja, tih opomin na tragične zgodbe mladih fantov, ki se jim želja, da bi se živi vrnili domov, ni uresničila.

⁵ Prav tam, str. 101–102.

⁶ Benedik, Franc et al. (1990). *Gorenjski kraji in ljudje*. VI., V prvi in drugi svetovni vojni. Kranj: Gorenjski muzej, str. 5.

⁷ Dolžan Eržen Tatjana et al. (2012). *Prelepa Gorenjska. Vodnik po stalni razstavi Gorenjskega muzeja v Khislsteinu*. Kranj: Gorenjski muzej, 103–106.

⁸ Dežman, Jože et al. (2014). *Mirno vojaki spite večno spanje: Gorenjska in Gorenjci 1914–1918*. Kranj: Gorenjski muzej, str. 8, 13. Tomaž Budkovič, ljubiteljski zgodovinar in avtor številnih besedil o veliki vojni v bohinjskem koncu.

Na vojaškem pokopališču Ukanc je 253 grobov. (Foto: Alenka Pipan.)

Spomenik posvečen junakom Krna – braniteljem Bohinja v Ukancu. (Foto: Alenka Pipan.)

Avstro-Ogrska je napovedala vojno Kraljevini Srbiji 28. julija 1914. Istega leta se je poleg balkanske odprla še zahodna fronta. Avstro-Ogrska je kmalu po začetku vojne objavila vojna posojila z visokimi obrestmi. Ljudje, ki so ves denar posodili državi, so po razpadu monarhije ostali brez prihrankov. Pomanjkanju delovne sile sta se prilagodili tako šola kot Katoliška cerkev, saj je prva dovolila izostanek od pouka, druga pa nedeljsko in praznično delo.⁹

Kraljevina Italija je iskala najugodnejšo rešitev in za začetek razglasila svojo nevtralnost. Že leto kasneje so Italijani izposlovali tajni Londonski sporazum, ki je predvideval, da Italija napove vojno svoji vzhodni sosedu in nekdanji zaveznici. Avstro-Ogrska, obkrožena s sovražniki, se je začela boriti še na tretjem, soškem bojišču v neposredni bližini meja nekdanjih zaveznic. Na začetku je imela veliko težav z organiziranjem obrambe, a na srečo se italijanski vojski ni mudilo z napadi. Ko je Italija napovedala vojno Avstro-Ogrski, je Gorenjska postala del zaledja in ožjega bojnega območja, kjer je imela glavno besedo vojska. V vojaško pomembnejših krajih so ustanovili posebna poveljstva za stik s civilnimi oblastmi.¹⁰ Za oskrbovanje enot v visokogorju so v Bohinju in Selški dolini rekrutirali ljudi in živino. Poleg prostorske stiske, ki jo je povzročila koncentracija vojaštva, je bila najhujša nadloga pomanjkanje hrane.¹¹ Država je nadzorovala porabo hrane, količino pridelka in število živine ter zahtevala čim bolj racionalno porabo. Ker sta bili Avstro-Ogrska in Nemčija obkroženi s sovražnimi državami, trgovina s tujino ni bila mogoča.¹²

Prihod vojaštva na Gorenjsko, ki je kot del dežele Kranjske postala neposredno zaledje soškega bojišča, so ljudje dobro sprejeli. Avstro-ogrsko peta armada pod vodstvom generala Svetozarja Borojevića¹³ je z uspešno obrambo na Soči obvarovala Gorenjsko. Prihod vojaštva je zmanjšal strah pred italijanskim prodorom, ki bi povzročil pregon beguncev v notranjost monarhije.¹⁴ Na Gorenjsko so prišle bojne enote, vozarstvo za dostavljanje vojaškega materiala na bojišče in mladi neizkušeni fantje večnacionalne monarhije, ki so se v zaledju urili vojaških veščin pred odhodom na bojišče. Oficirji so spali v gostilnah, šolah, župniščih, medtem ko so vojaki do zime spali na prostem, nato pa po hišah domačinov. Vojaški konji so med domačo živino prinesli bolezn.¹⁵ Prihod vojske na notranje bojno območje je poleg negativnih prinesel pozitivne posledice. Mnogim družinam mobiliziranih vojakov je prejemanje denarne pomoči pomenilo edini vir preživetja. Posli so cveteli gostilničarjem, trgovcem in gozdarjem, ki so vojsko oskrbovali z lesom. Kot skoraj edina delovna sila so se ženske zaposlile v vojaških pralnicah, jeseniška železarna pa je postala največje gorenjsko podjetje, ki je delalo za potrebe vojske.¹⁶

⁹ Prav tam, str. 19.

¹⁰ Prav tam, str. 14.

¹¹ Prav tam, str. 18.

¹² Prav tam.

¹³ Simić, Marko (1998).

Po sledih soške fronte. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 23. Na soškem bojišču sta bila glavna scenarista spopadov Svetozar Borojević von Bojna na avstro-ogrski in maršal grof Luigi Cadorna na italijanski strani.

¹⁴ Dežman, Jože et al. (2014). Mirno vojaki spite večno spanje: Gorenjska in Gorenjci 1914–1918. Kranj: Gorenjski muzej, str. 15.

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Prav tam, str. 19.

Ko je postalo jasno, da bo obramba ob Soči vzdržala, so se na Gorenjskem začele pojavljati ustanove, značilne za zaledje (skladišča, vojaške bolnišnice, delavnice za popravilo vojaške opreme).¹⁷ Oskrba bojišča s hrano in z raznovrstnim vojaškim materialom je močno obremenila železnico in zahtevala vzpostavitev vojaške infrastrukture za nemoteno oskrbo s pomočjo delovne sile vojnih ujetnikov (žičnica na Komno, vojaška konjska železnica Bohinjska Bistrica–Zlatorog, gradnja vršiške ceste, izdelava poti za nosače in vozo-ve).¹⁸ Ob prometnicah je vojska zgradila barake, ki so imele trojno funkcijo: nudile zavetje tako vojakom na vojnem pohodu kot živini, služile kot skladišče za raznovrstno robo ali pa so v njih uredili poljske bolnišnice. Za pogon žičnic in vojaške železnice je vojska zgradila pretočne elektrarne.¹⁹

Med letoma 1916 in 1917 so na Gorenjskem potekali smučarski in vojaški tečaji za mitraljezce, in metalce ročnih bomb. V gorenjski pokrajini je bila stalno prisotna številčna vojska, a v življenje civilnega prebivalstva ni koreniteje posegala, dokler se niso začele pettedenske priprave na avstro-ogrsko-nemško ofenzivo na soškem bojišču.²⁰ Takrat so bile izjemno obremenjene železniške povezave.

Branilci so 29 mesecev uspešno odbijali italijanske napade. Na novo formirana nemška armada generala Otta von Bellowa je imela zahtevno nalogo v dvanajsti soški bitki, to je prebiti italijanske položaje, kar ji je tudi uspelo med 24. in 27. oktobrom 1917, ko so bile italijanske enote potisnjene vse do reke Piave.²¹ Tam se je fronta ustalila, saj so avstro-ogrsko-nemške enote ustavile napade. Dvanajsta soška bitka, imenovana Čudež pri Kobaridu, je postala znana po uporabi plina (granate, napolnjene s fosgenom in klorarzinom) in taktike bliskovitega napada. Nova taktika je temeljila na sodelovanju topništva in pehote, ki je po hitrem napredovanju obkolila sovražnika in pripravila teren za topništvo, da bi sovražnika porazila.²²

Na Gorenjsko so začeli prihajati vojni ujetniki, ki so se na tem območju zadrževali do začetka novega leta 1918. Dežela Kranjska je bila že decembra 1917 izvzeta iz notranjega

Najbolj znana nesreča pri gradnji ceste je bila na severni strani Vršiča, kjer je plaz zasul ruske ujetnike in avstro-ogrske stražarje, nato pa je bila v spomin na žrtve postavljena ruska kapelica. (Foto: Alenka Pipan.)

bojnega območja. Za civilno prebivalstvo je nastopil bolj blag vojni režim, saj življenje civilistov ni bilo tako strogo določeno in nadzorovano. Na Gorenjsko so po začetku sovražnega ognja pribežali begunci z Goriškega in Tolminskega.²³ Med vojno je umrl stari cesar Franc Jožef, ki je poosebljal geslo »Vse za vero, dom in cesarja!«. Novi cesar Karel se je neuspešno trudil skleniti mir, čeprav mu je že med vojno uspelo obnoviti parlamentarno življenje. Anton Korošec je na prvi seji dunajskega parlamenta prebral majniško izjavo, ki je postala temelj za združitev Slovencev z južnoslovanskimi narodi v novo državno tvorbo po propadu monarhije.

17 Prav tam, str. 15.

18 Prav tam, str. 16.

19 Prav tam.

20 Prav tam, str. 17.

V stavbi kranjske gimnazije je imela sedež nemška 14. armada pod vodstvom generala von Bellowa.

21 Prav tam.

22 Prav tam, str. 35–36.

23 Prav tam, str. 18.

V cerkvi Svetega Duha na Javorci v lesene table vžgana imena žrtev vseh narodov dualistične monarhije opozarjajo na tragične dogodke. (Foto: Alenka Pipan.)

PRIPRAVE NA OBELEŽITEV STOTE OBLETNICE ZAČETKA VELIKE VOJNE

Leto 2014 je zaznamovala vseevropska počastitev stote obletnice začetka prve svetovne vojne. Ljudje so se začeli spraševati o svojih prednikih, ki so živeli v tistem obdobju, iskati pisma vojakov iz fronte, snemati dokumentarne filme in pisati zgodovinska dela. Tudi na Osnovni šoli Matije Čopa Kranj smo obeležili spomin na stoto obletnico začetka prve svetovne vojne.

Idejni vodja celotne priprave je bila Marjeta Žumer, učiteljica zgodovine. S pomočjo svojih kolegov in učencev je pripravila priložnostno razstavo o veliki vojni, v katero je vključila sodelovanje z dr. Jožetom Dežmanom in mag. Barbaro Kalan iz Gorenjskega muzeja, ki je prijazno odstopil del gradiva iz občasne razstave o Gorenjski in Gorenjcih v prvi svetovni vojni. Člani Kulturno zgodovinskega društva Triglav so nam pomagali z vojaško opremo in orožjem iz zasebnih zbirk. Razstava z naslovom *Leta strahote: 1914–1918* je bila na ogled v večnamenskem prostoru šole na simbolični datum, to je 11. novembra. Prva svetovna vojna se je končala 11. dne 11. meseca leta 1918 ob 11. uri, ko je bilo podpisano premirje.

Fotografija je postala pomemben zgodovinski vir od sredine 19. stoletja dalje, zato smo skrbno izbrali fotografije, razglednice in dokumente, ki jih je Gorenjski muzej zbral v katalogih *Gorenjski kraji in ljudje*.²⁴ Glavna metodična vprašanja, ki so se nam ob pogledu na fotografijo zastavljala, so bila: kdo ali kaj je na sliki, kje je bila fotografija posneta, kaj je želel fotograf prikazati, komu je bila fotografija namenjena, kaj sporoča, ali je fotografija izvirna ali ponarejena itd.²⁵ Danijela Trškan poudarja: »*Fotografija prikazuje, vendar pa ne razlaga.*«²⁶

Sodelovanje šole z Gorenjskim muzejem in Kulturno zgodovinskim društvom Triglav je razstavo obogatilo z raznovrstnimi zgodovinskimi viri. Sodelovanje institucij in posameznikov lahko s timskim delom natančneje osvetli preteklost in ohrani kulturno dediščino za zanamce. Sodelovanje osnovne šole z zunanjimi institucijami, ki so povezane z zgodovino in kulturno dediščino domačega okolja, je primer dobre prakse, saj so učenci spoznali pomembno vlogo muzeja pri zbiranju starih predmetov in drugega dokumentarnega gradiva za razumevanje razvoja domačega kraja. Med njimi naj omenim predstavitev zasebne zbirke orožja in opreme, zemljevid vojaške infrastrukture od Bohinja do Krna, videoposnetek o padlih gorenjskih vojaki in bojih na frontah, stojala s pokopališči in spomeniki na Gorenjskem, zemljevid žrtev po gorenjskih župnijah, seznam žrtev na Gorenjskem, ki še ni dokončen, čeprav je na njem nekaj manj kot 4000 žrtev. Razstavo je popestril član Kulturno zgodovinskega društva Triglav, ki je bil oblečen v pristno uniformo avstro-ogrskega vojaka.

²⁴ Benedik, Franc et al. (1990).

Gorenjski kraji in ljudje. VI.

V prvi in drugi svetovni vojni. Kranj: Gorenjski muzej.

²⁵ Trškan, Danijela (2008).

Didaktika zgodovine. Prenovljeno gradivo za predavanja in vaje. Ljubljana: Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, str. 93.

²⁶ Trškan, Danijela (2002).

Uporaba fotografij za obravnavo nove učne snovi pri pouku zgodovine. V: Zgodovina v šoli, letnik X, št. 4. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, str. 3–5.

V pripravo razstave smo želeli aktivno vključiti tako učence kot zaposlene na šoli. Želeli smo, da bi vsak raziskal, ali doma hranijo kak zgodovinski vir iz tistega obdobja in ali je bil kateri izmed prednikov udeležen v spopadu svetovnih razsežnosti. Videoposnetek Gorenjskega muzeja o padlih Gorenjcih v prvi svetovni vojni smo v računalniški učilnici dopolnili z zvočnimi posnetki (Oj ta vojaški boben, Regiment po cesti gre), fotografijami, zemljevidi in videoposnetki bojev v Julijskih Alpah. Pri postavitvi razstave so poleg ožjega organizacijskega odbora sodelovali še učenci, hišnik in učitelj likovne umetnosti, ki je razstavi vdihnil estetsko vrednost. Učenci, ki jim je blizu informatika, so skrbeli, da je med ogledi brežhibno delovala informacijsko-komunikacijska tehnologija. Štirje učenci so kot »kustosi« sodelovali pri nastajanju razstave, zato jim je bila dana priložnost, da za en dan postanejo »muzejski vodiči«. Na učinkovit način smo realizirali sodelovalno učenje in vzgojni cilj, ki vključuje kulturo dialoga. Na zgoraj opisani način so se vzpostavile tako medpredmetne povezave kot timsko delo, v katerega so bili vključeni zaposleni in učenci.

Priprave in postavitev razstave o zgodovinski tematiki, ki jo vključuje tudi učni načrt za zgodovino v devetem razredu, so neprecenljiva izkušnja za tiste učence, ki imajo zgodovino zelo radi in se tudi zunaj šole zanimajo za raziskovanje preteklosti. Učencem je razstava ponudila nadgradnjo predznanja ter samostojno in aktivno vlogo pri pripravi in realizaciji spomina na obletnico začetka velike vojne. V razstavi smo upoštevali tako občo kot lokalno zgodovino, kar učiteljem priporoča tudi učni načrt za zgodovino.²⁷

KAJ ZAPISATI ZA RAZSTAVO IN KAKO?

Učiteljica zgodovine Marjeta Žumer se je odločila, da z besedilom za razstavo ne bomo pretiravali. Sledili smo načelu kratko in jedrnat. S slikovnim gradivom smo smiselno dopolnjevali besedilo. Upoštovati smo morali, da si bodo razstavo ogledali na primer tako šestletniki kot šestdesetletniki. Učenci, ki so se pripravljali na vodenje razstave, so svoja besedila prilagodili tako najmlajšim na eni kot učencem predmetne stopnje in zunanjim obiskovalcem na drugi strani. Želeli smo, da obiskovalci med ogledom razstave začutijo, kako lahko človek s svojim nespametnim ravnanjem uporabi svoje dosežke proti sebi. Vojna vihra je globoko zarezala v vsakdanje življenje ljudi na začetku 20. stoletja. Trpeli so tudi naši predniki, zato je prav, da se poklonimo žrtvam vojne, ki so padli za domovino v upanju, da bo potomcem življenjska sreča bolj naklonjena.

Vojno kot največji zločin proti človeštvu je povzročil pohlep po vplivu v svetu in bogastvu v kolonijah med antanto in centralnimi silami (zemljevid nasprotnih si taborov). Slika Krik norveškega slikarja Edvarda Muncha je dopolnjevala naslov razstave Leta strahote: 1914–1918. Najbolj nasilno stoletje v človeški zgodovini je bilo prav 20. stoletje, kljub vsem vojnem v zgodovini človeka. Po sarajevskem atentatu je Avstro-Ogrska napovedala vojno Srbiji (sliki kraljevega para in atentata). Iz balkanskega soda smodnika se je vojna razširila na tri četrtine človeštva. Začela se je z bliščem in hrupnimi koračnicami, kar je ponazarjala slika mladih vpoklicanih vojakov z verzi slovenske narodne pesmi Regiment po cesti gre. Dodali smo še slike transporta vojakov na fronte z vlaki.

Med 60 milijoni vojakov je bilo v avstro-ogrsko vojsko vpoklicanih 160 tisoč slovenskih mož. Slovenski vojaki, med njimi tudi Kranjčan Maks Reš, so odšli na vzhodno fronto. Ko je nekdanja zaveznica Italija napovedala vojno Avstro-Ogrski, se je odprla soška fronta – največje bojišče pri nas. Navdušenje nad vojno sta kmalu nadomestila razočaranje in trpek občutek nemoči. Med fotografijami naj omenim fotografije iz družinskega albuma družine Reš, strelske jarke, ponazoritev vojne taktike in posledice vojaških spopadov. Kilotometri blatnih strelskih jarkov so prehajali iz rok v roke. Vselej za srh zbujajočo ceno v krvi. Najnovejši izsledki znanosti in tehnike (fotografije novih orožij in vojaške opreme; letala, tanki, uporaba zaščitnih mask pred bojnimi plini) so pripomogli k temu, da je vsako uro umrlo 230 ljudi. V zaledju sta vladala pomanjkanje in lakota. Ženske so prevzemale moška dela. Državne blagajne so bile prazne, gospodarska škoda neprecenljiva, človeške stiske pa

²⁷ Učni načrt. (2011). Program osnovna šola. Zgodovina. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport: Zavod RS za šolstvo, str. 40. Dostopno na: http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_zgodovina.pdf (dostop: februar 2015).

brezmejne (fotografije živilskih nakaznic, snemanje zvonov iz cerkvenih zvonikov, vojaške industrije).

Ob 11. uri 11. dne 11. meseca 1918 je bilo vojne konec. Zmagovalka antanta je na mirovni konferenci razglasila Nemčijo za glavnega krivca za začetek vojne. Ta velika krivica je imela hude posledice, saj se je le dobrih dvajset let kasneje začela druga svetovna vojna z nemško invazijo na Poljsko. Na krvavih poljanah velike vojne je življenje izgubilo 10 milijonov vojakov, med njimi več kot 35 tisoč Slovencev (fotografije pokopališč, grafi vojaških žrtev prve svetovne vojne, fotografije vojnih invalidov). Zaradi bolezni in pomanjkanja je umrlo 7 milijonov civilistov. Pri nas je za padlimi vojaki ostalo 30 tisoč vdov in 49 tisoč sirot. Na slovenskem ozemlju so popisali 11.467 vojnih invalidov.

Zaključek razstave je bil posvečen spominu na 3993 popisanih gorenjskih žrtev. Učenci so v razstavo vključili življenjske zgodbe svojih prednikov, ki so doživeli veliko vojno. Učencem je pripravil zanimivo življenjsko zgodbo prapradedca, ki je bil vpoklican v italijansko vojsko. Lahko si le predstavljamo življenjsko stisko nepismenega človeka v tujejezični vojski na soški fronti, kjer so pod uničevalnim orožjem padali njegovi tovariši.

Jože Bogataj

Njegova misel:

»Ko je bila vojna, smo stradali, ko pa smo se vrnili smo po barakah do kolen hodili po moki« saj je bilo veliko rezerve za vojne čase, ker niso vedeli, kdaj se bo vojna končala.

Jože Bogataj je bil ded mojega deda. Rojen je bil leta 1887 v Fužinah blizu Škofje Loke, kjer je tudi živel. Bil je nepismen, obdeloval je kmetijo, da je lahko preživel ženo in šest otrok. Vojsko je služil v Ajdovščini, leta 1915 pa je bil vpoklican v italijansko vojsko. Vojskoval se je na Soški fronti. Ker je bil nepismen, njegova žena 4 leta ni vedela ali je živ ali ne. Ko pa se je vojna po štirih letih končala, je odšel na vlak v Prago, ker ni vedel, kateri vlak je pravi, saj ni znal brati. V Pragi je spoznal soldata iz Ljubljane, s katerim sta potem odpotovala z vlakom v Slovenijo. V Sloveniji je izstopil na nepravi postaji v Ljubljani, zato je potem 14 ur hodil do Trebije (kraj ob Fužinah pri Škofji Loki). Žena je bila zelo vesela, ko ga je po tako dolgem času spet videla, sam pa pravi, da je bilo težko gledati vsepovsod mrtve ljudi in da je bilo tam veliko revščine. Rekel je da take izkušnje ne bi nikoli ponovil.

**MOJ PREDNIK V
1. SVETOVNI VOJNI**

Soška fronta

Plakat učenca o predniku v prvi svetovni vojni. (Arhiv: OŠ Matije Čopa Kranj.)

»Jože Bogataj je bil ded mojega deda. Rojen je bil leta 1887 v Fužinah blizu Škofje Loke, kjer je tudi živel. Bil je nepismen, obdeloval je kmetijo, da je lahko preživel ženo in šest otrok. Vojsko je služil v Ajdovščini, leta 1915 pa je bil vpoklican v italijansko vojsko. Vojskoval se je na soški fronti. Ker je bil nepismen, njegova žena 4 leta ni vedela, ali je živ ali ne. Ko pa se je vojna po štirih letih končala, je odšel na vlak za Prago, ker ni vedel, kateri vlak je pravi, saj ni znal brati. V Pragi je spoznal soldata iz Ljubljane, s katerim sta potem odpotovala z vlakom v Slovenijo. V Sloveniji je izstopil na nepravi postaji v Ljubljani, zato je potem 14 ur hodil do Trebije (kraj ob Fužinah pri Škofji Loki). Žena je bila zelo vesela, ko ga je po tako dolgem času spet videla, sam pa pravi, da je bilo težko gledati vsepovsod mrtve ljudi in da je bilo tam veliko revščine. Rekel je da take izkušnje ne bi nikoli ponovil. Njegova misel: »Ko je bila vojna, smo stradali, ko pa smo se vrnili, smo po barakah do kolen hodili po moki, saj je bilo veliko rezerve za vojne čase, ker niso vedeli, kdaj se bo vojna končala.«

VABILO

V računalniški učilnici smo oblikovali javno vabilo za prireditev. Učitelj likovne umetnosti je prispeval sliko vojaške čelade z bodečo žico, medtem ko so ostali drugi sodelovali pri ustvarjanju besedila. Učiteljice slovenščine so poskrbele za slovnično brezhibno napisano vabilo. Misli o nesmiselnosti vojne in miru, ki ni univerzalna vrednota, smo si izposodili pri rimskem pesniku in francoskem pisatelju. Vključitev misli v vabilo in razstavo je imela vzgojni namen. Želeli smo, da bi učenci spoznali, da nobena vojna v zgodovini še ni rešila problemov človeštva.

Poleg učencev, staršev in zaposlenih smo na razstavo povabili krajevno skupnost, ki deluje v našem šolskem okolišu, sodelavce Gorenjskega muzeja, Zavod RS za šolstvo, OE Kranj, Mestno občino Kranj ter novinarje Gorenjskega glasa in Radia Kranj. V časopisu Gorenjski glas je bil objavljen članek,²⁸ medtem ko je Radio Kranj posnel krajše javljanje s terena.

Vojna je vojna ljudi,
mir pa je vojna idej.
(Victor Hugo)

Vojna ni nobena rešitev.
(Vergil)

VABILO

**100-LETNICA
I. SVETOVNE VOJNE**

33. NOVEMBER od 8h do 19h
V VEČNAMENSKEM PROSTORU
OŠ MATIJE ČOPA KRANJ

V torek, 33. 11. 2014, od 8.00 do 19.00 vas vabimo v večnamenski prostor na razstavo ob obeležitvi 100-letnice 1. svetovne vojne, ki smo jo pripravili v sodelovanju z Gorenjskim muzejem Kranj.

Na ogled bo tudi del zasebne zbirke opreme in orožja iz tega obdobja.

Učitelji in učenci OŠ Matije Čopa

*Vabilo na ogled razstave, zunanji in notranji del.
(Arhiv: OŠ Matije Čopa Kranj.)*

UČENCI V VLOGI »MUZEJSKIH VODIČEV«

Razstava v spomin na stoto obletnico začetka prve svetovne vojne je bila razdeljena na pet vsebinskih sklopov. Učenci so se seznanili z namenom razstave, vzroki za vojno, življenjem vojakov na frontah, srečali avstro-ogrskega vojaka, spoznali takratna nova orožja in vpliv vojne na civiliste v zaledju ter se seznanili z dokazi za to, da lahko govorimo o nesmiselnosti vojne.

Dve učenki in dva učenca so prevzeli vlogo muzejskih vodičev, ki so popeljali učence, zaposlene in druge obiskovalce po razstavi, ki je opozarjala, da so vojne nesmiselne in da je naloga človeštva preprečiti novo svetovno morijo. Skozi pogovor so skušali učencem razredne stopnje približati vojno viхро zanimivo in čim bolj preprosto oziroma razumljivo.

Gorenjski muzej nam je omogočil ogled delčka občasne razstave Mirno vojaki spite večno spanje. Na našo pobudo so pripravili videoposnetek z zgodbami Kranjčanov, ki so se borili na evropskih bojiščih. Šolsko razstavo je obogatila še zasebna zbirka orožja in opreme članov Kulturno zgodovinskega društva Triglav.

Razstavo, s katero smo obeležili stoto obletnico začetka prve svetovne vojne, smo poimenovali Leta strahote: 1914–1918. Tako je veliko vojno imenoval pisatelj in politik Ivan Cankar. Učenci so bili seznanjeni z dvojnim namenom razstave, in sicer da bi se poklonili žrtvam nesmiselne, nepotrebne vojne in poudarili sporočilo, da se to ne bi več ponovilo. Slike pogosto povedo več kot besede. Slika Krik norveškega slikarja Edwarda Muncha izraža strah, tesnobo in nemoč človeka, ki je doživel vojno. To so neprijetna čustva, ki jih ne bi nihče od nas doživeljal iz dneva v dan. Prava vojna je drugačna od tiste, ki jih mladi spoznavajo iz filmov ali računalniških igrice, ki ponujajo nove priložnosti in nova življenja.

²⁸ Rant, Mateja. Mir tudi danes ni samoumevna vrednota. Dostopno na: <http://www.gorenjskiglas.si/article/20141119/C/141119776/1117/1015/mir-tudi-danes-ni-samoumevna-vrednota-> (dostop: februar 2015).

Zakaj se je začela prva svetovna vojna mesec dni po atentatu na mladega avstro-ogrskega prestolonaslednika? Povzročil jo je pohlep po vplivu v svetu in bogastvu v kolonijah med antantnimi in centralnimi silami. Zaradi želje po bogastvu, premoči in napačnih odločitev voditeljev Anglije, Francije in Rusije na eni strani ter Avstro-Ogrske, Italije in Nemčije na drugi. Obe strani sta vztrajno kopičili orožje in urili svojo vojsko. Že leta pred vojno sta se v Evropi oblikovali dve skupini držav, ki sta tekmovali za gospodarsko, politično, vojaško in kolonialno prevlado v Evropi in po svetu. Glavne članice antantnega tabora so bile Velika Britanija, Francija in Rusija. V trozvezo ali centralne sile so bile povezane Nemčija, Italija in Avstro-Ogrska. Vojna je največji zločin, ki ga vsak napadalec pobarva s pravičnim izgovorom. Paradoksalno so vse sile, ki so poslale svoje vojake na bojna polja, verjele, da so to storile, da bi obvarovale nacionalni interes. Ker je bil vzrok za konflikt tako čuden in kompleksen, so vojaki in civilisti verjeli, da se morajo boriti, da bi zaščitili svojo domovino, da gre za obrambno vojno, saj so njihove vlade storile vse, da bi vendarle ohranile mir. Vojna se je začela v naši neposredni bližini, na Balkanu. Ko je v Sarajevu mlad Srb Gavrilo Princip ustrelil prestolonaslednika Avstro-Ogrske Franca Ferdinanda, so sprte države ta dogodek, sarajevski atentat, izkoristile za začetek vojne. Vojna med Srbijo in Avstro-Ogrsko bi se lahko v zgodovino vpisala kot ena manjših vojn, a vojne napovedi so si sledile druga za drugo. Spopad je hitro prerastel v vojno svetovnih razsežnosti, ki je zajela 28 držav ali tri četrtine človeštva, 4 milijone kvadratnih kilometrov kopenskih prostranstev, vse oceane in nebo.

Kje so med vojno živeli vojaki in kako? V vojno so vpoklicali 60 % (po večini kmečkih) fantov in moških med 18. in 35. letom starosti. Bilo jih je ogromno, kar 60 milijonov, to je za 30 Slovencev ljudi. Med njimi je bilo približno 160 tisoč vojakov slovenske narodnosti, kar je štirikrat več, kot je prebivalec Kranja. Ko je minil čas diplomacije, je prišel čas za generale, ki so si čestitali, se trepljali po ramenih in se vojne veselili kot otroci nove igrice, ki jo prejmejo pod božično jelko. Ljudje na ulicah so vojne napovedi, vstopa držav v vojno, spremljali s petjem. Tudi fantje in moške so na fronto odhajali z navdušenjem in v naivnem prepričanju, da bodo že ob prvem bojišču pri svojih družinah, ovenčani z vencem zmage in nesmrtni slave. Dekleta so fantom pred odhodom na puške zatikale cvetje (Regiment po cesti gre). V Evropi se niso streljali vsepovprek, saj so boji potekali na bojiščih ali frontah le ob mejah sovražnih držav. Sprva so bile fronte tri (balkanska, zahodna, vzhodna), dokler se ni odprla še soška fronta,³⁰ največje bojišče na slovenskem ozemlju. Na frontah so vojaki izkopali kilometre strelskih jarkov, ki so postali drugi dom vojakov, saj so se v njih bojevali in preživljali čas med posameznimi bitkami (jedli enolično hrano, spali na tleh ali v kavernah). Težko si je predstavljati hladno noč na prostem sredi sovražnega ognja nasprotnika brez osnovnih življenjskih pogojev, kot sta topla kopalnica in postelja. Verjetno ne bi zatisnili niti očesa ali zaradi mraza ali zaradi strahu. Velika težava je bilo vzdrževanje čistoče, saj so imeli vojaki uši. V jarkih so jim družbo delale podgane, zato so se med vojaki širile nalezljive bolezni. Med jarki nasprotnih strani je bilo od 200 do 800 metrov nikogaršnje zemlje z bodečo žico. Bitka se je navadno začela s topovskim obstreljevanjem. Po ukazu poveljnikov so morali vojaki zapustiti jarke in napredovati proti nasprotniku brez zaščite, zato jih je večina padla takoj, ko so prišli iz jarka, ali pa so jih ubili koščki granat – šrapneli. Preprosti ljudje, ki niso razumeli pravih razlogov za vojno, so verjeli, da se morajo boriti za obrambo domovine. Hrupne koračnice in navdušenje na začetku vojne so zamenjali kilometri blatnih strelskih jarkov, ki so iz rok v roke prihajali za srh zbujajočo ceno v krvi.

Član Kulturno zgodovinskega društva Triglav, oblečen v vojaško uniformo, je obiskovalcem predstavil življenje slovenskih vojakov v polkih avstro-ogrske armade, ki so se sprva borili v Galiciji na vzhodnem bojišču. V hudih in krvavih bojih je imela avstro-ogrska vojska velike izgube. Kranjski 17. pešpolk je izgubil polovico svojega moštva. Med letoma 1915 in 1917 se jih je večina borila proti Italijanom v dvanajstih bitkah na soški fronti, največjem bojišču na slovenskem ozemlju, dolgem triindvetdeset kilometrov. Ker so boji potekali visoko v gorah, je bilo življenje vojakov tam še težje. Kranjčan Maks Reš je bil vojak 27. domobranskega pehotnega polka oziroma 2. gorskega strelskega polka, kot se je imenoval od leta 1917 dalje. Polk se je boril v Galiciji in na soški fronti. Po preboju soške fronte v Zgornjem Posočju je 2. gorski strelski polk 13. novembra 1917 dosegel reko Piavo. Ob začetku velike italijanske ofenzive na reki Piavi, 24. oktobra 1918, se je polk v Codroipo uprl in se pod vodstvom svojih oficirjev odpravil proti domovini.

Zgodovinarji trdijo, da je bilo 20. stoletje najbolj nasilno stoletje v človeški zgodovini. Prvi vojni je čez dobrih dvajset let sledila še hujša druga svetovna vojna. Pravzaprav ni minila niti ena sama ura, v kateri bi bil po vsem planetu mir. Tudi danes ga na žalost ni. Začetek 20. stoletja je kazal, da bo človeštvo zaradi mnogih izumov in odkritij zaživelo bolje, obenem pa je človek številne izume in odkritja najprej uporabil proti sebi, v vojne namene. Letalo na primer ni prevažalo potnikov, pošte ali zdravil, temveč je postalo stroj za ubijanje.

Med letoma 1915 in 1917 se je večina slovenskih vojakov borila proti Italijanom na soški fronti, dolgi 93 kilometrov. (Foto: spletna stran OŠ Matije Čopa Kranj.)

³⁰ Dežman, Jože et. al. (2014). Mirno vojaki spite večno spanje: Gorenjska in Gorenjci 1914–1918. Kranj: Gorenjski muzej, str. 22–25, 30–33. Kranjčan Maks Reš se je boril v Galiciji in na soški fronti.

Zakaj je bila prva svetovna hujša od vseh predhodnih vojn? Takšne vojne ljudje do tedaj še niso poznali. V njej je umrlo bistveno več ljudi kot kadarkoli prej. V Napoleonovih vojnah je življenje izgubilo 233 ljudi na dan. Najnovejši izsledki znanosti in tehnike so k tej moriji izdatno pripomogli, saj je v prvi svetovni vojni umrlo 5509 ljudi na dan. En sam mitraljez je v slabi uri izstrelil 10 tisoč nabojev. Topničar, ki je toni težko granato izstrelil 20 kilometrov daleč, svojih žrtev ni videl. Obstreljevanje ni le olajšalo vesti vojakom, ampak je ubijanje naredilo učinkovitejše, saj so smrtonosni šrapneli leteli v krogu premera petdeset metrov. Letalo je postalo stroj za ubijanje na nebu. Na morju so prvič uporabili podmornice, ki so se lahko neopazno približale ladjam in jih s podvodnimi izstrelki – torpedi potopile skupaj s posadkami (po potopu ladje Luzitanija so v vojno vstopile Združene države Amerike). Med bitko na Somi so na zahodni fronti prvič uporabili tanke, oklepno vozilo s topovsko cevjo. Idejo o premikajoči se zaščiti je skiciral že veleumni Leonardo da Vinci. Strupeni bojni plini v granatah so morili tudi tam, kamor kroglice niso segle. Uporaba bojnih plinov ni bila nevarna le sovražniku, temveč tudi uporabniku, če je veter obrnil smer. Vojaki so se plinov zelo bali, ker so bili očem nevidni. Med znanimi bojnimi strupi je sarin. Ko so ga vojaki vdihavali, so se zastrupili, saj jim je razkrojil pljuča. Iperit je povzročil smrtonosne poškodbe v obliki mehurjev in ran na koži, očeh, dihalnih organih in prebavilih. Strupeni bojni plini v granatah niso le morili vojakov, temveč so uničevali še floro in favno. V zaledju je vladal navidezen mir, podrejen vojnim dogodkom. Zaradi pomanjkanja hrane je med civilisti, zlasti starejšimi, otroki in ženskami, vladalo hudo pomanjkanje. Praznovanja in pojedine so bili prepovedani. Država je zaplenila zaloge živil. Hrano je bilo mogoče kupiti le z živilskimi kartami, saj je država zaplenila zaloge živil. Bronaste zvonove so snemali iz cerkvenih zvonikov in jih pretopili v topovske cevi. Ženske so prevzemale moška dela in prvič v življenju odhajale od doma na delo v tovarne, ki so bile del vojaške industrije. V zaledje se je umaknilo ogromno beguncev, ranjencev in sirot. Kdor je nasprotoval vojni ali se nad njo pritoževal, je veljal za narodnega izdajalca.

Vojna, za katero so menili, da bo končana do božiča, se je razvlekla na štiri leta. Državne blagajne so bile prazne, (gospodarska) škoda neprecenljiva, človeške stiske pa brezmejne. Ob 11. uri 11. dne 11. meseca leta 1918 je bilo vojne konec. Zmagala je skupina držav z Britanci, Američani in Francozi na čelu. A kdo je v resnici zmagal? Na krvavih poljanah je življenje izgubilo 9 milijonov vojakov, med njimi več kot 35 tisoč Slovencev. Vsak dan jih je umrlo kar 6 tisoč. Vsako uro je pod streli iz pušk, topov ali granat padlo 230 vojakov, ki so umirali med bitkami, zaradi bolezni (smrtonosne epidemije kolere, tifusa, črnih koz) ali lakote v ujetništvu. Vojno pustošenje je gospodarstvo spravilo na kolena in veliko število vojnih invalidov brez rok in nog (pri nas jih je bilo 12 tisoč) ni obetalo hitre povojne obnove, saj je primanjkovalo močnih moških rok v najboljših letih. Evropsko gospodarstvo je bilo prikrajšano za najboljšo delovno silo, zato je bila logična posledica gospodarska kriza, ki je poglobila posledice vojne. Vojna je zlasti prizadela kmečko prebivalstvo. Kmetovanje kot glavna gospodarska panoga je padlo na ramena žensk, otrok in starcev. V pehoti, ki je imela najvišji krvni davek, so bili večinoma kmečki fantje in mošje. Polja so postala bojišča, polna vojaške nesnage in še dolgo po koncu vojne so bila slabo rodovitna. Zaradi bolezni, kot je bila španska gripa, in pomanjkanja je umrlo 7 milijonov civilistov. Za padlimi vojaki je ostalo 4 milijonov vdov in 8 milijonov sirot, od tega 30 tisoč vdov Slovenk in 49 tisoč slovenskih sirot. Zemljevid žrtev po župnijah na Gorenjskem je pokazal, da je bilo več žrtev na podeželju kot v mestih (Kranj 60, Žiri 145 padlih). Učenci so lahko pregledali seznam,³¹ na katerem je bilo popisanih 3993 gorenjskih žrtev. Razočaranje in občutek nemoči sta bila tolikšna, da so kmalu začeli govoriti o izgubljeni generaciji. Svet, ki so ga poznali, razumeli in razlagali, je v vojni izginjal. Novi svet se je šele rojeval. Ostal je trpek spomin, da katera koli vojna, kljub trpljenju in žrtvam, ni zmožna rešiti zapletenih in neiskrenih odnosov. Še več, pojavljati so se začeli že novi, globlji problemi.

Ob spominu na leta strahota bi se vsakdo izmed nas moral zavedati, kako neprecenljiv in dragocen je mir, ki se nam, ki dolgotrajne krvave vojne nismo doživeli in izkusili, zdi nekaj samo po sebi umevnega. Če bi se lotili pisanja družinskega drevesa, bi mnogi izmed nas ugotovili, da so na krvavih bojiščih velike vojne izgubili svojega prednika. Ali je mir res univerzalna vrednota, za katero si ni treba prizadevati? Razmislimo o tem.

Po gorenjskih župnijah so zabeležili tri tisoč devetsto triindevetdeset žrtev.
(Foto: spletna stran OŠ Matije Čopa Kranj.)

Na Gorenjskem kot obrobju soške fronte so se poleg spominskih plošč ohranila pokopališča, kamor so pokopavali padle in umrle v bolnišnicah.
(Foto: spletna stran OŠ Matije Čopa Kranj.)

»Jožef Snedič

* 1891 Bobovek pri Kranju

† 1914 severno bojišče

Zopet eden iz vrst naših Orlov!

Rojen je bil l. 1891 v Bobovku pri Kranju. Služil je letos tretje leto pr. 17. pp. V Celovcu. Padel je na severnem bojišču meseca novembra t. l.

O njem se lahko reče, da ni imel sovražnika na svetu, ker kdor je poznal tega vrlega fanta, ga je moral vzljubiti. Miren, toda vesel je bil njegov značaj. Preden je šel k vojakom, je služil v tovarni na Jesenicah, kjer je bil član ondotnega Orla. Med Orli je nastopil na evharističnem kongresu na Dunaju, od katerega je prinesel vse polno lepih vtisov, katere je razlagal potem svoji domačim, kadar je prišel z Jesenic domov v Bobovek na obisk.

Drug za drugim padajo na bojnih poljih naši vrli Orli. Novi nabori pa se spopolnijo iz vrst Orlov te čete. Jože, lahka Ti zemlja! Kdor Te je poznal, bo žalosten, da Te ne bo več nazaj!

Ilustrirani glasnik, št. 29, 18. 3. 1915»³²

SKLEP

Prva svetovna vojna je polna nezaslišanih in absurdnih zgodb, ki kažejo na nesmiselnost vojn. Na primer uniforme francoskih vojakov so bile živih barv (elegantni modri suknjič, živo rdeče hlače), da jih je sovražnik videl že od daleč, zato so na fronti padali kot muhe. Ko so hoteli barve uniforme zamenjati z bolj maskirnimi barvami, se je uprla javnost z utemeljitvijo, da so prejšnja oblačila poosebljala francosko eleganco in modo. Francoski vojaki so na bojnih poljih in v blatnih rovih padali naprej za francosko domovino. Koliko je vredno človeško življenje v vojni? Mar vojna res reši obstoječe težave? Kdo se sploh navdušuje nad vojno? Tisti, ki so vojno izkusili, zagotovo ne, zato v razmislek, kako lahko s svojim ravnanjem pripomoremo k miru na Zemlji.

»Tovariš, nisem te hotel ubiti. Če bi še enkrat skočil k meni, bi tega ne storil več, če bi bil tudi ti pameten /.../ Šele zdaj vidim, da si človek kakor jaz. Mislim sem na tvoje ročne bombe, na bajonet in na tvoje orožje, zdaj pa vidim tvojo ženo in tvoj obraz in kar imava skupnega. Odpusti mi, tovariš! Zmeraj se prepozno vidimo.«³³

VIRI IN LITERATURA

- Benedik, Franc et al. (1990). Gorenjski kraji in ljudje. VI. V prvi in drugi svetovni vojni. Kranj: Gorenjski muzej.
- Dežman, Jože et. al. (2014). Mirno vojaki spite večno spanje: Gorenjska in Gorenjci 1914–1918. Kranj: Gorenjski muzej.
- Dolenc, Ervin, Gabrič, Aleš, Rode, Marjan (2003). Koraki v času. 20. stoletje. Zgodovina za 8. razred osemletke in 9. razred devetletke. Ljubljana: DZS.
- Dolžan Eržen, Tatjana (2012). Prelepa Gorenjska. Vodnik po stalni razstavi Gorenjskega muzeja v Khislsteinu. Kranj: Gorenjski muzej.
- Učni načrt. (2011). Program osnovna šola. Zgodovina. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport: Zavod RS za šolstvo. Dostopno na: http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_zgodovina.pdf (dostop: februar 2015).
- Rant, Mateja. Mir tudi danes ni samoumevna vrednota. Način dostopa: <http://www.gorenjskiglas.si/articel/20141119/C/141119776/1117/1015/mir-tudi-danes-ni-samoumevna-vrednota-> (dostop: februar 2015).
- Repe, Božo (1997). Naša doba. Oris zgodovine 20. stoletja. Učbenik za 4. razred gimnazije. Ljubljana: DZS.
- Simić, Marko (1998). Po sledih soške fronte. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Trškan, Danijela (2002). Uporaba fotografij za obravnavo nove učne snovi pri pouku zgodovine. V: Zgodovina v šoli. Letnik X, št. 4. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, str. 3–5.
- Trškan, Danijela (2008). Didaktika zgodovine. Prenovljeno gradivo za predavanja in vaje. Ljubljana: Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

POVZETEK

V letu 2014 se je človeštvo spominjalo stoletnice začetka prve svetovne vojne, ki je vplivala na celotno 20. stoletje, najbolj nasilno stoletje v človeški zgodovini. Na Osnovni šoli Matije Čopa Kranj smo obeležili spomin na krvavo morijo s pripravo razstave o štirih letih strahote. Želeli smo opozoriti, da mir ni samoumevna vrednota, za katero si ni treba prizadevati. Zgodbo o veliki nesmiselni moriji so nam pomagali pisati tako zaposleni in učenci kot zunanji sodelavci Gorenjskega muzeja in člani Kulturno zgodovinskega društva Triglav. Učenci so kot čisto pravi muzejski vodiči med poukom vodili učence po razstavi. S pomočjo vnaprej pripravljenih vprašanj se je vzpostavila medsebojna komunikacija, gradila kultura dialoga in sodelovalno učenje. V popoldanskem času so po razstavi vodili starše, stare starše učencev in druge obiskovalce. Otroke in najstnike, še posebej tiste, ki se navdušujejo nad bojnimi računalniškimi igrkami in uničevalnim orožjem, smo želeli opozoriti na misel Erazma Rotterdamskega, da vojna navdušuje tiste, ki je niso nikoli okusili.

31 Prav tam, str. 73.

Poleg novic z bojišč je tednik Ilustrirani glasnik objavljal fotografije in življenjske zgodbe slovenskih fantov v avstro-ogrski vojski.

33 Dolenc, Ervin, Gabrič, Aleš, Rode, Marjan (2003). Koraki v času. 20. stoletje. Zgodovina za 8. razred osemletke in 9. razred devetletke. Ljubljana: DZS, str. 11. Odlomek iz Remarquove knjige Na Zahodu nič novega.

Mag. Metka Gelt, Ekonomska šola Murska Sobota

UPORABA PISNIH VIROV PRI POUKU ZGODOVINE NA TEMO »PRVA SVETOVNA VOJNA«

UVOD

Mediji so pomemben del našega življenja, ki nas v sliki in besedi obveščajo o pomembnih in manj pomembnih dogodkih po svetu. Prvi poskusi zapisovanja informacij segajo prav v antični čas, kjer je večinoma obstajala le ustna komunikacija. Še preden so Rimljani poskrbeli za prvi sistematični poskus zbiranja in distribuiranja informacij, in sicer za Acta Diurna, so številni narodi poskušali zbirati, shranjevati in širiti informacije. Razvoj pisnih virov in izum tiska sta se začela v azijskem prostoru in se razširila v Evropo, od tam pa še v Ameriko. Razvoj pisave in tiska je bil v večini primerov nuja, ki se je razvila zaradi potrebe po zapisovanju informacij o trgovanju ali komunikaciji v prvih imperijih, širjenju verskih idej ali prvih umetniških zapisov.¹

Splošno gledano so mediji nosilci informacij, ki služijo kot pripomoček pri posredovanju določenih dogodkov. Pri pouku zgodovine so pripomoček, s katerim dijaki lažje dojemajo zgodovinske dogodke. Sami zgodovinski viri se delijo na tri skupine: materialne (tvarne), pisne in ustne vire. K materialnim virom štejemo stavbe (gradovi, cerkve, spomeniki itd.), orodje, orožje, nakit itd. K pisnim virom štejemo besedila (biografije, pogodbe, govori, časniki, nagrobni spomeniki itd.), k ustnim virom pa štejemo ustno izročilo.²

Pri obravnavi novejših zgodovine imamo zaradi hitrega tehnološkega razvoja na razpolago več materialnih virov z najrazličnejšimi informacijami, ki jih moramo znati ločiti na pomembne in nepomembne obrobne informacije. V večini primerov so mediji prevzeli vlogo nosilca, ki nam posreduje določeno sliko resničnosti. Zaradi tega se je treba naučiti pravilno izbirati informacije. Pred tako nalogo so bili postavljeni dijaki pri urah zgodovine, pri katerih smo obravnavali začetek prve svetovne vojne. Glavna naloga dijakov je bila iskanje pomembnih/ključnih informacij in njihovo ločevanje od senzacionalističnih novic.

UPORABA PISNIH VIROV PRI POUKU ZGODOVINE

Obravnava prve svetovne vojne pri pouku je bila načrtovana medpredmetno, v povezavi z zgodovino, nemščino in angleščino. Ker poučujem tudi nemščino, mi je bilo lažje načrtovati potek ur. O prvi svetovni vojni je na razpolago veliko različnih zgodovinskih virov: pisni, slikovni, avdiovizualni in ustni viri. Da je pouk čim bolj avtentičen, lahko uporabljamo različne vire, kot so priročniki, knjige in spletne strani, ki so namenjeni raziskovanju prve svetovne vojne. Večjo zbirko virov iz časa prve svetovne vojne imajo na razpolago: Tehnični muzej na Dunaju, Judovski muzej na Dunaju, Vojni muzej Solkan in Kobariški muzej. Na spletni strani Digitalne knjižnice Slovenije pa so na razpolago različni časniki s članki, ki poročajo o prvi svetovni vojni.

¹ Zdovc Merljak, Sonja (2007). Preteklost je prolog. Pregled zgodovine novinarstva na Slovenskem in po svetu. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, str. 11.

² Brodnik, Vilma (1998). Zgodovina 1. Učbenik za prvi letnik gimnazije. Ljubljana: DZS, str. 16–18.

NAČRTOVANJE UČNEGA SKLOPA

Obvezna širša tema iz učnega načrta za zgodovino v strokovnih gimnazijah obvezni predmet (210 ur): Sodelovanje in konflikti v 20. stoletju

UČNI SKLOP: Prva svetovna vojna

TEMATSKI CILJI IZ UČNEGA NAČRTA ZA ZGODOVINO V GIMNAZIJAH SO, DA DIJAKI/DIAKINJE:

- ključne dogodke in pojave umestijo v ustrezen zgodovinski čas in prostor,
- razvijajo spretnost zbiranja in izbiranja informacij iz različnih medijev, kritično presodijo njihovo uporabno vrednost,
- oblikujejo svoje zaključke, mnenja, stališča, interpretacije,
- analizirajo multiperspektivne zgodovinske vire in ob njih razvijajo sposobnost samostojnega izbiranja in odločanja, razvijajo sposobnost različnih oblik komunikacije,
- razvijajo socialne spretnosti pri različnih oblikah sodelovalnega učenja,
- razvijajo pozitiven odnos do pomena spoštovanja človekovih pravic, enakosti in demokracije.

OPERATIVNI CILJI SO, DA DIJAKI/DIAKINJE:

- pojasnijo nastanek zavezništav pred letom 1914,
- opišejo vzroke in okoliščine začetka prve svetovne vojne,
- prvo svetovno vojno pravilno časovno in prostorsko umestijo (ob karti),
- primerjajo način bojevanja med prvo svetovno vojno in vojnami konec 19. stoletja,
- primerjajo vpliv različnih vojn 20. stoletja na civilno prebivalstvo,
- opišejo primere zlorabe moči medijev v času prve svetovne vojne,
- razvijejo kritično distanco,
- razvijejo pozitiven odnos o pomenu vzpostavljanja in ohranjanja medkulturnega dialoga in tolerance, ki naj nadomesti vojaške in politične spopade, presegajo stereotipe in predsodke evropocentrizma.

KLJUČNI KONCEPTI, IDEJE:

Nacionalizem, šovinizem, nacionalna država, sistem zvez, krizno žarišče, svetovna vojna, pomiritev.

DIDAKTIČNI PRISTOPI:

- učnocični in razvojno-procesni pristop,
- kurikularne povezave,
- aktivne učne oblike (skupinsko in individualno delo),
- aktivne učne metode (diskusija, debata),
- avtentičen pouk (raziskovanje s pomočjo različnih virov, zapis bistva, sodelovalno učenje),
- uporaba nove tehnologije.

MOTIVACIJSKE TEHNIKE:

- viharjenje možganov, zapisovanje misli.

UČNA NAČELA: nazornost, sistematičnost, aktualizacija, vzgojnost, individualizacija.

MEDPREDMETNA POVEZAVA:

Knjižnično informacijsko znanje za srednje šole, informatika, angleščina in nemščina.

KLJUČNE KOMPETENCE:

- sporazumevanje v maternem jeziku,
- učenje učenja,
- socialne in državljanske kompetence.

SPRETNOSTI:

- predstavljivost,
- analiziranje dogodkov,
- vzročno mišljenje,
- spretnost argumentiranja oziroma utemeljevanja,
- uporaba pridobljenega znanja v novih okoliščinah.

Pri medpredmetni povezavi so sodelovali dijaki 3. letnika ekonomske gimnazije, ki so se že pri prejšnjih urah seznanili z oborožitveno tekmo evropskih držav, imperialističnimi težnjami, krizo na Balkanu in judovskim vprašanjem. Prvo šolsko uro so si ogledali dokumentarni film »Prva svetovna vojna«, v katerem so zajeti najpomembnejši podatki o prvi svetovni vojni.

Po ogledu filma so se razdelili v skupine, vsaka skupina je prejela delovne liste z nalogami, ki so jih vodile do pomembnih informacij. Prva skupina dijakov je imela nalogo s pomočjo virov (članek v časniku in dve razglednici) opisati vpliv medijev na posamezne narode in spodbujanje stereotipnih predsodkov o narodih. Tako so s pomočjo virov prišli do sklepa, da je vsaka država podobno oglaševala pomen vstopa v vojno ne glede na to, ali je bila na strani antantnih ali centralnih sil. Vse države so poudarjale lastno narodnost in zaničevale druge narode.

Druga skupina dijakov je dobila delovni list z različnimi članki, ki opisujejo atentat na avstro-ogrskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegovo ženo. Ker dijaki obiskujejo pouk nemščine, je gradivo v izvirnem jeziku brez prevodov, zato so dobili na razpolago slovarje, prav tako so bile pri urah navzoče učiteljice tujih jezikov. Naloga dijakov se je navedovala na iskanje pomembnih informacij iz različnih časnikov in spletnih strani, s pomočjo katerih so morali sami oblikovati lastno naslovnico in bralce informirati o najpomembnejših dogodkih, povezanih z atentatom v Sarajevu, in opisati življenje avstro-ogrskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda.

Tretja skupina dijakov je prejela delovni list s članki in slikovnim gradivom o življenju na frontah in zaledju. S pomočjo teh podatkov so napisali članek o življenju na fronti in življenju civilnega prebivalstva v zaledju. V članku so posredovali informacije o stanju na frontah, opisali in slikovno prikazali nikogaršnjo zemljo in nove oblike orožja. Med drugim so oblikovali tudi plakat z napotki, kako se lahko civilno prebivalstvo obvaruje pred napadi z novim orožjem.

Vsebinski učni cilj je pri dijakih doseči čim boljše razumevanje prve svetovne vojne. V ospredje sta postavljena dijakovo razumevanje virov in pravilna interpretacija le-teh. Končni cilj pa je, pri dijakih vzpodbuditi lastno razmišljanje o vzrokih in posledicah prve svetovne vojne in kako ohraniti objektivni pogled na pretekle dogodke ne glede na količino podanih virov. Aktualizacijo pri tem dosežemo s tem, da pri dijakih vzpodbudimo razmišljanje o vplivu medijev na naše življenje. Dijaki za zaključek pripravijo razstavo ob 100. obletnici začetka prve svetovne vojne.

DELOVNI LIST 1

S pomočjo virov poiščite najpomembnejše podatke o propagandi v času prve svetovne vojne. Pri tem odgovorite na naslednja vprašanja:

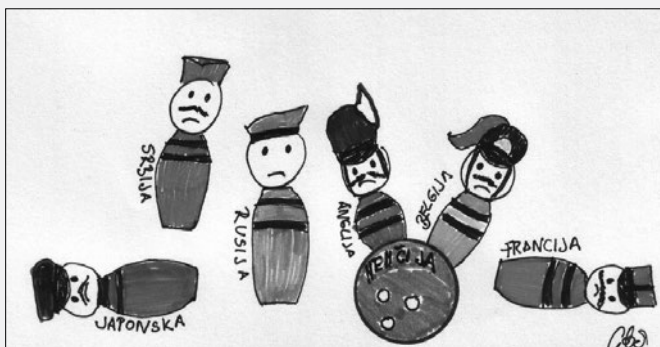
- Zakaj so nekatere države posebej agresivno »oglaševale« vstop v vojno?
- Poimenujte največkrat uporabljena propagandna sredstva.
- Razglednici (vir 1 in 2) z različnih vidikov prikazujeta dogodke prve svetovne vojne. Pojasnite zakaj in opišite posamezne razglednice.
- Pojasnite, kakšno sporočilo poskuša posredovati članek (vir 3).

VIR 1: Propaganda

(Ilustracija: Metka Gelt)

VIR 2: Vojaška šola
(Ilustracija: Metka Gelt)

VIR 3: Članek

DOMOLJUB

Članek vsakega člena. Članek mora biti v obliki pisnega dokumenta. Vse članke in druge, ki ne držijo tega pogoja, bo uredništvo zavrnilo. Vse članke, ki ne držijo tega pogoja, bo uredništvo zavrnilo.

S priloge:
„Naš kmečki dom“ in „Naša gospodinja“.

Članek mora biti v obliki pisnega dokumenta. Vse članke in druge, ki ne držijo tega pogoja, bo uredništvo zavrnilo. Vse članke, ki ne držijo tega pogoja, bo uredništvo zavrnilo.

Štev. 27.
V Ljubljani, dne 2. julija 1914.
Leto XXVII.

Avstrijski prestolonaslednik in njegova soproga ustreljena.

Pretekli teden je zavila črna žalost v svoje temne odeje vse avstrijske narode in celo državo in na srce avstrijskega prebivalstva je legla črna tuga. Avstrijski prestolonaslednik Franc Ferdinand in njegova soproga vojvodinja Zofija sta bila ustreljena od roke mladega srbskega študenta in sta par minut nato v deželni hiši v Sarajevu umrla.

Z avstrijskim prestolonaslednikom Francem Ferdinandom je izgubila avstrijska država modrega bodočega vladarja, enega najboljših državnikov in up cele monarhije. V njemu smo gledali odločnega in vstrajnega vladarja, ki naj bi našo tako izkušano in razoroženo državo zopet utrdil, napravil red in mir med avstrijskimi narodi in nam odprl lepše, nove čase.

Katoliško ljudstvo je izgubilo iskreno vernega, do dna srca prepričanega katoliškega moža, ki je bil opora katoliške vere. Sam je vedno izpolnjeval svoje verske dolžnosti in je bil ljubitelj cerkve. Zato je tudi vedno pospeševal vsako katoliško gibanje in podpiral povsod katoliško življenje. Bil je pa neizprosni nasprotnik vseh brezvercev, vseh verskih odpadnikov in vseh tistih, ki so delali za razpad avstrijske države.

»Pretekli teden je zavila črna žalost v svoje temne odeje vse avstrijske narode in celo državo in na srce avstrijskega prebivalstva je legla črna tuga. Avstrijski prestolonaslednik Franc Ferdinand in njegova soproga vojvodinja Zofija sta bila ustreljena od roke mladega srbskega študenta in sta par minut nato v deželni hiši v Sarajevu umrla. Z avstrijskim prestolonaslednikom Francem Ferdinandom je izgubila avstrijska država modrega bodočega vladarja, enega najboljših državnikov in up cele monarhije. V njemu smo gledali odločnega in vstrajnega vladarja, ki naj bi našo tako izkušano in razoroženo državo zopet utrdil, napravil red in mir med avstrijskimi narodi in nam odprl lepše, nove čase. Katoliško ljudstvo je izgubilo iskreno vernega, do dna srca prepričanega katoliškega moža, ki je bil opora katoliške vere. Sam je vedno izpolnjeval svoje verske dolžnosti in je bil ljubitelj cerkve. Zato je tudi vedno pospeševal vsako katoliško gibanje in podpiral povsod katoliško življenje. Bil je pa neizprosni nasprotnik vseh brezvercev, vseh verskih odpadnikov in vseh tistih, ki so delali za razpad avstrijske države.«

(Domoljub: Slovenskemu ljudstvu v poduk in zabavo, 2. 7. 1914, letnik 27, številka 27, str. 1.
Dostopno na: www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-T4CTS25U (dostop: 8. 9. 2014).)

»Zločinski atentat na prestolonaslednika.

Prestolonaslednik nadvojvoda Franc Ferdinand in njegova soproga vojvodinja Sofija Hohenberška mrtva. Atentat z bombo ponesrečen. – Prestolonaslednik in soproga ustreljena z browningom. – Oba atentatorja ujeta. – Avstrijska vlada pred enim tednom po srbskem poslaniku obveščena o nameravanem atentatu. – Splošno žalovanje po vsej monarhiji.

PRVO POROČILO O ATENTATU.

SARAJEVO 28. (Kor.) Ko sta se nadvojvoda Franc Ferdinand in njegova soproga vojvodinja Hohenberg peljala danes dopoldne na sarajevski rotovž, je bila vržena proti avtomobilu bomba. Prestolonaslednik in njegova soproga nista bila ranjena, bila pa je ranjenih cela vrsta oseb. Atentator, neki črkostavec iz Trebinja, je bil aretiran. Po slovesnem sprejemu v mestni hiši, se je prestolonaslednik nadvojvoda Franc Ferdinand s soprogo odpeljal z avtomobilom po mestu. Tedaj je bil izvršen ponoven atentat. Neki gimnazijec je ustrelil z browning-revolverjem na prestolonaslednika in njegovo soprogo in ju oba težko rani. Avtomobil je odpeljal nato v konak (vladno palačo). Prestolonaslednik in soproga sta bila mrtva. Drugi atentator je bil tudi aretiran. Razkačena množica je oba atentatorja skoraj linčala.

CESAR OBVEŠČEN O ATENTATU.

SCHL. 28. (Kor.) Cesarja so takoj obvestili o smrti prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegove soproge. Silno pretresen, je ukrenil vse za povrnitev v Schönbrunn.

PRVI VTISK NA DUNAJU.

DUNAJ 28. (Kor.) V prvih popoldanskih urah se je razširila vest, da je bil izvršen na prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegovo soprogo atentat v Sarajevu. Proti tretji uri popoldne je dospela uradna potrditev te vesti. Pretresujočo vest so posebne izdaje listov takoj naznanile vsemu mestu. Vse veselice so bile takoj odpovedane. Povsod vlada velikanska potrptost. Enako se poroča tudi iz provincijalnih mest.

KDO STA ATENTATORJA?

SARAJEVO, 28. (Kor.) Atentator G a v r i l o P r i n c i p, ki je ustrelil prestolonaslednika in njegovo soprogo, je 19 let star, rojen pa v Grahovem v livenskem okraju v Bosni. Pri zaslišanju je izpovedal, da je dalje časa študiral v Beogradu. Povedal je, da je že dalje časa nameraval umoriti kako višjo osebo, in to iz nacionalističnih motivov. Čakal je danes na Applovem nabrežju, da bi se pripeljal mimo prestolonaslednik. Avtomobil je moral zaviti v bližnjo Fran Josipovo ulico in je moral zmanjšati hitrost vožnje. Ker se je nahajala v avtomobilu tudi soproga prestolonaslednika, vojvodinja Sofija Hohenberška, se je trenutek pomislil, potem je pa hitro ustrelil dvakrat. Atentator je tajil, da bi imel sokrivce. Črkostavec N e d e l j k o Č a b r i n o v i ć, čigar atentat z bombo se je ponesrečil, je star 21 let. Ko je bil zaslišan, je izjavil, da je dobil bombo od nekega anarhista v Beogradu, čigar imena pa da ne pozna. Tudi Čabrinović je tajil, da bi bil imel sokrivce. Pri zaslišanju se je kazal Čabrinović zelo ciničen. Po atentatu je Čabrinović skočil v Miljaško (reko, ki teče skozi Sarajevo), da bi pobegnil. Policijski stražniki in druge osebe iz občinstva so skočile hitro za njim in so ga prijeli. – V bližini kraja, kjer se je izvršil drugi atentat, so našli bombo, ki ni eksplodirala. To bombo je najbrž vrgel od sebe neki tretji atentator, ko je videl, da se je posrečil Principov atentat.

SARAJEVO, 28. (Izv.) Prvi atentat je bil izvršen, ko sta se prestolonaslednik in njegova soproga peljala na magistrali. Bilo je okoli 10 dopoldne. Atentator je vrgel izza nekega ogla steklenico, ki je priletela naravnost proti avtomobilu. Prestolonaslednik je instinktivno dvignil roko in tako odbil steklenico. Avtomobil se je peljal potem naprej in še k sreči ušel nesreči. Ko pa se je pripeljal avtomobil, v katerem je bilo prestolonaslednikovo spremstvo, je steklenica že padla na tla in eksplodirala s strahovitim pokom. Steklenica je bila napolnjena z žebli in sesekanim svincem. Okoli 20 oseb je bilo pri tej priliki težko, oziroma lahko ranjenih. Občinstva se je polastila takoj strahovita panika. Vse je bežalo prekinprek. Prestolonaslednikov avtomobil je med tem že privozil pred rotovž. Bled kakor smrt, je izstopil prestolonaslednik iz voza. Visoko vzravnane je ponudil svoji soprogi roko, ki je šla vsa drhteča in napol onesveščena na rotovž. Tamkaj so že čakali visoka gosta vsi občinski svetniki z županom na čelu, silno konsternirani radi došlih vesti. Nadvojvoda in njegova soproga sta stopila pred župana Curčevića, ki je hotel takoj pričeti svoj patrijotični govor. Toda prestolonaslednik ga je takoj v trenutku prekinil. S trdim in povzdignjenim glasom mu je zaklical: »Prišel sem k Vam v goste, a v mestu se me obmetava z bombami. Sedaj pričnite!« Župan Curčević je nato govoril s tresočim se glasom in komaj končal svoj govor.

Nadvojvoda in njegova soproga sta se med tem že nekoliko pomirila in se mirno razgovarjala med seboj in po sprejemu tudi z oficijalnimi dostojanstveniki, ki so bili v nadvojvodovi okolici, ki so ga svarili, naj v očigled prvemu atentatu ne nadaljuje svojo vožnjo po mestu. Toda prestolonaslednik je odbil njih svarilo, češ, da se nikogar ne boji. Tako je avtomobil po sprejemu na rotovžu zavozil potem ob Applovem nabrežju. Tam je bil nato izvršen drugi atentat. Okoli 11.20 dopoldne sta padla zopet nenadoma dva strela. Atentator Gavriilo Princip, 18-letni gimnazijec, je z browning samokresom izstrelil dva strela. Prvi strel je zadel nadvojvodinjo Hohenberg in sicer v spodnji del telesa. Kroglja je prevrtala črevesa in želodec in obtičala potem v hrbtenici. Nadvojvodinja se je s strahovitim krikom dvignila in se vrgla čez prestolonaslednika, da ga brani. Druga kroglja je zadela prestolonaslednika in sicer v vrat, v glavno žilo odvodnico. Kri je curkoma brizgnila po avtomobilu. Strahovita panika med občinstvom. Policija in vojaštvo sta bila takoj na mestu in sta pomirila občinstvo. Atentator Princip je z revolverjem v roki skočil čez cesto naravnost v reko Miljaško, hoteč pobegniti. Toda policija in več ljudi iz občinstva je skočilo za njim in so ga naposled izvlekli iz vode in aretirali. V avtomobilu prestolonaslednika je sedel tudi šef generalnega štaba baron Hötendorf, ki pa ni bil ranjen in je takoj po katastrofi odredil vse potrebno, da so prepeljali avtomobil pred vladno palačo. Prestolonaslednika in njegovo soprogo so nato odnesli v salonsko sobo in takoj poklicali zdravnike, ki pa niso mogli konstatirati drugega, kakor da sta prestolonaslednik in njegova soproga že mrtva. Kmalu nato je že prišel vojaški kurat Črnek in molil posmrtne molitve.

SPREJEM NADVOJVODE IN SOPROGE V SARAJEVU.

SARAJEVO, 28. (Kor.) Sprejem nadvojvode Franca Ferdinanda in soproge na magistratu se je vršil popolnoma po načrtu. Visoka gosta sta prišla ob 9.50 z dvornim vlakom. Pred Filipovičevim taborom sta sprejela nadvojvodo in soprogo dež. šef FZM Potiorek in korni poveljnik, Q. d. 1. pl. Appel. Med vožnjo od tod na magistrat, se je izvršil, kakor smo že poročali prvi atentat. – Po atentatu, sta se peljala visoka gosta med veliko množico, ki jih je viharo pozdravljala, posebno še ko se je zvedelo, da sta se nadvojvoda in soproga srečno rešila pri prvem atentatu. – Gosta sta se pripeljala srečno na magistrat. Na magistratu je sprejel visoka gosta župan Fehim Efendi Curčić v spremstvu vseh občinskih svetnikov z viharimi živijo klici.

NAGOVOR ŽUPANA SARAJEVSKEGA NA NADVOJVODO IN SOPROGO.

SARAJEVO, 28. (Kor.) Župan sarajevski je nagovoril gosta sledeče: Vaša c. kr. Visokost! Vaša Visokost! Veliko veselje navdaja naša srca visoki obisk našega glavnega mesta in srečni smo, da nam je dana prilika izraziti se osebno, da nam visoka gosta lahko bereta iz obraza globoka čustva ljubezni in udanosti, globoke privrženosti in neomajne zvestobe podložnikov in naše pokorščine do cesarja in kralja in do naše vladarske hiše Habsburško-Lotarinške, čustva, ki izražajo našo toplo hvaležnost za milosti in očetovsko skrb, ki se nam je izkazovala kot zadnjemu biseru krone naši ljubi domovini Bosni in Hercegovini in glavnemu mestu Sarajevu. Blagoslovljeni sadovi te visoke milosti in očetovske skrbi v naši ljubi varstvu deželne uprave izročeni domovini so dela in procvit in razvoj naše domovine in deželnega mesta Sarajeva z vsemi kulturnimi in gospodarskimi sredstvi, ki služijo splošnemu blagru in so kras in kinč naše slavne monarhije. Vse meščanstvo deželnega glavnega mesta Sarajeva je v tem trenutku srečno in se veseli tega dogodka in navdušeno pozdravlja visoka gosta v globokem prepričanju, da bo prineslo bivanje visokih gostov v našem mestu Sarajevu še nove naklonjenosti in prid našemu napredku in blagostanju in nas zavezalo k še večji globoki hvaležnosti in lojaliteti, ki navdajajo naša hvaležna srca vedno in povsod. V tem navdušenju kličejo naša srca: »Dobrodošli Naj živi naš ljubljeni visoki gost, c. i. kr. Visokost presvitli g. nadvojvoda prestolonaslednik Franc Ferdinand in N. Visokost vojvodinja Sofija Hohenberg!« Bog ohrani V. c. i. kr. Vel. našega milostljivega vladarja cesarja in kralja Franca Josipa I.

ODGOVOR NADVOJVODE FRANCA FERDINANDA.

S posebnim veseljem sprejemam zagotovilo vaše neomajne zvestobe in privrženosti do N. V. našega milostljivega cesarja in kralja. Zahvaljujem se vam, g. župan, pristrčno razveseljen nad pozdravom in ovacijami, ki jih je priredilo ljudstvo meni in moji soprogi, posebno še, ker uvidim v njih poseben izraz veselja, da se je atentat ponesrečil. Odkritosrčno zadoščenje me navdaja, da mi je dana možnost, da sem se osebno prepričal za časa kratkega bivanja v vaši sredi o razveseljivem razvoju in napredku dežele, za katere procvit in razvoj sem se vedno živahno zanimal.

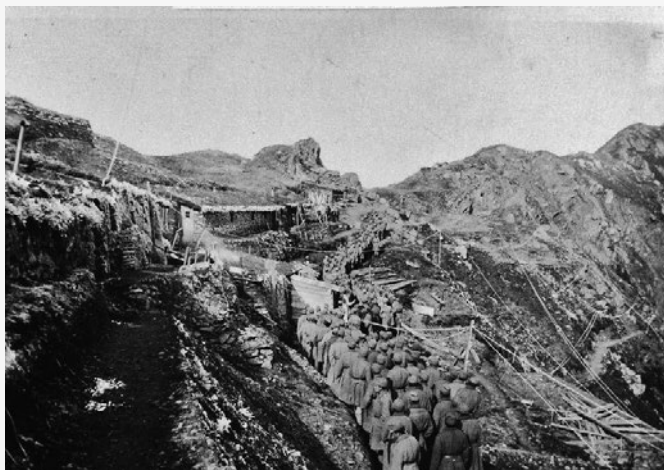
(Edinost: glasilo slovenskega političnega društva tržaške okolice. Ivan Dolinar (29. 06. 1914), letnik 39, številka 146, str. 1.)

DELOVNI LIST 3

S pomočjo virov opišite življenje na fronti in v zaledju. Pri tem odgovorite na naslednja vprašanja:

- Opišite tipičen način vojskovanja v prvi svetovni vojni.
- Opišite gospodarske razmere v času prve svetovne vojne.
- Kako se je spremenilo vsakdanje življenje prebivalstva med vojno, zlasti žensk
- V članku predstavite življenje vojakov na fronti in civilnega prebivalstva v zaledju.

VIR 6: Soška fronta

(http://en.wikipedia.org/wiki/World_War_I
(dostop: 8. 9. 2014).)

VIR 7: Begunci iz Srbije

(http://en.wikipedia.org/wiki/World_War_I, begunci iz Srbije (dostop: 8. 9. 2014).)

SKLEP

Dijaki so v šestih šolskih urah usvojili vsebinska znanja o vzrokih, poteku in posledicah prve svetovne vojne. Razvijali so globlje razumevanje zgodovinskega dogajanja s pomočjo vzročno-posledične obravnave virov in besedila. Pri delu z viri so razvijali veščine pravilnega branja in interpretiranja virov (besedila in slik). Z mepredmetno povezavo smo dosegli, da so dijaki kritično razmišljali, povezovali različna dejstva, vključevali znanje iz različnih področij, selekcionirali propagando in ločili nepomembne informacije od pomembnih.

Priprava razstave. (Foto: Dejan Petje.)

VIRI IN LITERATURA

Brodnik, Vilma (1998). Zgodovina 1. Učbenik za prvi letnik gimnazije, Ljubljana: DZS.
Domoljub: Slovenskemu ljudstvu v poduk in zabavo, 02.07.1914, letnik 27, številka 27 na povezavi www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-T4CTS25U (dostop: 8. 9. 2014).
Edinost: Glasilo slovenskega političnega društva tržaške okolice. Ivan Dolinar, (29. 06. 1914), letnik 39, številka 146 na povezavi <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-STI7IPD9> (dostop: 8. 9. 2014).
Kobariški muzej na povezavi <http://www.kobariski-muzej.si/> (dostop: 21. 9. 2015).
Judovski muzej na Dunaju na povezavi <http://www.jmw.at/> (dostop: 21. 9. 2015).
Parker, Geoffrey (1997). Ilustrirana zgodovina sveta. Ljubljana: Cankarjeva založba.
Pastar, Zlata, Sobotkiewicz, Jelka (2003). Zgodovina 4. Delovni zvezek za četrti letnik gimnazije. Ljubljana: DZS.
Prva svetovna vojna na povezavi <http://www.europeana1914-1918.eu/en> (dostop: 21. 9. 2015).
Prva svetovna vojna na povezavi <https://www.ersterwelkrieg.bundesarchiv.de/> (dostop: 21. 9. 2015).
Prva svetovna vojna na povezavi <http://www.firstworldwar.com> (dostop: 21. 9. 2015).
Prva svetovna vojna na povezavi <http://www.mediathek.at/erster-weltkrieg/> (dostop: 21. 9. 2015).
Prva svetovna vojna 1914–1918 na povezavi <http://www.rtvsl.si/1sv> (dostop: 21. 9. 2015).
Repe, Božo (2005). Sodobna zgodovina. Zgodovina za 4. letnik gimnazij. Ljubljana: Modrijan.
Učni načrt na pouk zgodovine, strokovna gimnazija, obvezni predmet (210 ur) (2008). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport: Zavod RS za šolstvo.
Vojni muzej Solkan 1915–1917 na povezavi <http://vojni-muzej-solkan.com> (dostop: 21. 9. 2015).
Vojna propaganda na povezavi <http://www.akpool.de/ansichtskarten/24077513-ansichtskarte-postkarte-propaganda-kaiserreich-unsere-7-feinde-1914> (dostop: 8. 9. 2014).
1. svetovna vojna. Katastrofa se začne (2005). Kranj: Mediafilm.
Zdovc Merljak, Sonja (2007). Preteklost je prolog. Pregled zgodovine novinarstva na Slovenskem in po svetu. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

POVZETEK

Učni sklop »Prva svetovna vojna« je dober primer, pri katerem se srečamo z najrazličnejšimi viri, ki jih moramo znati ločiti na pomembne in obrobne. Pri tem sta bila v ospredje postavljena delo z viri in jezikovna spretnost dijakov, saj so jim bili posredovani nekateri viri v tujem jeziku. Delo z viri spada k izkustvenemu učenju, kar dijakom omogoča večji izziv in večjo samoiniciativo pri iskanju pravih informacij. Dijaki so postavljeni pred nalogo, v kateri se morajo sami spopasti z različnimi informacijami, pri tem pa morajo oblikovati svoje mnenje in stališče do posredovanih podatkov ter te podatke pravilno povezovati in jih posredovati dalje. V tem primeru so dijaki pripravili članke za razstavo o prvi svetovni vojni. S tem delom so v središče postavljeni dijaki, ki se znajdejo v vlogah dajanja napotkov in posrednika informacij preostalim v skupini. Učitelj igra le obrobno vlogo, pri kateri jih spodbuja in usmerja.

Bojana Modrijančič Reščič, Šolski center Nova Gorica, Elektrotehniška in računalniška šola

PRVA SVETOVNA VOJNA V LITERATURI IN PRIČEVANJIH

UVOD

Prispevek govori o tem, kako so dijaki strokovne šole smeri Tehnik računalništva spoznavali prvo svetovno vojno, natančneje soško fronto, pri pouku slovenščine in zgodovine. Pri slednjem jim je kolegica osvetlila zgodovinska dejstva, pri pouku slovenščine pa je bila krvava vojna izpostavljena s pomočjo kulturnih spomenikov, tematske razstave, ustnega pričevanja in zgodovinskih dokumentov, zapisanih s pomočjo preprostih ljudi. Mladostniki niso spoznavali le bojevanja vojakov, temveč tudi življenje ljudi v zaledju.

SOŠKA FRONTA

V srednješolskih klopih strokovne šole se pri pouku slovenščine in zgodovine pojavi tudi pojem prva svetovna vojna. Kologica zgodovinarka jo obravnava z zgodovinskega stališča, sama kot slavistka pa mladostnikom utrjuje njihovo vedenje s pomočjo literature, s še živečimi sorodniki udeležencev in dokumenti. Ob omembi vojne primorski dijaki najprej pomislijo na soško fronto. V učbeniku *Sodobna zgodovina: Zgodovina za 4. letnik gimnazij* je o njej avtor Božo Repe zapisal: »*Soška fronta je potekala po grebenih gora, pokritih z večnim snegom, po ozkih in globokih dolinah, predalpskem hribovju in kraških goličavah. /.../ Utrjena je bila s podzemnimi utrdami in zaklonišči – kavernami, pogosto vsekanimi v živo skalo. Fronto so povezovale preskrbovalne poti, zgradili so daljše odseke železnic in gorskih cest. /.../ Uporabljali so žičnice, gradili male elektrarne in celo vodovode. Vojska je bila opremljena z modernim orožjem (vključno z bojnimi plini) in mehanizacijo (tovornjaki, sanitetna in oklepna vozila, letala). Za ranjence so skrbeli v poljskih bolnišnicah (lazaretih).*«¹ Dalje Repe piše, da so bili boji zelo kruti, nekateri bosanski polki so uporabljali celo buzdovane oz. železne kije z bodicami. A nasprotnika sta bila drug do drugega korektna, saj sta dovoljevala pobiranje trupel, mrtve so pokopavali z vojaškimi častmi in skrbeli za ranjene ujetnike. Proti koncu vojne pa je primanjkovalo hrane; to je povzročalo oslabeleost, podhranjenost ter množično umiranje zaradi nalezljivih bolezni.

LITERATURA O VOJNI

Dijaki 2. letnika smeri Tehnik računalništva pri pouku slovenščine spoznavajo prvo svetovno vojno oz. soško fronto tudi s pomočjo Goriškega slavčka, pesnika Simona Gregorčiča. Literarno je dogajanje lepo predstavil v vizionarski odi Soči. Reko opozarja, da se ji bliža strašni vihar z juga:

»Nad tabo jasen bo obok,
krog tebe pa svinčena toča
in dež krvav in solz potok
in blisk in grom – oh, bitva vroča!
Tod sekla bridka bodo jekla,
in ti mi boš krvava tekla:«²

¹ Repe, Božo (2007). *Sodobna zgodovina: Zgodovina za 4. letnik gimnazij*. Ljubljana: Modrijan, str. 40.

² Gregorčič, Simon, 1844–1906. (2014). *Izbrane pesmi*. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 139.

Dijaki spoznajo, da je pesnik napovedal bitko ob Soči – soško fronto, ki bo zelo krvava. Prepoznajo, da besedna zveza svinčena toča pomeni izstrelke, bridka jekla pa sablje. Reki je torej napovedan strašen boj, ki bo zahteval tudi žrtve, saj bo krvava tekla. Eden izmed slovenskih piscev, ki je izjemno močno občutil vojno gorje, je bil tudi pisatelj Ciril Kosmač. Dijakom 2., 3. in 4. letnika iste smeri sem ponudila v branje njegov roman Pomladni dan, ki smo ga obravnavali kot govorno vajo. Pri njem gre za proces spominjanja, saj vse literarno in zgodovinsko dogajanje zgosti v enem dnevu, natančneje 21. 5. 1945, ko se avtor po petnajstih letih vrne domov. V treh delih se dotika preteklosti in sedanjosti, v drugem delu pa izpostavi prvo svetovno vojno. Ob rekviziciji so morali Kosmačevi oddati štiri krave za lačne vojake na soški fronti: *»Krave so nas tako rekoč preživljale, ker je bilo malo drugega pridelka. Naša dolina je bila v neposrednem zaledju, vojaštvo je kradlo in nam potlačilo vso zemljo na ravnem, a te je pri nas res malo. Na Vrtači, naši največji in najrodovitnejši njivi, so stale barake in dolgi konjski hlevi.«*³ Oče je bil že dve leti na ruskem bojišču, doma so ostali žena s štirimi otroki ter 85-letni ded, ki je leta 1913 posestvo prepisal na sina. Besno je zmečkal vojaško potrdilo o odvzemu krav. Podpisala ga je njegova snaha, Kosmačeva mati, a si je želela, da bi lahko obdržala le eno kravo. Zavedala se je, da jim bo sicer grozila lakota. Pob se je zavedel, da je na soškem bojišču potekala velika bitka, saj se je mimo hiše pomikal vojaški pratež; to so bili okorni in veliki ravninski vozovi, ki so bili pokriti s šotorskimi krili. Nekoč pa je bil pob priča dogodku, ko se je v reko Idrijco z voza stresel kruh oz. komis. Ded je prosil mladega češkega kadeta, če ga lahko posuši, da ga bodo imeli do poletja. Tako je postal častnik plemenitega rodu stalni gost pri Kosmačevih, nesrečno pa se je zaljubil v 15-letno Vojnačevo Justino, njihovo redkobesedno in plaho sosedo z bujnimi rdečimi lasmi. Dekle je živelo v moralno oporečni hiši, saj so bili pri njih vedno vojaki. In vedno je tam pela zibka, moški pa so bili na fronti. Mlada Justina je zanosila, Kosmačev ded pa je kadeta postavil pred vrata kot tudi vse njegove priboljške, ki jim jih je nosil. Kmalu se je slednji ustrelil, sicer bi mu sodili vojaki z bajoneti na puškah, saj je bil tudi sam izdajalec. Dvakrat je pri Kosmačevih razbil krožnik na tri dele in zlobno povedal, da je to Avstrija jutri. Justina rodi deklico Boženo, ki ji vsi pravijo Kadetka, v ta dogodek pa se oktobra vmeša 12. soška ofenziva, bolj znana kot čudež pri Kobaridu. Sredi noči so Kosmačeve zbudili vojaki; izbo so zasedli oficirji, v kuhinji pa je bil kuhar, ki je znal slovensko, otrokom je dal jabolčne zavitke in pečenko. Zaslišal se je tudi telefon. Temnopolti sluga je stregel oficirjem, krožnike pa je pomil tako, da jih je polizal, obrisal s komolcem in z njimi podrgnil ob zadnjo plat. Z vojsko je prišel tudi zapit madžarski zdravnik; skrbel je za priletne vojake, ki so v zaledju sekali drva, nabirali protje za utrdbe in strelske jarke, krpali so vojaško obutev. Tudi domačini so ga prosili za pomoč: *»Vsakega je najprej grozno nadrl: preklel mu je vse prednike in vse potomce, ki bi utegnili priti na svet, nato pa je zaprl svoja široka usta, se pogreznil v molk in šel kamorkoli je bilo potrebno, pomagal bolniku, če se mu je le še dalo pomagati, a za plačilo je spraznil frakelj.«*⁴ Kalna reka Idrijca je kmalu s seboj nosila deske, tramove, sode, oprtnike, svetle konzervne škatle in rumene buče. Ded je izvedel, da so Italijane premagali pri Kobaridu, pob pa se je spomnil, da tedaj ni nihče maral orožnikov. V mirnih časih so bili edina oborožena sila na vasi, med vojno pa so brskali po hišah, plenili krave, prašiče, lovili vojne begunce in vlekli besede na ušesa. Pri Kosmačevih so se ustalili italijanski begunci oz. temnopolti vojaki v zelenih uniformah. Ded je usihal, kot je sam pravil, njegov sin pa se je skrivaj vrnil s fronte, a je moral že kmalu oditi. Tudi Vojnačeve Justine ni bilo več, saj si je sodila sama. Za njene domače je bila lakota tako huda, da je Kosmačevo mater Nanco njena sestra prosila za moko, ki so jo pustili bežeči vojaki, s kuharjeve ogromne mize pa je postrgala ostanke testa. Nekoč so se Vojnačke norčevale, ko je ded iz vode pobiral komis. Rekle so, da bo za prašiča že dober. Ded se ni razburjal, zajel je prgišče mokrih drobtin in eni rekel, naj si jih dobro ogleda, ker jo bodo nekoč redile.

Kot profesorica slovenščine sem pri pouku ob govorni vaji preverjala tudi zgodovinska dejstva.

³ Kosmač, Ciril (2001). Pomladni dan. Ljubljana: DZS, str. 155.

⁴ Prav tam, str. 187.

Prof.: »Mogoče veste, kateri vojski je pripadal češki kadet?«

Dijaki od 2. do 4. letnika smeri Tehnik računalništva so vedeli, da se je boril v avstro-ogrski vojski.

Prof.: »Kako se je imenovala 12. soška ofenziva?«

Dijaki so bili prepričani, da je bil to čudež pri Kobaridu in da so bili v njej Italijani poraženi, spomnili pa so se, da so v Muzeju prve svetovne vojne v Gorici slišali, da je bila in je to za Italijane še vedno boleča točka. Dijak 3. letnika je celo vedel, da se je to zgodilo jeseni.

Prof.: »Vojaki katere vojske so zasedli Kosmačevo hišo?«

Dijaki vseh treh letnikov so vedeli, da so bili to avstro-ogrski vojaki, kasneje so prišli italijanski ujetniki. Dijak 2. letnika se je celo spomnil, da je kuhar, ki je znal slovensko, otrokom dajal hrano, saj je bil doma v Trstu in je tam pustil svoje otroke, ki so stradali. Njegov sošolec, ki je imel govorno vajo, pa je citiral: »Trgal je od velikanske kepe kose belega testa, ga valjal s steklenico, ga s konzervirno škatlo rezal v kroge, zavijal v te kroge jabolčno mezgo, jih polagal v podolgovato ponev ter jih odnašal v kuhinjo.«⁵

PRIČEVANJA POTOMCEV UDELEŽENCEV PRVE SVETOVNE VOJNE

Spomin na vojne dogodke je še vedno živ tudi pri potomcih, ki se s pripovedovanjem vračajo v tisti čas. Dijakom strokovne šole so zanimiva pričevanja, da si te hude dni lažje predstavljajo. Sodelavca strokovnih predmetov elektrotehnike in energetike sta spregovorila o obeh dedih, ki sta se bojevala v prvi svetovni vojni.

Anton Rebula je bil rojen 1897 v Volčjem Gradu na Krasu, umrl pa je leta 1924. Bil je ranjen na fronti v Brestovici, spomnil pa se je, da je veliko ljudi pobilo kamenje, ki se je razpršilo zaradi eksplozij granat. Tudi vaščani so se med vojno močno angažirali, saj so pri vsaki hiši krmili avstro-ogrske konje. Leta 1916 je bil skozi vas speljan vodovod, ki je napajal vaško korito, kjer so vodo pili tudi konji. V cerkvi je bila bolnišnica za hude ranjence. V njeni neposredni bližini pa je bila kaverna, kamor se je zaradi nevarnosti zateklo osebje bolnišnice z ranjenci. Tiste, ki so umrli v bolnišnici, so pokopali ob javnem vaškem pokopališču in jih prekopali po drugi svetovni vojni, mir pa so našli v Gorjanskem na Krasu, kjer je največje slovensko pokopališče padlih v prvi svetovni vojni. Antonov svak je bil na fronti v Rusiji. Tam so bile razmere zelo hude, povedal pa je, da če si hotel ubiti človeka, si potreboval nabojev za en gnojni koš oz. narečno eno gretuno. Sicer se je Antonu po vojni ob sencih na glavi pojavljala gnojna rana, ki se je celila in odpirala, zdravniki pa temu niso bili kos. Ker se mu je stanje poslabšalo, so ga z volovsko vprego odpeljali v Trst v bolnišnico, kjer je umrl. Obdukcija je pokazala, da mu je na tistem mestu ostal delček granate iz vojne, ki je v šestih letih prodril do možganov.

⁵ Prav tam, str. 184.

Pokopališče vojakov na Gorjanskem. (Foto: Bojana M. Reščič.)

Ded drugega sodelavca je bil Alojz Grgič, ki je bil Maistrov borec. Rodil se je leta 1899 v Tubljah pri Komnu. Že 3-mesečen je ostal brez mame, zanj je skrbela starejša sestra. Leta 1916 je bil vpoklican v avstro-ogrsko vojsko in je bil na Južnem Tirolskem do kobariške ofenzive. Tam so porivali topove na hribe, kar ga je fasciniralo. Ko so se umikali, so z žičnico prenesli top na drugi hrib. Po italijanskem porazu v Kobaridu so ga poslali v Belgijo. Tam je bil do začetka 1918. leta. Takrat je zaradi zastrupitve s plinom dobil opekline po koži. Najprej se je zdravil v Pragi, nato v bolnišnici v Ljubljani. Tam se je priključil generalu Maistru. Bil je aktivni vojak ob zasedbi Koroške okrog Vrbskega jezera. Spoznal je, da so bile tam urejene in bogate kmetije, srečal pa se je s srbskimi vojaki. Tam je ostal do plebiscita; domov se je vrnil leta 1919 in delal na kmetiji. Alojz se je spominjal, da so na Koroškem nosile ženske k žegnu za veliko noč velike košare. Imele so več hlebov kruha, prekajeno šunko in hren. Jedi je bilo za dva dni. Na Krasu hrena niso nosili k žegnu za veliko noč, pač pa potico, bel kruh, jajca, kuhano pleče ali vratovino. Na Koroškem tudi niso kidali gnoja v štalah oz. hlevih; steljejo na gnoj, da bi imela žival mehko ležišče, ki bi bilo ugodno tudi za parklje. Sicer pa jih je obiskal Rudolf Maister in jih je naučil peti pesem Slovenec sem. Na Koroškem so to pesem tudi skupaj peli.

KULTURNI SPOMENIKI

Kulturni spomeniki so kot neki še živeči opomnik na nekdanje krute dogodke, hkrati pa so dokaz, da zgodovinskega dogajanja čas ne more zabrisati. Velikokrat potrebujejo obnovo, sicer bi žalostno propadali. Tako bi s seboj odnesli tisti košček slovenske zgodovine, ki izpričuje naš majhen narod. Šoloobveznim otrokom omogočajo spoznavanje zgodovinskih dogodkov, o katerih se učijo. Tako si lahko tudi laže predstavljajo preteklost.

CERKEV NA JAVORCI

Dijaki strokovne šole smer Technik računalništva so v šolskih letih 2014/2015 in 2015/2016 spoznavali prvo svetovno vojno tudi s pomočjo tematskih športnih dni, ko so si ogledali tudi kulturne spomenike – pričevalce preteklih zgodovinskih dogodkov. Tako so se povzpeli na vzpetino Javorca, kjer nad reko Tolminko stoji spominska cerkev Svetega Duha, ki je posvečena padlim avstro-ogrskim branilcem tolminskega bojišča soške fronte. Med vojno so jo od 1. 3. do 1. 11. 1916 zgradili pripadniki 3. gorske brigade enote 15. korpusa v spomin na padle tovariše. Objekt je zasnoval dunajski slikar in scenograf, tedanji nadporočnik Remigius Geyling, organizacijo in vodenje gradnje pa je prevzel poročnik Geza Jablonszky. Za gradnjo te cerkve so se avstro-ogrski vojaki odločili, ker je padlo veliko njihovih tovarišev. Gradili so jo sedem mesecev, in sicer za vse veroizpovedi. Iz kamnja sta sezidana obzidje in spodnji del, iz macesnovega lesa pa zgornji del konstrukcije. V notranjosti so hrastove plošče, mogoče tudi iz zabojev za strelivo; nanje so vžgali 2564 imen padlih vojakov po okoliških bojiščih od maja do avgusta 1916. Odpirajo se kot knjiga, saj je bilo že nekoč v cerkvi premalo prostora. Imena na njih so razdeljena po vojaških enotah in po činih od najvišjega do najnižjega. Nad vhodom v cerkev je zvonik s sončno uro, ki predstavlja človekovo majhnost, grb monarhije in napis pax oz. mir. Les za gradnjo so pripeljali po železnici iz Bohinja. Tisoč mož je kamne nosilo iz baznega tabora.

Cerkve Svetega Duha na Javorci. (Foto: Bojana M. Reščič.)

Notranjost stavbe je simetrična. Prevladuje modra barva, tudi črna, zlata in bela. Mogoče je, da je slikar hotel z modro ponazoriti mir ali pa je ta barva zato, ker je bilo veliko vojakov iz vzhodnega dela monarhije oz. Karpatov – iz kraja Bukovina. Tam so tudi lesene modre cerkve. Na stenah okrog cerkve so grbi dežel, ki so sestavljale Avstro-Ogrsko. Največ padlih vojakov je bilo Madžarov in Čehov. Po vojni so cerkev leta 1934 prenovili Italijani, saj so pod njo gradili bunkerje. Po drugi svetovni vojni so jo zopet obnovili v začetku 80. let, nato pa šele leta 2005. Danes pa v njej poleg katoliške maše na binkošno nedeljo maja poteka tudi pravoslavna maša na Vidov dan.

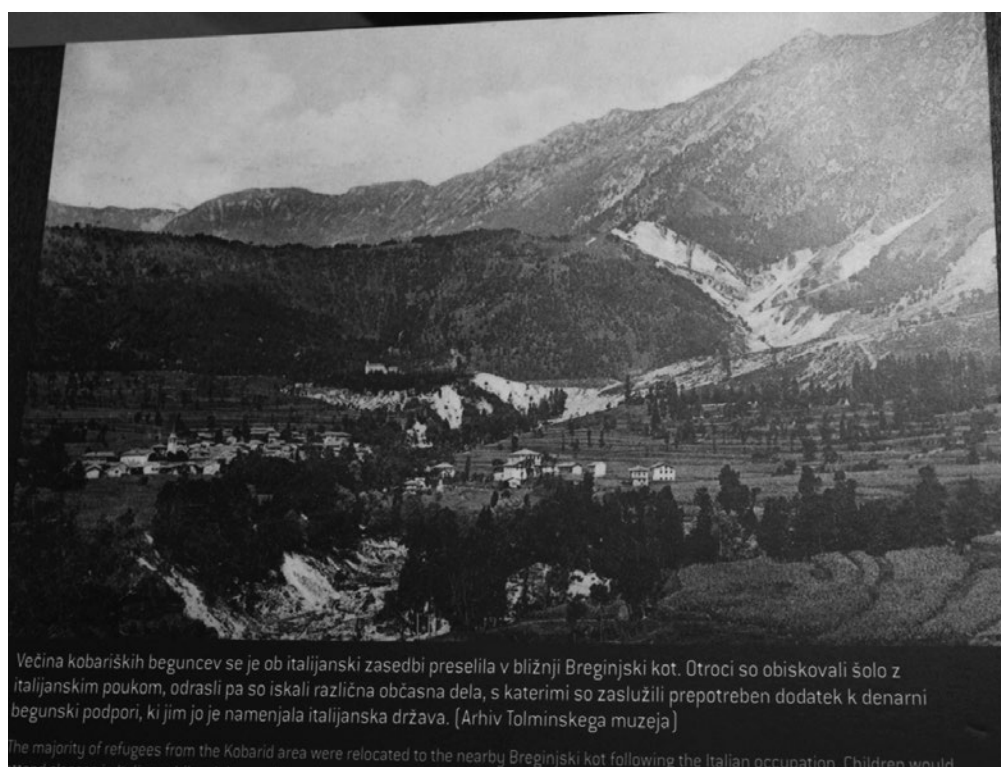
NEMŠKO POKOPALIŠČE OZ. KOSTNICA PRI TOLMINU

To je še eden zgodovinskih pričevalcev na Tolminskem, kjer so na levem bregu Soče pokopani nemški vojaki, ki so priskočili na pomoč avstro-ogrskim v 12. soški ofenzivi. V štirih dneh so razbili 2. italijansko armado in se po preboju pri Kobaridu prebili v Furlansko nižino do reke Piave. Najprej so bili pokopani v 931 grobovih na nemškem vojaškem pokopališču pri Tolminu in na drugih v Gornjem Posočju. A ker je bilo prvo v začetku 20. stoletja ukinjeno, so posmrtno ostanke kot tudi ostanke vojakov iz drugih okoliških pokopališč prenesli v nemško kostnico pri Tolminu. Tako jih je bilo skupaj okoli tisoč. Objekt ima danes obzidje, znotraj je park. Najprej so bili tam grobovi. Obiskovalci vstopijo skozi železna vrata, ki jih sestavljajo puškine cevi. V notranjosti so imena padlih na hrastovih ploščah in na zlati mozaični podlagi. Tam je tudi grob neznanega vojaka, na katerega skozi okno posije sončni žarek ob poletnem solsticiju. Glavni arhitekt je bil Robert Tischler, ki je bil od leta 1926 glavni arhitekt organizacije Nemške zveze za urejanje vojaških grobov. Ta kostnica je tipska, saj je značilna arhitektura spomenikov padlim, t. i. totenburg, kar je bilo značilno za čas nacizma. V letih 1936–1938 so jo gradili delavci nemškega podjetja iz Münchna. Gradbeni material pa so pripeljali z Južne Tirolske.

RAZSTAVA ČLOVEK IN VOJNA V TOLMINSKEM MUZEJU

Tudi ta projekt je dijakom strokovne šole z besedami, fotografijami in drugim gradivom približal vojno. Kustosinja Tolminskega muzeja Karla Kofol je dijake 3. letnika smeri Tehnik računalništva v šolskem letu 2015/2016 popeljala skozi razstavo z zgovornim naslovom Človek in vojna. Mladostniki so povedali, da je projekt posvečen človeku oz. nevojaku, ki se je znašel sredi vojne; ostal je v zaledju in ni imel orožja. Kustosinja jih je spomnila, da je sredi 19. stoletja Avstro-Ogrska uvedla obvezno služenje vojaškega roka. V Tolminu so gradili veliko kasarno, ki je bila dograjena tik pred začetkom prve svetovne vojne. Dijaki so slišali, da so imeli v predvojnem času veliko vlogo propaganda, mediji. V Angliji so pobijali nemške ovčarje, na italijanski razglednici pa je pisalo Pazi, da si ne opečeš prstov. Tudi cerkev je imela tedaj pomembno vlogo. Blagoslovili so vojake in jih osvobodili grešnosti še v prihodnje. Pogoj za vojno sta bila tudi zagnanost in vojaška disciplina. Eden izmed dijakov je postal pozoren na dejstvo, da oficirji avstro-ogrskim vojakom na začetku niso dovolili kopati jarkov. Imeli so svoje lastne sobe, najvišji pa še svoje služabnike. Jedli so iz porcelanastih posod. Navadni vojaki so živeli tesno skupaj. Zopet drugega so presenetile hude kazni. Ker mnogi niso spoštovali ukazov in so skušali pobegniti, so jih lahko vklenili in obesili. To sta bili najmilejši kazni. Če pa so šli lačni fantje h kmetom po hrano in so jih odkrili, so vklenjeni na prstih stali več ur. Dijaki so vedeli, da je vladala močna cenzura osebne pošte, saj so jo odgovorni pregledovali. Oblast je izdala točna navodila, o čem naj vojaki pišejo. Slednji niso smeli izdati natančne lokacije in niso smeli pisati o slabih straneh vojne. A spoznavali so, da so tudi nasprotniki ljudje. Najhuje je bilo v prvih bojnih linijah, saj so se soočali s smrtjo bližnjega – granata je lahko razmesarila najboljšega prijatelja, ta pa je prosil, naj ga ustrelijo. Nato so se po bojih pomaknili

v zaledje, da so se umili, znebili uši. V zaledju so našli tudi sprostitev: nekateri vero, drugi bordele, tretji kinodvorane. Tako so imeli v Tolminu aparature za predvajanje filmov že v predvojnem času. Za novozgrajeno stavbo pri Krnskem jezeru so znosili les po zasneženi pokrajini. Bili so lačni in strgani, stavba pa ni stala niti mesec dni, saj je pogorela. V Kobariidu so imeli Italijani javno hišo; ženske z juga Italije so prihajale za teden dni. Medicinsko osebje je skrbelo, da se ne bi pojavile spolne bolezni, npr. sifilis. Tudi v današnjem hotelu na Mostu na Soči je bil bordel, kjer so imeli oficirji posebne sobe. Navadni vojaki so čakali v vrstah pred hišo, sanitejec pa je vsakega pregledal, razkužil, nato je vojak preživel določen čas s prostitutko. Vse je nadzorovala vojska. Vojaki pa so samoiniciativno poskrbeli tudi za drugačno razvedrilo. Na Rombonu so odigrali gledališko igro, zbirali so denar za goriške begunce. Imeli so tudi glasbene skupine, pevske zборе. Prisotna sta bila humor in cinizem, na drugi strani pa alkohol, cigarete, vino in žgane pijače. A vedno več je bilo ranjencev. Bolnišnice so bile na Kneži, v Klavžah, manjše tudi v Podbrdu. Za vse ranjence niso mogli poskrbeti; hudo ranjene so dali v sobo in jih pustili umreti, lažje ranjene pa so oskrbeli kar na fronti. Veliko vojakov je zaradi vsega naredilo samomor ali pa se jim je zmešalo zaradi šoka. V prvi svetovni vojni so uporabljali tudi terapijo z elektrošoki; najprej so to poskusili z avstro-ogorskimi vojaki. Zdravniki so se učili na terenu, kirurgija je delovala v posebnih razmerah. Dijaki so postali pozorni na dejstvo, da sta se uveljavljali plastična obrazna kirurgija zaradi razmesarjenih obrazov ter protetika z nadomestnimi udi rok in nog. Razvijala se je tudi orožarska industrija. Veliko vojakov je zaradi vojne dezertiralo, nalašč dobilo sifilis, na soški fronti pa so močno stradali, zato so pobegnili k Italijanom, ki niso bili lačni. Število vojnih pokopališč in svežih grobov je vse bolj naraščalo, med razpadajočimi trupli je bilo videti granate in osebno opremo vojakov, veliko je bilo razdejanih njiv v Posočju. Življenje civilistov v zaledju ni bilo lahko. Časopisi so bili cenzurirani z belo barvo, ljudje pa tako niso zvedeli prave resnice o vojni. Tudi vojaki niso hoteli vznemirjati domačih, zato so olepševali novice s fronte. Ker so ljudje v zaledju poskušali opravljati vsakdanja dela, je bilo tudi med civilisti veliko žrtev. Mnogi so morali v begunska taborišča po Avstro-Ogrski; iz Žage in Srpenice so odhajali npr. na jug Italije, iz bovškega dela pa na Gorenjsko.

Večina kobaridskih beguncev se je ob italijanski zasedbi preselila v bližnji Breginjski kot. Otroci so obiskovali šolo z italijanskim poukom, odrasli pa so iskali različna občasna dela, s katerimi so zaslužili prepotreben dodatek k denarni begunski podpori, ki jim jo je namenjala italijanska država. (Arhiv Tolminskega muzeja)

The majority of refugees from the Kobarid area were relocated to the nearby Breginjski kot following the Italian occupation. Children would attend classes in Italian, while adults would find various part-time jobs to supplement the financial support provided by the Italian state.

Razstava Človek in vojna v Tolminskem muzeju. (Foto: Bojana M. Reščič.)

Sicer sta vladala lakota in pomanjkanje moških. Najlepše njive so zasedli vojaki, domačinom so odvzeli konje, vozove, živino, krmo. Najprej je vojska za vse odvzeto nudila plačilo, nato je izdajala potrdilo. Ljudje so morali za vojsko dajati tudi kovinske predmete, npr. zvonove, usnje, blago. Veliko vlogo je imela organizacija Rdečega križa, ki je bila ustanovljena z namenom, da bi pomagala bolnim in ranjenim vojakom. Tudi v Tolminu je delovala izpostava Rdečega križa. In ko so se izmučeni vojaki vračali domov, so v mestih videli veseljačenje in site ljudi. Domačini so se streznili ob pogledu na ranjence, pohabljenke. Iz 12. soške bitke so prihajali Nemci in Madžari, ki jih ljudje niso marali. Prvi so bili arogantni, imeli so vzvišen odnos. Iz Italije so vozili naropano blago: pohištvo, posteljnino. V kletah so luknjali sode vina, vlamljali pa so tudi v trgovine. Enemu izmed dijakov je bilo zanimivo dejstvo, da je bilo za Primorce ob vrnitvi domov najhujše, da so prišli na ozemlje, ki je pripadalo Italijanom, proti katerim so se borili.

Dijaki so si pozorno ogledali tudi fotografije v muzeju. Na eni so prebrali, da je bila med vojno Baška grapa natrpana z vojaštvom in vojaškimi objekti. Razlog za to je bila železniška proga, po kateri je tekla glavna oskrbovalna pot za bojišča v okolici Tolmina. Zopet na drugi je pisalo, da je v vasi Sužid vse hiše zasedla vojska. Družinski člani so se stiskali v enem prostoru, vojaki pa so se sušili ob ognjišču, kuhali čaj za bolnike. Otroci so lačni zmrzovali. Ženske in dekleta so se otepala nasilja vojakov. Služile pa so s pranjem perila in šivanjem oficirjem, ki so bili v zaledju. Mleko je šlo dobro v promet. Tudi vojaške ceste so gradili med vojno. Italijani so namreč pozvali na delo vse sposobne moške, ženske, domačine, begunce. Leta 1916 so gradili cesto iz Breginja mimo Prosnida ter s Sedla na Stol in v Bovško dolino. Tudi 15-letni Fran Kurinčič je to počel z očetom. Ilovnata zemlja se je prijala lopate kot smola. Za kosilo je dobil polento in sir, za plačilo pa 2 liri in 80 centezimov na dan. V časopisu Bogoljub, ki je izšel leta 1915, so dijaki lahko prebrali, da je bilo med vojno veliko pohujšanja: pijančevanja, preklinjanja, kvantanja in nečistovanja. Zanimiv jim je bil tudi podatek, da je bil rum učinkovito zdravilo. Dijaki 3. letnika smeri Tehnik računalništva so ob ogledu razstave sklenili, da je bila realen prikaz dni, ko so se sposobni moški borili na fronti, preostali pa so bili v zaledju in *»preživljali čas, kot so vedeli in znali, vse pa je bilo pošteno strah, saj nobena vojna še ni prinesla ničesar dobrega«*. Eden izmed dijakov 3. letnika iste smeri pa je že v šolskem letu 2014/2015 prinesel k pouku slovenščine knjigo o svojem domačem kraju Colu z okolico z naslovom Fantje in možje, pojdite domov, boste morali na vojsko! Tako je z govorno vajo še utrdil svoje znanje ter znanje svojih sošolcev o vojni.

KNJIGE KOT ZBIRKE DOKUMENTOV FOTOGRAFIJ IN PRIČEVANJ

Dijaki strokovne šole smeri Tehnik računalništva velikokrat posežejo po verodostojnih dokumentih, ki jasno kažejo, kaj se je zgodilo tudi v njihovi najbližji okolici. Tako jim le-ti utrdijo dejstva, o katerih izvedo pri pouku zgodovine, z njimi pa nadgradijo svoje znanje. Poleg dela Fantje in možje, pojdite domov, boste morali na vojsko! sem dodala še delo v obliki kronike Alojzija Novaka, ki je kot župnik pisal Črniško kroniko in tako predstavil frontno zaledje v Vipavski dolini med prvo svetovno vojno.

FANTJE IN MOŽJE, POJDITE DOMOV, BOSTE MORALI NA VOJSKO!

V tem delu lahko preberemo, da so bili ljudje prestrašeni, ko je med Italijo in Avstrijo izbruhnila vojna. Nekateri so odpeljali pohištvo, hrano, obleke proti Ljubljani, drugi so si pripravili jame v kletah ali pod zemljo, kamor bi skrili vredne stvari. Domačini so občutili vojno z Italijo tudi tako, da so morali spoštovati ukaz o omejitvi gibanja: *»Za potovanje čez razmejitveno črto, ki je potekala točno čez Col, so na primer Podkrajci, če so hoteli v Ajdovščino ali Vipavo, potrebovali potovalno dovoljenje; dovoljenja (nemško Passierschein) je izdajala*

*vojaška oblast.*⁶ V vasi v zaledju so leta 1915 prihajali vojaški oddelki iz vse monarhije. Hiteli so na soško fronto. Ljudje so jih sprejemali kot nujno zlo, sicer pa so bili odnosi na začetku z domačini korektni. Domačinka, ki je bila tedaj še otrok, se je spomnila, da so bili pri njih Čehi. Solate niso kisali, precvrli so jo na zabeli, na liste dali sladkor. Poljakinje so imele ogromno blaga v krilih. Dijaku, ki je prinesel knjigo, se je zdel zanimiv dopis, ki je prispel leta 1916 do občine Podkraj, in sicer da bi pomanjkanje bombaža nadomestili s pobiranjem živinske dlake. Istega leta so morali na Colu žrtvovati oba zvonova. Sošolce pa je presenetilo dejstvo, da je leta 1916 monarhija tonila v veliko krizo, med ukrepi, s katerimi naj bi kaj prihranili, pa je bila uvedba t. i. poletnega časa, objavljena v časopisu Slovenec. Zaradi varčevanja s kurivom in gorivom so uvedli poletni čas: »1. majnik se začne 30. aprila ob 11. uri, 30. september pa se konča eno uro po polnoči.«⁷ Ko so ljudje občutili pomanjkanje, so se morali znajti sami, da so preživel. Avtorji so v priročnikih pisali recepte in navodila za pripravo »na primer juhe iz vrabcev in žab, doma narejenega mila, tobaka iz listja bukve in oreha /.../.«⁸ Domačinka s Cola se je v zapisih spomnila, da med vojno niso videli kave, da je bil namesto nje ječmen, saharin je nadomeščal sladkor. Mama je delala cikorijo iz pese. Sicer pa so posušili, še enkrat zmleli in skuhal, kar so vojaki vrgli proč. Vojaki pa so kradli na njivah, uničevali polja in travnike. Cvetela je črna borza. Žandarmerijska postaja na Colu se je ukvarjala z varovanjem krompirja. V policijskem zapisniku žandarmerijske postaje Col za leto 1917 piše, da so bili občani prijavljeni, ker so npr. prodajali nezrelo sadje, niso prijavili garij pri svojih konjih, so prikrivali surovo, nestrojeno kožo, so zamašili vodovod, so izkopali krompir brez dovoljenja. Zanimiv je podatek o pomoči vojakov pri poljskih delih: »Da travniki ne bi ostali nepokošeni, je oblast za košnjo ponujala tudi pomoč vojske. Glede na majhno število prijavljenih v občini Col lahko sklepamo, da le-ta ni bila plačana.«⁹ 19. aprila 1917 je prišlo do prepovedi prodaje tobaka. Za potrebe vojaštva pa je bilo žrtvovano tudi šolsko poslopje na Colu. Ravnatelj se je sicer pritožil, vendar brez uspeha, saj se je bližala 12. soška bitka. Jeseni 1918 pa se je pojavila bolezen, t. i. španska gripa, za katero so zboleli vojaki in civilno prebivalstvo. Zdravila zanjo ni bilo. Domačinka iz Podkraja je zapisala, da se je bolezen začela ob koncu svetovne vojne, in prepričana je bila, da se je pojavila zato, ker je bilo vse zastrupljeno. Monarhija je razpadla, a za Primorsko in Col so se začele nove težave. Ljudje so se morali odkrivati v čast italijanski zastavi: »Starejši možakar se ni odkril zastavi, pa ga je pritlikavi oficir mahnil preko glave, da mu je klobuk odletel daleč na cesto. Zaškripal je z zobmi in pljunil za njim, nakar so ga še pretepli.«¹⁰

ČRNIŠKA KRONIKA

V Črniški kroniki so živo opisani dogodki nedaleč od frontne črte in življenja v frontnem zaledju. Predstavljeni so hudi spopadi na soški fronti in prva leta življenja Slovencev pod Italijo. Pisal jo je župnik Alojzij Novak. Za dijake iz Črnič je bilo zanimivo dejstvo, da je med soško fronto dekanija ostala nezasedena. Zaradi njene bližine se ja na zahodu črniške dekanije nagrmadilo ogromno vojaškega materiala in opreme; avstro-ogrski vojaki so si tam zgradili bivališča, zaklonišča, bolnišnice, pekarno, kuhinje. Zanimivo je bilo, da so cerkvene obrede obiskovali domačini in vojaki. A leta 1915 oz. 23. 5., ko je Italija napovedala vojno, so ostale šole zaprte. V vojsko so klicali tudi mlade nabornike in tiste, ki so veljali za nesposobne. Tja so bili torej poklicani moški od 18. do 50. leta: »Ni več gospodarjev, očetov, bratov, stricev. Danes se res ne najde med civilnim prebivalstvom doma drugega kot otroke, žene in starčke.«¹¹ Fantje so hoteli bolečino utopiti v petju, kmalu pa so utihnili. Župnik je zvedel za vojno napoved, ko je na binkoštni ponedeljek videl požare po Furlaniji, strelnski jarki so nastajali na Nanosu, Čavnu, Otlici, za silo so utrdili bregove reke Soče. Ko se je začela vojna, »je vojaška oblast ukazala zvonike zapreti, vrata zapečatiti, ključke je dala županstvu. Od takrat ne zvoni, ne teče ura. Ljudje zamujajo sv. maše, službo božjo, ker se ne vedo ravhati na pravi čas.«¹² Pojavljale so se kraje češenj, krompirja, drv. Domačini so

⁶ Trošt, Lucijan idr. (2008). Fantje in možje, pojdite domov, boste morali na vojsko! Col: Društvo Trillek, str. 141.

⁷ Prav tam, str. 154.

⁸ Prav tam, str. 183.

⁹ Prav tam, str. 185.

¹⁰ Prav tam, str. 260.

¹¹ Novak, Alojzij (2014). Črniška kronika: Frontno zaledje v Vipavski dolini med prvo svetovno vojno. Gorica: Zadruga Goriška Mohorjeva, str. 79.

želeli postaviti straže, a je od 21. do 5. ure zjutraj veljala policijska ura. Tudi luč ni smela goreti pri odprtih oknih. Z vojno so prišle tudi hude bolezni – tifus, kolera, griža. Vse je bilo drago; ljudje so jedli koruzni kruh, polento, kopali so še nezrel krompir. Med vojaki so se pojavljala tudi homoseksualna nagnjenja. Župnik je omenil, da so imeli po odhodu Ogrov dva dni prazno vas. In čeprav je prišlo s Kranjskega mnogo vojakov, so le tri kompanije odšle k svojemu polku v strelske jarke na Sabotin, ostali so odšli proti Ajdovščini. V začetku januarja 1916. leta so vojaki gradili nov vodovod. Začeli so trgovati, saj so še otroci ponujali vojakom čokolado, vžigalice, odrasli so trgovali s petrolejem, sladkorjem, kavo. Vino je doseglo vrtooglave cene. V vas so prišli Madžari, ki so bili po župnikovem mnenju dobri in pošteni. Ljudem so hoteli zorati polja, a so kmalu spoznali, da tega ne znajo. Ženske iz goriške okolice pa so imele na sebi polno dragocenosti. A ker so bili možje na fronti, so jim tuji vojaki predstavljali hud izziv; tako hud, da župnika ženske niso niti pogledale več. Sicer je bila njihova slovenščina zelo uboga, so pa bile jezikave, uporne. Avgusta 1916 je nastopila suša. Krompirja je bilo malo, fižola skoraj nič, prav tako tudi grozdja, le koruza je uspevala. In čeprav je prišla nevihta, jo je preglasilo streljanje v Solkanu in na doberdobski planoti. Bližala se je laška grožnja in kmalu je padla Gorica. Prihajali so begunci, 15-letna deklica iz Solkana pa je povedala, da je na solkanski cesti ostal nepokopan otrok. Patrulja jo je hotela aretirati, a jim je ušla. Septembra 1916 je vojska trpela lakoto. Celo čaju in črni kavi so pravili pobarvana voda. Zanimivo je bilo, kako se je župnik jezil na ženske, ki so v mestih na Kranjskem nosile kratka krila. Imenoval jih je stare coprnice. Novembra so se pojavile karte za sladkor, kavo, olje, mast. Januarja 1917. leta so iz strelskih jarkov telefonirali vojaki na 96. polkovno poveljstvo, »da bodo šli vsi k Italijanom, če ne bodo dobili kruha, ki ga en dan niso fasali«. ¹³ Kljub oblubi dvojne porcije kruha jih je 80 odšlo k nasprotniku. In čeprav nekoč župnik ni mogel ne jesti ne spati, ko je videl gorje, je postal med fronto otopel. Na veliki petek je pokopal vojaka 96. pešpolka po novih zahtevah, torej v srajci in spodnjih hlačah, brez čevljev. Varčevalo se je torej tudi ob smrti. Na grob so pokojniku metali oblance – lesene ostanke, da ga ni poškodovalo kamenje. 23. 8. 1917 je župnik pisal kroniko že kot napol begunec, saj je fronta zajela Črniče, granata pa je porušila kos šole. V dimu so se slišali poki eksplozij. Ljudje so bili čez dan doma, prenočevali pa so na Ravnah. Vasi niso hoteli evakuirati, tolažili pa so se, da bodo Nemci pregnali Italijane do Benetk. In 26. oktobra so Italijani zapustili Gorico. A zopet se je v naše kraje naselila lakota. Malih invalidov je bilo vedno več, ker so stikali za orožjem, piše župnik v februarju 1918. Pojavljati se je začela verska brezbožnost, ki se je spreminjala v mržnjo. Župnik ni odobral tudi plesa. In 1. 11. 1918 je zapisal: »Pred enim letom sem pisal zdrav: polom Italije, danes pišem bolan: polom stare Avstrije. Velikanski umik naše armade, a večina jo mora biti zajeta.« ¹⁴ Italijani so zopet prihajali, a tokrat kot prijatelji, kot so zatrjevali. Spoštovali naj bi jezik, navade in vero ljudstva. Tako je župnik Novak prevajal stotnikove besede, a kot se je kmalu izkazalo, so bile to le goljufive obljube.

UČNI CILJI PRI POUKU SLOVENŠČINE IN ZGODOVINE

S kolegico zgodovine sva sledili učnim ciljem pri obeh predmetih. Pri slovenščini so dijaki ob poznavanju književne smeri med romantiko in realizmom ponovili Gregorčičevo pesem Soči. Tako so s pomočjo literature utrdili svoje poznavanje prve svetovne vojne, predvsem dejstvo, da je človek stal nasproti človeku in si lastil pravico, da mu vzame življenje. S pomočjo Kosmačevega romana Pomladni dan, predvsem 2. dela, so dijaki označevali osebe in tako spoznavali tudi zavedno Kosmačevo družino, ki je piscu vcepljala življenjske vrednote. S pomočjo obeh še živčih pripovedovalcev, ki sta opisala udeležbo svojih dedov v vojni, so spoznavali razmere na Krasu in na Koroškem, slišali pa so tudi kraško narečno besedo, tako so torej ponovili socialne zvrsti. Skušali so se vživeti v čas na začetku

¹² Prav tam, str. 90.

¹³ Prav tam, str. 200.

¹⁴ Prav tam, str. 264.

20. stoletja tudi s pomočjo tematskega športnega dne. V zapisanih in govorjenih besedilih pri pouku so tako sledili zborni besedi. V svojih predstavitev v računalniških programih PowerPoint ter Word pa so predstavili svoje samostojno delo. Zgodovinskost so nadgradili z besedilom v obliki kronike; tako so ponovili tudi značilnosti te besedilne vrste. Sicer so s svojimi vprašanji, odgovori in komentarji nadgradili šolsko delo, ker so upoštevali tudi druge pričevalce o preteklosti.

Profesorica zgodovine pa je pri svojem pouku sledila zgodovinskim dejstvom, kako dijaki razumejo dogajanja v prvi svetovni vojni. Treba je bilo časovno opredeliti dogajanje, izpostaviti soško fronto ter jo ovrednotiti. Dijaki so spoznali, da so ji bile podrejene družine, ki so bile vpete v dogajanje v vaseh in mestih; veliko družinskih članov je za vedno odšlo, drugi so se morali znajti sami. Dijaki so spoznali vlogo slovenskih fantov v njej ter se seznanili z vsemi posledicami, ki jih je prinesla: lakoto, invalidnost, nemoralnost, begunce. Primerjali so tudi življenje vojaka na fronti z življenjem ljudi v zaledju. Vedeli so, kako se je odvijala 12. soška bitka in kako se je končala. Znali so uporabljati tudi zemljevid, posamezniki pa so izpostavili Kobariški muzej kot obeležje vojnih dni. Vedeli so, da so morali sposobni moški oditi in zakaj so odhajali vedno mlajši. Izpostavili so tudi pomen invalidnosti družinskega člana in njegovo ponovno vpetost v družbo. Spoznali so, da se njihovo vedenje o dogajanju nadgrajuje tudi s tematskimi športnimi dnevi in še živečimi pričevalci o tistih dneh. In končno je bila njihova samoiniciativnost tista, ki se je kazala v izboru dokumentov, ki so podkrepili tedanje stanje, v šolsko razpravo pa so vnesli dodatno zanimivo gradivo.

VIRI IN LITERATURA

- Gregorčič, Simon, 1844–1906 (2014). Izbrane pesmi. Ljubljana: Mladinska knjiga.
Katalog znanja. Slovenščina. (2007). Srednje strokovno izobraževanje.
Katalog znanja. Zgodovina. (2010). Srednje strokovno izobraževanje.
Kosmač, Ciril (2001). Pomladni dan. Ljubljana: DZS.
Novak, Alojzij (2014). Črniška kronika: Frontno zaledje v Vipavski dolini med prvo svetovno vojno. Gorica: Zadruga Goriška Mohorjeva.
Repe, Božo (2007). Sodobna zgodovina: Zgodovina za 4. letnik gimnazij. Ljubljana: Modrijan.
Trošt, Lucijan idr. (2008). Fantje in možje, pojdite domov, boste morali na vojsko! Col: Društvo Trillek.
Zgibanka Javorca (2013). LTO Sotočje.
Zgibanka Nemška kostnica (2014). Tolminski muzej.

POVZETEK

Prispevek govori o soški fronti, ki se je odvijala v naši neposredni bližini. Dijaki strokovne šole, smer Tehnik računalništva, so jo v šolskih letih 2014/2015 ter 2015/2016 spoznavali s pomočjo klasičnih literarnih besedil, pričevanj še živečih potomcev in dokumentov, vse to pa so nadgradili z obiskom kulturnih spomenikov ob šolskih tematskih dejavnostih.

Dr. Dragan Potočnik, Univerza v Mariboru, Oddelek za zgodovino

LITERATURA KOT ZGODOVINSKI VIR

UVOD

Zgodovinska znanost temelji na zgodovinskih virih, na njihovem kritičnem pretresu, primerjanju, ugotavljanju zanesljivosti in njihovem sintetiziranju. Prav zaradi tega je to dejstvo treba nujno upoštevati tudi pri pouku zgodovine in na prvo mesto med vsemi učnimi viri postaviti prav zgodovinske vire.¹ Poudariti je treba tudi, da dajejo zgodovinski viri tudi pravo materialno podlago za resnično razumevanje zgodovinskih dejstev in pojavov. Edino zgodovinski viri pa ne le širijo že v učbenikih dane zgodovinske sinteze, ampak jih tudi poglobijo, zaradi česar postane učencem gradivo bolj razumljivo, pouk zgodovine pa bolj življenjski.²

Poznamo več vrst zgodovinskih virov. Med tistimi, ki so primerni pri pouku zgodovine tako v osnovni kot v srednji šoli, so materialni viri: arheološke najdbe (ruševine gradov, mest, razni spomeniki, stanovanjski objekti, stari predmeti, novci, obleke itd.), pisni viri: v pouk zgodovine vključujemo raznovrstna pisna sporočila (dokumente, kronike, spominska pričevanja, časopisne članke, statistične preglednice itd.), ustni viri: ljudsko izročilo, narodne pesmi in pravljice, šege in navade, pripovedi, slikovni viri (dela slikarstva, kiparstva in arhitekture), literatura, fotografije, razglednice, karikature, plakati, zgodovinske karte, diagrami in statistični podatki, sodobni mediji (zvočni in videoviri, e-gradiva).

LITERARNO BESEDILO KOT ZGODOVINSKI VIR

Kot zgodovinski vir nam lahko služi tudi literarno besedilo. V poštevek pridejo odlomki iz leposlovnih del pisateljev, ki so med pisanjem literarnega dela tudi arhivsko proučili resnične zgodovinske razmere. Takšen besedno slikovit opis bo s svojo sugestivnostjo in z bogastvom umetniškega izraza zelo pritegnil učence, obogatil njihove predstave o določenih zgodovinskih razmerah ter spodbudil njihovo življenjsko in konkretno razmišljanje. Zato ni potrebno učitelju zgodovine imeti preveč didaktičnih pomislov glede vključevanja takšnih del v pouk. Učence namreč spodbujajo k branju zgodovinskih besedil in jih motivirajo, izvajanja sklepov pa po navadi ne omogočajo. Sem spadajo npr. zgodovinski romani, novele, pesmi z zgodovinsko vsebino.³

Treba pa je skrbno izbrati krajše in metodično uporabne odlomke. Besedila lahko beremo na začetku učne ure kot uvod v novo metodično enoto, lahko so snov za postavljanje novih problemov ali pa jih pustimo za konec ure kot poglabitev učne snovi.

Kot smo ugotovili, lahko poleg pisnih virov uporabljamo tudi dela t. i. fikcijske literature (gledališka dela, romane, pesmi).

Pri tem ločimo tri tipe:

1) Dokumentarna literatura (vir prve roke)

Pod dokumentarno literaturo štejemo besedila, ki jih je avtor zbral iz že obstoječe baze besedil, tako npr. osebna pisma, radijske govore, dnevniške zapise, avtobiografije, televizijske portrete, različna zapisana ali posneta pričevanja (npr. izgnancev, internirancev, ukradenih otrok, prisilnih mobilizirancev v nemško vojsko idr.). Avtor lahko ta besedila združuje brez dodatnih komentarjev. Pri takšnem delu igrata odločilno vlogo predvsem izbor in razporeditev izbranega gradiva. Pri tem pa lahko avtor besedila prilagaja, da bi dosegel želeni učinek in literarni namen. Tako lahko neki vir npr. skrajša in s tem celo spremeni njegovo izvorno sporočilo. Tukaj se pokaže razlika med dokumentarno literaturo in zgodovinsko znanostjo, kjer takšno krajšanje ni dovoljeno. Jasno postane tudi, da ta literatura sicer črpa iz zgodovinskih virov, da pa morajo biti zgodovinarji do nje kritični.⁴

¹ Weber, Tomaž (1987). Zgodovinski viri (pisni, materialni in statistični podatki) pri pouku zgodovine. *Sodobna pedagogika*, letnik 38, št. 7-8, Ljubljana, str. 381.

² Weber, Tomaž (1981). Teorija in praksa pouka zgodovine v osnovni šoli. Ljubljana: DZS, str. 64, 65.

³ Trškan, Danijela (2000). Metoda dela z besedili pri pouku zgodovine. *Zgodovina v šoli*, letnik 9, št. 3-4, Ljubljana, str. 3.

⁴ Bauer, Volker (1998). *Methodenarbeit im Geschichtsunterricht*. Berlin: Cornelsen, str. 56.

2) Zgodovinska literatura (književnost)

Ta zvrst literature obravnava zgodovinske teme in dogodke, ki so se dejansko pripetili. Pri preučevanju takšnih del moramo upoštevati, da zgodovinska literatura ni podvržena zgodovinski, temveč literarni kritiki. Zato avtorji težijo k temu, da bi sicer zgodovinsko snov preoblikovali tako, da bi bila čitljiva in bi uresničila pričakovanja bralcev ter bila hkrati zvesta tudi izbrani zvrsti. Pri tem nastajajo tri težave:

- Zgodovinska literatura personalizira zgodovinska dogajanja. Osebe zgodovinskega romana predstavljajo nosilce določenih zgodovinskih dogodkov. Čim bolj so te osebe predstavljene kot individuumi s svojimi specifičnimi željami in motivi, tem bolj se postavlja vprašanje o njihovi reprezentativnosti. Pri snovanju literarnih likov se avtor namreč ne more izogniti vpogledu v notranjost le-teh. Tako vse osebe zgodovinskih romanov, tudi tiste, ki so dejansko obstajale, izražajo svoja čustva, misli, mnenja, ki pa niso in seveda ne morejo biti zgodovinsko dokazljiva.
- Viri velikokrat niso popolni oz. so pomanjkljivi, kar predstavlja dodaten problem za pisca. Pisci zgodovinskih romanov stremijo k temu, da bi izbrano temo predstavili kar najbolj celovito, ker jim to viri onemogočajo, so primorani vključiti tudi izmišljene vsebine.
- Za razliko od zgodovinarjev, ki morajo biti pri opisu dogodkov čim bolj objektivni, pa literate pri njihovem delu usmerjajo predvsem osebni pogledi na dogajanje in osebne vrednote. Večkrat hočejo avtorji predstaviti tudi probleme današnjega časa skozi zgodovinsko dogajanje. Tako uporabljajo zgodovinsko dogajanje zgolj kot kuliso za kritiko sodobne družbe.

3) Druga literatura

Druga literatura, pri kateri sta čas dogajanja in čas nastanka ista, ima po navadi le malo zveze z zgodovinsko znanostjo, saj pripoveduje izmišljene zgodbe o izmišljenih ljudeh. A ravno v tem je velika prednost, saj dajejo dela bralcem informacije o takratnem življenju: vsebujejo podatke o vsakodnevni resničnosti, kot so navade, hrana, oblačila itd. Zgodovinske osebe in sam potek zgodbe nam lahko povedo veliko o takratnem pogledu na svet, vrednotah in ideologijah.⁵

Primeri nalog:

- Izberite sami ali v skupini neki roman, pripoved, gledališko delo ali pesnitev z zgodovinskim ozadjem, ki ustreza vaši trenutni temi pri pouku zgodovine. Preberite izbrano delo in izberite odlomek za pisno interpretacijo (pomagajte si z vprašanji iz navodil za delo z domišljijско literaturo). Svoje rezultate predstavite v razredu.
- Uporaba literarnih besedil pri pouku zgodovine na primeru obravnave kmečkih uporov tako v osnovni kot v srednji šoli. Upoštevajmo delitev na zgodovinski roman oz. roman z zgodovinskim ozadjem in zgodovinsko strokovno delo.
 - O kaznovanju upornikov pišejo: Branko Reisp, Podobe iz kmečkih puntov, Narodni muzej, Ljubljana, 1973; Miško Kranjec, Zimzelen na slovenskih tleh, Prešernova družba, Ljubljana, 1972; Stanko Škaler, Boj za staro pravdo, DZS, Ljubljana, 1973.
 - V osnovni šoli si lahko pomagamo z literarnimi deli: lik Franja Tahija nam lepo opisujeta Bratko Kreft v Veliki puntariji (Mladinska knjiga, 1967) na str. 93 in Avgust Šenoa v Kmečkem puntu (Mladinska knjiga, 1951) na str. 125. Izberimo primeren odlomek in ga preberimo ter s tem prispevajmo k večji nazornosti. Hkrati pa izvajamo povezavo s slovenskim jezikom.
 - Zelo uporabni sta literarni besedili: Bratko Kreft, Velika puntarija, str. 16, ali Avgust Šenoa, Kmečki punt, str. 26–35. Ob branju kratkega odlomka si bodo učenci živo ustvarili lik Matije Gubca.
 - Maščevanje fevdalcev slikovito prikazuje Anton Aškerc v pesniški zbirki Bala-de in romance, Prešernova družba, Ljubljana 1971, kjer v ciklusu desetih pesmi z naslovom Stara pravda piše o slovenskih kmečkih uporih.

⁵ Prav tam, str. 56, 57.

SKLEP

Kadar razmišljamo o vlogi zgodovinskih virov pri pouku zgodovine, sta nam pomembni predvsem njihova metodična uporabnost in učna učinkovitost v duhu tematskih ciljev učnega načrta. Zato vire pojmujeemo drugače, kot bi jih zgodovinar raziskovalec. Zanima nas, katere učne vsebinske elemente ali didaktične poudarke v določeni temi bo določeni vir posebej obogatil, konkretiziral in izpostavil. Prav tako je pomembno, koliko bo učenec zanimiv in dostopen pouk samostojnega odkrivanja in dela. Šolska uporaba virov je torej v skladu z modernimi načeli ustvarjalnega pouka zgodovine. Ne more nas zadovoljiti, če so viri uporabljeni edino kot informacija o zgodovinskem dogajanju, marveč jih je treba uporabiti tudi za sintezo, analizo, aktualizacijo, problematizacijo.

V pouk zgodovine vključujemo tudi odlomke iz poljudno in problemsko napisanih zgodovinskih del ter iz publicistično zasnovanih zgodovinskih knjig, pa tudi iz zgodovinskih romanov ali novel. Leposlovna dela z zgodovinsko vsebino morajo temeljiti na resničnem dogajanju. V poštev pridejo leposlovna dela pisateljev, ki so med pisanjem literarnega dela tudi arhivsko preučili zgodovinske razmere. Takšen besedno slikovit opis bo s svojo sugestivnostjo in z bogastvom umetniškega izraza pritegnil učence in obogatil njihove predstave o določenih zgodovinskih razmerah.

LITERATURA

- Bauer, Volker (1998). *Methodenarbeit im Geschichtsunterricht*. Berlin: Cornelsen Verlag.
Cooper, Hilary (2000). *The Teaching of History in Primary Schools. Implementing the Revised*. London: David Fulton Publishers.
Potočnik, Dragan (2009). *Zgodovina, učiteljica življenja*. Maribor: Založba Pivec.
Stradling, Robert (2004). *Poučevanje evropske zgodovine 20. stoletja*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
Trškan, Danijela (2000). *Metoda dela z besedili pri pouku zgodovine*. *Zgodovina v šoli*. št. 3-4, str. 3-7.
Weber, Tomaž (1977). *Praksa zgodovinskega pouka v osnovni šoli*. Ljubljana: DZS.
Weber, Tomaž (1981). *Teorija in praksa pouka zgodovine v osnovni šoli*. Ljubljana: DZS.
Weber, Tomaž (1987). *Zgodovinski viri (pisni, materialni in statistični podatki) pri pouku zgodovine*. *Sodobna pedagogika*, 38, št. 7-8, str. 381-384.

POVZETEK

Zgodovinska znanost temelji na zgodovinskih virih, na njihovem kritičnem pretresu, primerjanju, ugotavljanju zanesljivosti in njihovem sintetiziranju. Prav zaradi tega je to dejstvo treba nujno upoštevati tudi pri pouku zgodovine in na prvo mesto med vsemi učnimi viri postaviti prav zgodovinske vire.

Kot zgodovinski vir nam lahko služi tudi literarno besedilo. V poštev pridejo odlomki iz leposlovnih del pisateljev, ki so med pisanjem literarnega dela tudi arhivsko preučili resnične zgodovinske razmere. Takšen besedno slikovit opis bo s svojo sugestivnostjo in z bogastvom umetniškega izraza zelo pritegnil učence, obogatil njihove predstave o določenih zgodovinskih razmerah ter spodbudil njihovo življenjsko in konkretno razmišljanje. Učence namreč spodbujajo k branju zgodovinskih besedil in jih motivirajo. Med literarna besedila kot zgodovinske vire prištevamo: zgodovinske romane, novele, pesmi z zgodovinsko vsebino. Treba pa je skrbno izbrati krajše in metodično uporabne odlomke. Besedila lahko beremo na začetku učne ure kot uvod v novo metodično enoto, lahko so snov za postavljanje novih problemov ali pa jih pustimo za konec ure kot poglobitev učne snovi. Pri uporabi literarnih besedil ločimo: dokumentarno literaturo (vir prve roke), zgodovinsko literaturo (književnost) in t. i. drugo literaturo.

Jasna Ilić, Osnovna šola Brusnice

SLOVENSKI IZSELJENCI V BOSNI IN HERCEGOVINI MED LETI 1878–1883

UVOD

Članek obravnava tematiko izseljevanja Slovencev, ki so se v obdobju od 1878 do 1883 preselili v Bosno in Hercegovino, saj je le-ta z okupacijo prišla v sklop Avstro-Ogrske. Veliko Slovencev je v Bosno in Hercegovino prišlo v času okupacije kot sestavni del avstro-ogrske vojske. Na podlagi člankov iz Slovenca in Slovenskega naroda lahko sklepamo, da so nekateri slovenski vojaki tam tudi ostali, zato domnevamo, da so ti prvi slovenski izseljenci na tem območju. Po okupaciji pa se je v Bosno in Hercegovino preselilo večje število nekvalificiranih delavcev, strokovnjakov, uradnikov in izobražencev slovenskega porekla. Emigrirali so tudi slovenski kmetje, vendar v manjšem številu zaradi nerešenega zemljiškolastniškega vprašanja.

AVSTRO-OGRSKA OKUPACIJA BOSNE IN HERCEGOVINE LETA 1878

Porazi, ki jih je Avstro-Ogrska utrpela v vojnah s Francijo, Sardinijo in Prusijo, ter ustanovitev Nemškega cesarstva, so zmanjšali njeno vlogo velike sile v Evropi. Monarhija je kovala načrte, kako bi zasedla turško provinco Bosno in Hercegovino, ki je bila bogata z naravnimi surovinami.¹

Od druge polovice 19. stoletja se je Avstro-Ogrska diplomatsko pripravljala, da ob prvi priložnosti zasede Bosno in Hercegovino. Pred domačo in tujo javnostjo je svoje namene opravičevala z argumentom, da samo močna in stabilna država, kot je Avstro-Ogrska, lahko uvede potrebne reforme in vzpostavi red in mir v Bosni in Hercegovini.²

Trinajstega junija 1878 so se velike evropske sile sestale na berlinskem kongresu z namenom, da v Evropi vzpostavijo mir in uredijo odnose med velesilami. Naloga kongresa je bila, da uskladi novonastale razmere na Balkanu in Bližnjem vzhodu zaradi razpada turškega imperija z interesi velikih evropskih sil. Trinajstega julija 1878 so v 25. členu berlinske pogodbe zapisali, da je mandat za okupacijo Bosne dobila Avstro-Ogrska. Tik pred podpisom pogodbe pa so turški delegati uspeli pridobiti pisno izjavo avstro-ogrskih predstavnikov, da bo okupacija samo začasna in da ne bodo okrnili suverenih pravic sultana, ki jih je imel nad pokrajinami Bosne in Hercegovine.³

Takoj po vojaški zasedbi se je Avstro-Ogrska lotila modernizacije upravnega, političnega in gospodarskega življenja. Uvedla je niz novih zakonov, s katerimi so poskušali odpraviti kriminalna dejanja, uvedli so enakopravnost ne glede na narodnost in veroizpoved ter vzpostavili birokratski aparat, ki se je zgledoval po avstrijski tradiciji. V pokrajino so namestili močne vojaške enote, okrepili so tudi policijo.⁴

Monarhija je tudi uvajala ukrepe za pospešitev gospodarskega razvoja te dežele. Najprej so jo vključili v avstro-ogrsko carinsko območje. Temu je sledilo ustanavljanje finančnih zavodov, kamor se je stekal tuji kapital za ustanovitev novih podjetij in tovarn. Napredek so doživele predvsem lesna in tobačna industrija, pridelava soli v Tuzli in metalurgija. Kot nove industrijske panoge so se razvile kemična, tekstilna in prehrabna industrija. Razcvet sta doživeli tudi obrt in trgovina, saj je monarhija veliko pozornost posvečala izgradnji železnice in cest.⁵

1 Slipičević, Faud (1958). Istorija naroda federativne narodne republike Jugoslavije sa osnovama opšte istorije. Sarajevo: Veselin Masleša, str. 197.

2 Imamović, Mustafa (1998). Istorija Bošnjaka. Sarajevo: Preporod, str. 345–346.

3 Prav tam, str. 347–348.

4 Slipičević, Faud (1958). Istorija naroda federativne narodne republike Jugoslavije sa osnovama opšte istorije. Sarajevo: Veselin Masleša, str. 198.

5 Hadžibegović, Ijas. (1980). Postanak radničke klase u Bosni i Hercegovini njen razvoj do 1914. godine. Sarajevo: Svjetlost, str. 73–92.

Okupacija pa ni prinesla sprememb na kmetijskem področju. Za kmete in druge podložnike je še vedno veljal zakon, ki ga je leta 1859 potrdila turška oblast. Čeprav se je zaradi novosti v kmetijstvu povečala pridelava poljščin, se položaj kmeta ni izboljšal. Še vedno so jih pestile dajatve in visoki davki.⁶

ODNOS SLOVENCEV DO AVSTRIJSKE ZASEDBE BOSNE IN HERCEGOVINE

Avstrijska zasedba bosansko-hercegovskih dežel je dvignila veliko prahu v političnem življenju monarhije. Velik del nemških poslancev je bil proti okupaciji. Slovanski politiki pa so se navduševali nad širjenjem monarhije na jugovzhod. Slovenec je poročal: »*Mi vemo, da ni želela niti nemška niti madjarska stranka in da še zdaj ne želi, da bi se rodovitni deželi v kateri stanuje pobrateno slovansko pleme, pritelesi avstro-ogerskoj državi.*«⁷

Slovenski prebivalci so kazali veliko zanimanja za dogajanje v Bosni in Hercegovini, ko je še bila pod turškim jarmom. Zavzemali so se za osvoboditev raje, nekateri so celo kot prostovoljci priskočili na pomoč bosanskim upornikom, ki so se borili proti Turkom. Pošiljali so jim denarno pomoč, pomoč v obleki, obutvi, orožju, strelivu in sanitetnem materialu. Slovenski časniki so objavljali številne članke in poročila, ki so bili naklonjeni vstajnikom.⁸

SLOVENSKI IZSELJENCI V BOSNI IN HERCEGOVINI V LETIH 1878–1883

V času avstro-ogrske okupacije je ta pokrajina postala zelo privlačna za slovenski narod zaradi sorodnosti obeh jezikov, bližine in skupnega cesarja. Za to pokrajino se je pojavilo poimenovanje »*nova Amerika*«. ⁹

Intenzivnejši prihodi Slovencev v Bosno in Hercegovino so se začeli v zadnjih desetletjih osmanske vladavine. Povezani so bili z izkoriščanjem tamkajšnjih gozdov. Priseljavanje Slovencev se je nadaljevalo v času avstro-ogrske uprave, ki je v Bosni in Hercegovini določila nove smernice razvoja: ustvarila je nov uradniški aparat, gradila je prometne poti in industrijo ter ustanavljala številne prosvetne, kulturne in znanstvene ustanove. Za vse to so bili potrebni usposobljeni kadri, ki v Bosni niso obstajali, zato je dunajska vlada v ta prostor množično naseljevala strokovnjake različnih profilov iz vse monarhije. Tako se je v Bosni in Hercegovini naselilo precej Slovencev s svojimi družinami. Bili so različnih poklicev: kmetje, gozdarji, rudarji, železničarji, uradniki, podjetniki, industrijski in obrtni delavci, intelektualci, duhovniki, učitelji, profesorji in kulturni ter znanstveni delavci.¹⁰

SLOVENSKI VOJAKI

Avstro-Ogrska je postavila številne vojaške enote v Bosni in Hercegovini. Po okupaciji je na tem prostoru bilo nameščenih 22.944 avstro-ogrskih vojakov. Večina njih je prebivala v bosansko-hercegovskih mestih. Zaradi svoje številnosti je vojska postala nosilec novega življenja. Velik delež doseljenega meščanstva so predstavljali oficirji s svojimi družinami.¹¹

Tudi podobnost med obema jezikoma je prepričala marsikaterega vojaka, da je ostal v Bosni: »*.../ naš prosti vojak iz kranjskih hribov, ki nij še nikoli šole videl, popolnem dobro in natanko razume s srbskim Bošnjakom, tako, da naši vojaki zmirom tiče pri bosanskih družinah. Naši vojaki so se precej privadili govoru z Bošnjaki in so se le čudili, da jih razumejo. Isto so Bošnjaki debelo gledali, kako da ti »Švabi« govore »po naše« – ker pravemu Srbu in Hrvatju je vse »Švaba« kar iz severa pride.*«¹²

Slovenski vojaki so odigrali pomembno vlogo pri izgradnji prometnih poti v Bosni in Hercegovini. Zidali in obnavljali so tudi javne objekte in hiše. V Glamoču so iz kamenja sezidali katoliško cerkev. V sami četi, ki je bila nastanjena v tem mestu, je bilo dosti roko-delcev: zidarjev, tesarjev, mizarjev in ključavničarjev.¹³

⁶ Prav tam, str. 102–108.

⁷ Avstrija in Bosne osoda, Slovenec, 31. julij 1879, št. 84, str. 2.

⁸ Luković, Petko. (1977). Stališče Slovencev do vstaje v Hercegovini in Bosni do bosansko-hercegovskega vprašanja v letih 1875–1878. Ljubljana: SAZU, str. 5.

⁹ Nekaj o novi Avstriji, Slovenec, 25. avgust 1881, št. 93, str. 1.

¹⁰ Dolinšek - Divčič, Marija (2001). Slovenci v državah naslednicah bivše Jugoslavije. V: Slovensko izseljenstvo. Zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica (dalje: Dolinšek - Divčič, Slovenci), str. 301.

¹¹ Hadžibegović, Iljas (2004). Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća. Sarajevo: Institut za istoriju (dalje: Hadžibegović, Basanskohercegovački gradovi), str. 23.

¹² Iz Bosne, Slovenski narod, 20. april 1879, št. 90, str. 2.

¹³ Andrejka, Jernej (1904). Slovenski fantje v Bosni in Hercegovini. Celovec: Družba sv. Mohorja, str. 9.

SLOVENSKI KMETJE IN NJIHOVE DRUŽINE

Neurejene zemljiškolastniške razmere so predstavljale velik problem pri preseljevanju slovenskih kmetov. Avstro-ogrska oblast se ni lotila urejanja razmer glede zemlje. To pomeni, da je bil v veljavi turški zakon iz leta 1859, ki se je obdržal vse do konca avstro-ogrske oblasti v Bosni in Hercegovini. Poleg tega pa je dunajska vlada s podpisom novopazarske konvencije pristala na suvereno sultanovo oblast v Bosni in Hercegovini, se pravi, da Avstro-Ogrska formalno ni mogla razpolagati s posestvi po svoji volji: *»Zemljišča so še vedno v turških rokah in naša vlada morebiti še ni mislila na to, kako se ta stvar reši. Še zdaj se nahajajo ljudje, kateri Bosna in naša vlada se mi zde kakor ribič, kateri je pod kamen veliko ribo ugrabil, jo tudi že za rep in plavuti z obema rokama drži, popolnoma v svoji vlasti je pa še nima.«*¹⁴

Uredniki Slovenca in Slovenskega naroda so predlagali, da bi si tudi vlada morala prizadevati za rešitev agrarnega vprašanja. Vlada naj bi ponudila osnovno denarno pomoč tistim, ki se želijo preseliti, da bi si v novi deželi postavili hišo in pripadajoča gospodarska poslopja, oziroma naj bi poskrbela za ustanovitev družbe, ki bi se ukvarjala z zbiranjem prispevkov za pomoč slovenskim izseljencem.¹⁵

Kljub prizadevanjem do ustanovitve takšnega ali drugačnega društva ni prišlo zaradi strahu, da bi se izselilo preveč zavednih Slovencev, ki bi se v novi domovini *»pohrvatili«*.¹⁶ Drugi razlog je bil finančne narave, saj *»Slovenci nismo srečni z denarstevnimi podvzetji in nam je velikokrat tu pa tam spodletelo«*.¹⁷

Tisti, ki so se preselili, so kmalu začeli pošiljati prve dopise v uredništvo Slovenca in Slovenskega naroda. Poudarili so, da so se preselili v boljšo slovansko domovino, kjer je vse v slovanskem, se pravi v srbsko-hrvaškem jeziku, in da ne vsiljujejo nemškega ali turškega jezika. Tiste, ki so se nameravali preseliti, so opozorili naj s seboj prinesejo poljedelska orodja, ker le-teh v Bosni primanjkuje.¹⁸ V dopisih so velikokrat primerjali lepoto bosanskih krajev z lepoto krajev na Kranjskem in Štajerskem in so radi pokritizirali, da so domačini slabi poljedelci: *»Ali žalibože njive niso rodovitne, ker se slabo obdelujejo, gorice in hribčki niso s trseki nasejani, temveč po njih se šopiri trnje in gosto grmovje. Vsak kraj pa obeta, če dojde v delavne in skrbne roke, dospeti do svoje zunanje lepote odgovarjajoče rodovitnosti.«*¹⁹

Na bosanskem podežlju Slovenci niso živeli v strnjenih skupinah, ampak so bili pomešani z drugimi narodi, čeprav so si izseljenci prizadevali, da bi se naselili skupaj v eno vas, kjer bi živeli po svojih šegah in navadah in tako ohranili svoj jezik.²⁰ Med letoma 1895 in 1897 se je izoblikovala majhna, homogena kolonija slovenskih kmetov v Ralutincu pri Prnjavoru.²¹

SLOVENSKI DELAVCI

Pod avstro-ogrsko okupacijo se je začela izgradnja prometnih poti, industrije in uradniškega aparata. S tem so se odprla nova delovna mesta, ki so privabila ljudi različnih slojev, največ pa navadnih delavcev, ki so se zaposlili v rudarstvu, gozdarstvu in pri izgradnji železnice.²² Za delo v Bosni in Hercegovini se niso zanimali samo Slovenci, ampak tudi drugo prebivalstvo monarhije. Prve novice o preseljevanju le-teh je objavil Slovenski narod konec leta 1878, kjer so poročali, da je v Bosno odšlo 200 nemških rokodelcev in da si tudi Italijani tu želijo ustvariti močno italijansko delavsko kolonijo. Ob tej priložnosti so slovenske delavce pozvali, naj tujcem ne pustijo zasesti slovanski jug.²³

Večina Slovencev se je zaposlila v gradbenem sektorju, predvsem so sodelovali pri izgradnji cest, mostov, vodnjakov in železnice. Prav izgradnja železniške proge je zahtevala večje število delavcev, še posebej kvalificiranih, ki so skrbeli za vzdrževanje železniškega sistema. Nekvalificirano delovno silo pri izgradnji prog so predstavljali domačini. Vlada jim ni zaupala pomembnejših delovnih mest, saj niso obvladali nemškega jezika.²⁴

14 Iz Broda, Slovenec, 27. marec 1879, št. 34, str. 3.

15 Nekaj o Bosni, Slovenec, 23. december 1879, št. 142, str. 1–2.

16 Prav tam.

17 Iz za svete gore, Slovenec, 3. januar 1880, str. 3.

18 Iz Ključa v Bosni, Slovenec, 22. januar, št. 9, str. 5.

19 Kulturno-historična črtica iz Bosne, Slovenski narod, 1. oktober 1878, št. 225, str. 3.

20 Izseljevanje v Bosno, Slovenec, 19. februar 1881, št. 20, str. 4.

21 Dolinšek-Divčič, Slovenci, str. 301.

22 Hadžibegović, Iljas (1997). Slovenci u Bosni i Hercegovini. V: Zora Cankarjeva. Letnik V, št. 16–17. Sarajevo: Slovensko društvo Cankar, str. 4.

23 V Bosno, Slovenski narod, 29. oktober 1878, št. 249, str. 3.

24 Hadžibegović, Bosanskohercegovački gradovi, str. 150.

Nekaj Slovencev se je zaposlilo kot prevozniki, ki so prevažali potrebščine in živež za vojake v bosansko-hercegovskih krajih.²⁵ V rudarstvu pa so izstopali rudarji iz Idrije in Hrastnika, ki so bili vešči novih metod pri izkoriščanju rudnih bogastev. Preostali izseljenci pa so opravljali različna dela od zidarjev, kovačev, mizarjev, čevljarjev, steklarjev do mesarjev in pekov.²⁶

Po ocenah Slovenskega naroda si je 1000 delavcev s Kranjskega našlo zaposlitev v Bosni in Hercegovini v različnih sektorjih gospodarstva. Njim so po številčnosti sledili Primorci. Slovenski delavci so bili raztreseni od Bosanskega Broda pa vse do Sarajeva in so opravljali različne poklice.²⁷

SLOVENSKI URADNIKI IN UČITELJI

Bivši turški uradniki so pustili svoje službe in se izselili v Turčijo. Tako je v Bosni in Hercegovini ostalo malo pismenih oseb, ki bi bile sposobne opravljati administrativne poklice. Še manj pa je bilo tistih, ki so obvladali nemški jezik, zato je Avstro-Ogrska bila priseljena uvažati uradnike iz svojih dežel. Ti so skupaj z vojaki tvorili sestavni del novega meščanstva.²⁸ Uredništvo Slovenca je predvidevalo, da bo v Bosni primanjkovalo uradnikov, zato so objavili naslednjo vest: »Za nas Slovence bi bila to velika dobrot, ker je mnogo krepkih in zmožnih mladih ljudi, ki pri nas nimajo zaslužka in bi prav radi prevzeli kako javno službo v novo pridobljenih deželah, za ktere bi bili zaradi znanj jezika jako sposobni.«²⁹

Natančneje so o številu uradnikov poročali v Slovenskem narodu: leta 1881 je v Bosni in Hercegovini službovalo 567 civilnih uradnikov; od teh je bilo 432 (76 %) slovanske in 135 (24 %) neslovanske narodnosti. Od Slovanov jih je bilo 328 (76 %) Srbo-Hrvatov, 68 (16 %) Čehov, Slovakov in Slovencev in 36 (8 %) Poljakov. Najuglednejše uradniške službe je dunajska vlada podelila avstrijskim Nemcem in Madžarom.³⁰ Slovenski uradniki, ki so znali nemško in vsaj en slovanski jezik, so dobili zaposlitev v različnih oddelkih deželne vlade. Opravljali so tudi nekatere pomembnejše poklice, kot so bili okrajni sodnik, kresijski glavar, okrajni načelnik, pravnik, svetovalec, policijski nadzornik in davčni uradnik.³¹

Uradniki so bili za svoje delo dobro plačani in so v novi domovini udobno živeli. Največ slovenskih uradnikov je živelo v petih bosansko-hercegovskih mestih Sarajevu, Banjaluki, Mostarju, Tuzli in Zenici. Med domačini so uživali precejšen ugled.³²

Avstro-ogrška vlada se je takoj po okupaciji lotila tudi modernizacije šolskega sistema z ustanavljanjem državnih šol. Prvo tako šolo je zgradila v Sarajevu leta 1879, kasneje še v Mostarju, Bihaću, Banjaluki, Travniku in preostalih večjih mestih.³³ Z ustanavljanjem šol so nastala tudi nova delovna mesta na področju izobraževanja. Za sarajevske šole so, na primer, potrebovali šolskega svetnika in šolskega referenta.³⁴

SKLEP

Čeprav je bilo obdobje avstro-ogrške oblasti veliko krajše od turškega, so se v tem času zgodile velike spremembe. Vpeljana je bila modernizacija na političnem in gospodarskem področju in spremenila se je narodnostna sestava prebivalstva. Avstro-Ogrska je načrtno naseljevala Hrvate, Slovence, Poljake, Nemce, Čehe, ki so opravljali odgovornejše poklice v različnih gospodarskih in upravnih sektorjih.

Prve prihode Slovencev v Bosno in Hercegovino beležimo v zadnjih desetletjih turške vladavine in so povezani z izkoriščanjem tamkajšnjih gozdov. Za časa avstro-ogrške uprave pa je prišlo do večjega zaposlovanja Slovencev v bosansko-hercegovskih krajih. Tako se je v bosansko-hercegovski upravi pojavilo veliko število nižjih in pomožnih uradnikov ter sodniških pripravnikov in pomočnikov. Nekaj Slovencev je bilo zaposlenih na področju izobraževanja. Veliko število kvalificiranih slovenskih delavcev je delalo na železnici, v lesni industriji, rudarstvu in kovinarstvu. Ti so svoje znanje in izkušnje prenašali na domače delavce in tako odigrali pomembno vlogo pri izgradnji in modernizaciji dežele. S svojim delom so si Slovenci ustvarili sloves odličnih strokovnjakov in poštenih ljudi.

²⁵ Konji in vozovi za Bosno, Slovenski narod, 22. avgust 1878, št. 191, str. 4.

²⁶ Iz Bosne, Slovenski narod, 9. marec 1879, št. 57, str. 3.

²⁷ Iz Kobarida, Slovenski narod, 30. januar 1879, št. 24, str. 3.

²⁸ Hadžibegović, Bosanskohercegovački gradovi, str. 51.

²⁹ Politični pregled. Vnanje države, Slovenec, 2. marec 1878, št. 25, str. 2.

³⁰ Uradništvo okupiranih dežel, Slovenski narod, 28. februar 1882, št. 42, str. 5.

³¹ Politični pregled. Avstrijske dežele, Slovenec, 2. september 1880, št. 97, str. 2.

³² Kulturno-historična črtica iz Bosne, Slovenski narod, 1. avgust 1878, št. 146, str. 3.

³³ Hadžibegović, Bosanskohercegovački gradovi, str. 89.

³⁴ Razpis šolske službe v Bosni, Slovenec, 2. oktober 1880, št. 109, str. 3.

VIRI IN LITERATURA

Monografije

Andrejka, Jernej (1904–1905). Slovenski fantje v Bosni in Hercegovini 1878: Ob 25-letnici bosanske zasedbe. Celovec: Družba sv. Mohorja.

Hadžibegović, Iljas (2004). Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća. Sarajevo: Institut za istoriju.

Hadžibegović, Iljas (1980). Postanak radničke klase u Bosni i Hercegovini i njen razvoj do 1914. godine. Sarajevo: Svjetlost.

Imamović, Mustafa (1998). Istorija Bošnjaka. Sarajevo: Preporod.

Luković, Petko (1977). Stališče Slovencev do vstaje v Hercegovini in Bosni do bosansko-hercegovskega vprašanja v letih 1875–1878, Ljubljana: SAZU.

Slipičević, Faud (1958). Istorija naroda federativne narodne republike Jugoslavije sa osnovama opšte istorije. Sarajevo: Veselin Masleša.

Razprave

Dolinšek-Divčič, Marija (2001). Slovenci v Bosni in Hercegovini. V: Slovensko izseljenstvo. Zbornik ob 50-letnici izseljenske matice. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica.

Hadžibegović, Iljas (1997). Slovenci u Bosni i Hercegovini. V: Zora Cankarjeva. Letnik V, št. 16-17. Sarajevo: Slovensko društvo Cankar.

Kržišnik-Bukič, Vera (2001). Slovenci v Bosni in Hercegovini. Bosna v Ljubljani. V: Razprave in gradivo. Revija za narodnostna vprašanja. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Časopisa

Slovenski narod 1878–1883
Slovenec 1878–1883

POVZETEK

Članek se osredotoča na preseljevanje Slovencev na območje Bosne in Hercegovine, ko je ta dežela prišla pod okrilje Avstro-Ogrske, in temelji na podatkih iz časnikov Slovenec in Slovenski narod. Slovenske strokovne literature, ki obravnava omenjeno tematiko ni veliko. Vera Kržišnik - Bukič je strokovnjakinja, ki se že vrsto let ukvarja z raziskovanjem omenjene tematike. Raziskovanje ji je oteževalo pomanjkanje gradiva. Komentirala je, da *»razen dveh fondov, ki se nanašata na društveno življenje Slovencev v Sarajevu, ni niti nastal noben specializiran fond o tej tematiki ne v arhivih v Sloveniji ne v arhivih v Bosni in Hercegovini /.../«*.³⁵

Podrobnejša analiza časopisnih člankov je pokazala, da so se v Bosno in Hercegovino izseljevali predvsem s Kranjske in Primorske, kajti v teh krajih je primanjkovalo posestev, število prebivalcev pa je raslo. Šlo je za izseljence različnih strok, znanj in kvalifikacij: od nižjih uradnikov, sodniških pripravnikov in pomočnikov učiteljev do navadnih delavcev, ki so delali na železnici, v lesni industriji, rudarstvu in kovinarstvu.

35 Kržišnik - Bukič, Vera (2001). Slovenci v Bosni in Hercegovini. Bosna v Ljubljani. V: Razprave in gradivo. Revija za narodnostna vprašanja. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, str. 206.

Urška Pečkaj

»SHARED HISTORIES FOR A EUROPE WITHOUT DIVIDING LINES«

A FOLLOW-UP SEMINAR, MEDNARODNI SEMINAR POD OKRILJEM SVETA EVROPE

UVOD

Kot državljani Evrope si njeni prebivalci delimo zgodovino, univerzalno (zahodno) kulturo, hkrati pa so med nami še vedno meje, ki niso le državne, ampak obstajajo v samem dojemanju zgodovine. Zgodovina, njeno pisanje, poučevanje in interpretacija dogodkov so po mnenju večine nacionalna zadeva, kar pa želi Svet Evrope preseči z različnimi projekti in seminarji.

Sam projekt »*Shared histories for a Europe without dividing lines*« (2010–2014) je ciljno usmerjen v dvigovanje zavesti o pomembnosti vključevanja določenega dela evropske zgodovine, t. i. »*skupnih zgodovin*«, v nacionalni kurikulum vseh evropskih držav. To je ključno v času, ko mnogo evropskih držav zmanjšuje delež poučevanja evropske zgodovine. Takšni rezi v imenu varčevanja pri poučevanju zgodovine lahko postanejo instrument ideološke manipulacije, propagande ali pa so lahko uporabljeni za promoviranje ultranacionalističnih, ksenofobnih ali rasističnih idej. Prav v času evropske krize in negotovosti pa je treba izpostaviti pomembnost medkulturnega dialoga in razumevanja, ki se poučuje skozi »*skupno zgodovino*«. Dva ključna elementa le-te sta:

- države poučujejo in učijo o različnih nacionalnih zgodovinah, tako da se učenci zavedajo, da je več perspektiv zgodovine,
- »*deljene zgodovine*« se osredotočajo tudi na vidike zgodovine, ki so imeli vpliv po vsej celini, torej na skupno evropsko dediščino, sploh tam, kjer se različne nacionalne zgodovine združujejo, so si vzporedne ali v konfliktu.

Pod okriljem Sveta Evrope je bil seminar del projekta »*Shared histories for a Europe without dividing lines*«, katerega glavni cilj je bila spletna izdaja elektronske knjige, ki se dotika štirih zgodovinskih tematik, ki so po mnenju ustvarjalcev skupne Evropejcem in omogočajo razpravo in izmenjave znanja, mnenj na nadnacionalnem nivoju. Elektronska knjiga je izšla leta 2014 in je rezultat štiriletnega projekta, s katerim se želi obeležiti tudi šestdeseto obletnico Evropske kulturne konvencije in stoto obletnico začetka prve svetovne vojne. Sama e-knjiga je bila izdana 5. maja 2014, pred tem pa je bila izvedena zaključna konferenca projekta na Dunaju, katere namen je bil predstaviti glavne rezultate in ugotovitve štiriletnega projekta.

Dvodnevni seminar je potekal v prostorih Filozofske fakultete v Ljubljani, na njem pa so se zbrali različni strokovnjaki s področja poučevanja zgodovine, zaposleni na univerzah, člani zgodovinskih organizacij, člani Sveta Evrope, profesorji zgodovine in študenti druge stopnje zgodovine na Filozofski fakulteti. Naj naštejem le široko paleto držav, ki so jih zastopali udeleženci: Albanija, Avstrija, Bosna in Hercegovina, Bolgarija, Hrvaška, Kosovo, Madžarska, Makedonija, Moldavija, Nizozemska, Romunija, Slovenija, Srbija, Ukrajina.

VSEBINA SEMINARJA

Prvi dan se je začel s pozdravnimi nagovori. S pozdravnim nagovorom in izrečeno dobrodošlico udeležencem je seminar odprl prodekan Filozofske fakultete, Gregor Perko. Tatjana Minkina-Milko, vodja enote za poučevanje zgodovine pri Svetu Evrope, je udeležence pozdravila v imenu Sveta Evrope, Andreja Rihter, direktorica mednarodne ustanove Forum slovanskih kultur, pa je izrazila ponos, da seminar poteka prav v Sloveniji. Danijela Trškan, predstojnica Oddelka za zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani in predsedujoča seminarja, je udeležence seznanila s potekom seminarja in pričakovanji.

Sledile so uvodne predstavitve e-knjige s strani strokovnjakov Sveta Evrope: Briana Carvella, Johna Hammerja in Lusie de Bivar Black. Zatem smo se udeleženci posvetili ključnim vprašanjem za uspešnejši potek seminarja:

- Kako se vsaka od štirih tematik povezuje z zgodovinskim učnim načrtom v šolah ali z izobraževanjem učiteljev v vaši državi? Ali vam pride na misel še kakšna tematika, ki bi lahko ponazarjala skupno zgodovino?
- Ali bi se e-knjiga lahko uporabljala v šolah ne le pri poučevanju zgodovine, ampak tudi pri poučevanju drugih predmetov?

Ugotovili smo, da se izbrane tematike e-knjige (The impact of Industrial Revolution, Education, Europe and the World, Human Rights as Reflected in the History of Art) dobro povezujejo tako s poučevanjem v šolah in z izobraževanjem učiteljev, še posebej je to opazno pri temi industrijska revolucija. Ugotovili smo, da se e-knjiga zaradi bogate vsebine, povezav in premišljene izbire virov lahko uporablja pri mnogih drugih predmetih, kot so npr. likovna umetnost, geografija, angleščina, francoščina itd.

Popoldanski del seminarja je potekal v obliki skupinskega dela, čemur je bil namenjen tudi glavni del seminarja. Udeleženci smo se razdelili v dve skupini, ki sta delali vzporedno in se posvečali dvema tematikama pod vodstvom dveh strokovnjakov. Delalo se je predvsem na rabi in ugotavljanju uporabnosti e-knjige za tematiko o industrijski revoluciji ter na izobraževanju. Po preteku določenega časa sta skupini rotirali.

- V prvi skupini, ki se je posvečala temi Izobraževanje, sta razpravo vodila Brian Carvell in Luisa de Bivar Black, oba iz Sveta Evrope. Animatorja skupine sta udeležence spodbujala tako z zanimivim uvodom v delo o izobraževanju kot tudi s postavljanjem provokativnih vprašanj in spodbujanjem k razpravi. Posvečali so se predvsem vprašanju spola in njegovih (ne)prednosti, branju slik ter univerzam in skupni zapuščini, ki si jo delimo. Udeleženci so ustvarjali s pomočjo e-knjige ter sestavljali nove naloge, tako za poučevanje v razredu kot za izobraževanje učiteljev. Izpostavili so dobre nove ideje udeležencev, ki jih bo Svet Evrope lahko uporabil za nadaljnje izpopolnjevanje e-knjige.
- V drugi skupini, ki se je posvečala temi Vpliv industrijske revolucije, pa sta razpravo vodila John Hamer iz Sveta Evrope in Andreja Rihter, direktorica Forumu slovanskih kultur. Beseda je tekla o tem, kako primerne so aktivnosti in izbrana snov v e-knjigi za delo z učenci v posamični državi, pa tudi o tem, kakšne načine prilagoditve aktivnosti bi udeleženci sami predlagali, da bi jih napravili relevantnejše za učence v svoji državi. Udeleženci so podajali svoje mnenje in težave, s katerimi se soočajo pri poučevanju o industrijski revoluciji, saj je v državah vzhodnega dela Evrope in Balkana industrijski razvoj potekal drugače.

Drugi dan seminarja so udeleženci takoj začeli z delom v skupinah, ki je potekalo enako kot prejšnji dan. Na vrsto sta prišli še preostali tematiki v e-knjigi.

- Prva skupina se je posvečala tematiki Evropa in svet. Udeleženci so se posvečali vprašanjem generacij, kaj te sploh so in kakšne vrednote so jim skupne in različne, zakaj so pomembne in kakšen je naš pogled na njih. Udeleženci so našli precej vrednot, skupnih različnim nacionalnostim, a različnih skozi zgodovino in generacije. Poudarilo se je še danes preveliko evropocentričnost učbenikov ter pohvalilo drugačen vidik, ki ga ponuja sama e-knjiga z določenimi nalogami in viri.
- Zadnja tematika, kateri se je posvečala druga skupina, je bila Človekove pravice skozi zgodovino umetnosti. Poglobilo se je v določene aktivnosti za učence v delu »*Only if you are human*«, največ časa pa se je posvetilo rabi in branju slikovnega gradiva, ki ga ponuja e-knjiga. Mnenja so se kresala predvsem ob vprašanju primernosti po mnenju nekaterih udeležencev (pre)nazornih slik za poučevanje o holokavstvu in o zločinih nad ameriškimi domorodci, občutljivosti učencev in kako se soočiti z občutljivimi vprašanji. Izpostavili so tudi problem različnega odnosa posamičnih držav in šolstva do holokavstva, nacističnih taborišč ipd. Udeleženci so poudarili pozitivno stran vključevanja umetnosti in muzejev v poučevanje zgodovine.

REZULTATI IN POZITIVNE IZKUŠNJE

Ob koncu seminarja so bili podani ključne ugotovitve in rezultati seminarja. Celotno delo v skupinah je spremljalo vprašanje, kako bi lahko s pomočjo projekta, kot je ta e-knjiga, prišli do enotnejšega pouka izbranih in drugih predlaganih tematik naše skupne zgodovine, se izogibali posploševanju, a hkrati izpostavili specifične nacionalnih zgodovin, spodbujali strpnost in multikulturalizem. V skupinah so udeleženci predstavili nekaj konkretnih primerov težav, s katerimi se srečujejo pri poučevanju, pa tudi dobre prakse, ki že dajejo rezultate. Kot ključna želja udeležencev se je izpostavila potreba po prevodu e-knjige v več jezikov, da bi bila raba lažja. Predstavniki Sveta Evrope so se na to takoj odzvali in se zavzeli, da bi se to uresničilo, seveda s prošnjo, da bi to delo opravili udeleženci, saj je proračun projekta močno omejen.

Evalvacija seminarja je pokazala, da so bili udeleženci z njegovimi rezultati, uporabnostjo e-knjige in samo izvedbo zelo zadovoljni. Pohvalili so zlasti dobro organizacijo, možnost uporabe pridobljenih znanj in e-knjige, nesebično pomoč študentov zgodovine, ki so pomagali pri izvedbi, ter odlično ozračje med udeleženci. V evalvaciji so kot pozitivno izpostavili: pomembnost izpostavitve tem o vrednotah in stereotipih, dobro zastavljene razprave in uporabnost orodij, ki jih ponuja e-knjiga, vključevanje novih tehnologij v pouk zgodovine, možnost (svobodne) debate in izmenjave idej za uporabo e-knjige, možnost prilagoditve gradiva za različne starostne skupine, didaktično ustreznost e-knjige ter vključenost različnih generacij v sam seminar, kar omogoča več pogledov na vsebino seminarja. Udeleženci so opozorili, da bi seminar o tako obsežnem projektu moral biti daljši, saj se posamezne zanimive ideje niso do konca izkristalizirale. Tudi sami organizatorji iz Sveta Evrope so zadovoljno izrazili upanje, da se v Ljubljani spet kdaj srečamo, in udeležence povabili, da se udeležijo prihodnjih seminarjev.

Projekt »*Shared histories*« in njegov rezultat, torej izdelana e-knjiga, ponujata poučevanje, ki uporablja več perspektiv za razkrivanje zgodovine v vsej njeni kompleksnosti. Izogiba se predsodkom in stereotipom, in kar je zelo pomembno, ne označuje ljudi iz drugih držav in kultur kot »*drugih*« ali še bolj nevarno, kot »*sovražnike*«. Projekt s to e-knjigo omogoča mladim ljudem, da vidijo zgodovino skozi širšo prizmo, ki gre prek nacionalnega ali skupinskega interesa. S pomočjo e-knjige lahko vsi, tako učenci kot učitelji, dobijo občutek, kako drugi gledajo na svet, ustvarjajo razumevanje in se izogibajo konfliktom. S pomočjo takih seminarjev in projektov je omogočeno vsem nam, ki smo udeleženi v proces poučevanja, da smo bolj motivirani, se izpopolnjujemo, spoznavamo drugačne vidike zgo-

Udeleženci seminarja. (Foto: Matjaž Rebolj.)

dovine, iščemo vsem skupne vrednote, navade in tradicije, hkrati pa spoštujemo različnost. Vse to spodbuja soodgovornost za skupno dobro, družbeno kohezijo, solidarnost, in kar je v teh viharjih časih ključno – lahko pomaga prinesiti mir v multikulturni svet. Našim učencem pa pouk, obogaten s tako e-knjigo, pomaga: razumeti vsakodnevne politične in družbene procese, razviti kritično mišljenje in odprtost za nove izkušnje in druge kulture, živeti se v perspektivo drugega, uvideti politične in druge oblike manipulacije, najti svoje mesto v multikulturnih družbah ter sami Evropi in svetu, ne nazadnje pa tudi prispevati k spravi, grajenju miru in preprečevanju konfliktov.

900-stranska e-knjiga ni namenjena le učiteljem in učencem, temveč tudi njihovim družinam, sestavljavcem učnih načrtov ter mnogim drugim. Je zelo uporabna, saj se lahko uporablja na tablicah, pametnih telefonih in računalnikih. Dostopna je komurkoli (<http://shared-histories.coe.int>), je brezplačna in kot rezultat štiriletnega projekta strokovnjakov z mnogih področij je zanesljivo orodje, ki nudi vpogled v prihodnost poučevanja zgodovine v celotni Evropi.

ILLUSTRATED HISTORY

Žarišča najpomembnejših zgodovinskih utrinkov, ČZP Večer, d. d., mesečna revija od 2012 naprej, 84 strani

Illustrated History je revija v slovenskem jeziku, ki je začela izhajati leta 2012 na 84 barvnih straneh. V letu 2012 je bilo izdanih 11, v letu 2013 pa 12 števil.

Uredniki revije so v prvi številki zapisali: »Končno smo tudi v Sloveniji dočakali revijo, ki bo razveselila ljubitelje zgodovine. Revija nas z izvirnim in zanimivim vpogledom popelje v zakulisje pomembnih dogodkov, ki so vplivali na razvoj družbe, znanosti umetnosti in življenja na splošno. Vsebine ponujajo vznemirljivo branje in doživetja od prve do zadnje strani.« To resnično drži, saj je revija sestavljena privlačno z bogatim in raznovrstnim slikovnim gradivom ter zanimivimi naslovi.

Vsebine revije lahko razdelimo v tri dele. Uvodne vsebine so razdeljene na rubriko Aktualno, kjer revija informira bralce o zgodovinskih filmih, knjigah, spletnih straneh ter slovenskih muzejih, razstavah in drugih dogodkih v Sloveniji ter po svetu, ki so povezani z zgodovino. V rubriki Novice so na kratko predstavljeni najdbe ali odkritja ter druge zanimive zgodbe. V rubriki Zgodovinarji odgovarjajo pa so podani strokovni odgovori na različna vprašanja iz zgodovine (npr. Zakaj je »Lili Marlen« postala hit; Kdaj je izbruhnila hladna vojna?; Katera državna meja je najstarejša?; Koliko revolucij je bilo v Franciji?; Kdo je narisal meje Afrike?; Koliko ljudi je živel v Ameriki pred Kolumbom; Kdaj smo začeli uživati sladoled? itd.).

Osrednji del revije vključuje ok. 10 različnih zgodovinskih dogodkov, ki so primerni za motivacijo ali poglobitev učne vsebine pri pouku zgodovine v osnovnih in srednjih šolah.

Npr. v 1. številki izvemo več o Pearl Harborju, o prostozidarjih, Hitlerju, Rtu Horn, letalstvu, carjevi družini leta 1918; v 2. številki o Kaliguli, Mongolih, tridesetletni vojni, Amerigu Vespucciju; v 3. številki o Perzijcih; v 4. številki o kartografu Mercatorju, o romanu do Santiaga de Compostela v 12. stoletju, o umoru Julija Cezarja, o Thomasu Newcomnu; v 5. številki o Hitlerju v prvi svetovni vojni, o Panteonu v Rimu, o šentjernejski noči, o Gandiju; v 6. številki o alžirski vojni za neodvisnost, Ani Frank, Nikolaju Koperniku, o drugi svetovni vojni na Tihem oceanu; v 7. številki o propadu rimskega imperija, o Guernici; v 8. številki o Hitlerjevi mladini; v 9. številki o Nelsonu, o gulagih, Tutankamonu; v 10. številki o Katarini Veliki; v 11. številki o Montecassinu, Krištofu Kolumbu; v 12. številki o rimskih legionarjih; v 13. številki o oboroževalni tekmi v času antike; v 14. številki o atentatih na Hitlerja, o veliki nordijski vojni 1700–1721; v 15. številki o bojih v Alpah med prvo svetovno vojno, o Parizu v 19. stoletju; v 16. številki o francoski tujski legiji; v 17. številki o vohunih, o Severni Irski leta 1981; v 18. številki o Vascu da Gami, o Henryju Fordu; v 19. številki o svilni poti, Livingstonu; v 20. številki o aferi Dreyfus; v 21. številki o kavi; v 22. številki o Isaacu Newtonu, Amsterdamu v

17. stoletju in v 23. številki o Karlu Velikem, o 18 antičnih grških filozofov in mislecih in o umoru Johna F. Kennedyja.

V zaključnem delu revije je rubrika Zgodovinski pregled, kjer je predstavljen izbrani zgodovinski dogodek, razvoj države idr. (npr. Etruščani, Sardinija, Mongoli, Albanija, Napoleon).

V rubriki Najboljših 10 je najprej seznam 10 najpomembnejših osebnosti, stavb itd., najboljši pa je tudi opisan. Npr. od 10 najpomembnejših zgodovinskih osebnosti je opisan Napoleon, od 10 najboljših letal Hawker Hurricane, od 10 najmočnejših imperijev v zgodovini je predstavljen Britanski imperij, od 10 najpomembnejših izumov je predstavljen Gutenbergov tiskarski stroj, od 10 največjačnejših stavb srednjega veka je predstavljen Tower of London, od 10 najslabših vladarjev je predstavljen Ivan Brez zemlje, od 10 najpomembnejših upornikov je predstavljen Simon Bolivar, od 10 najboljših podmorniških kapitanov je predstavljen Otto Kretschmer. 23. številka pa vključuje seznam 5 najpomembnejših ljubiteljskih arheologov, kjer več izvemo o Heinrichu Schliemannu.

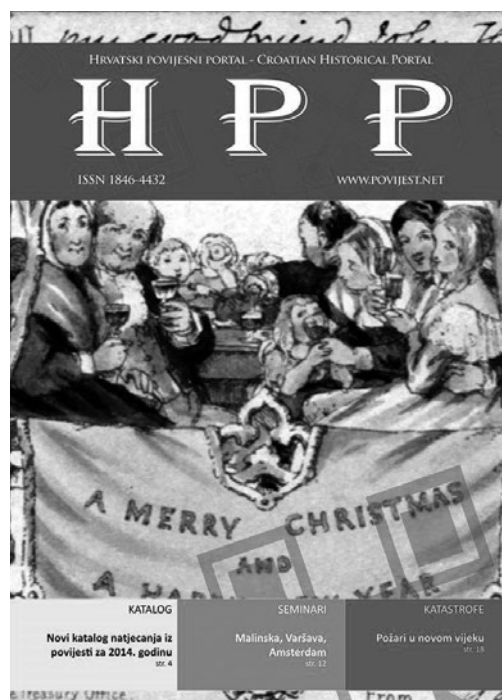
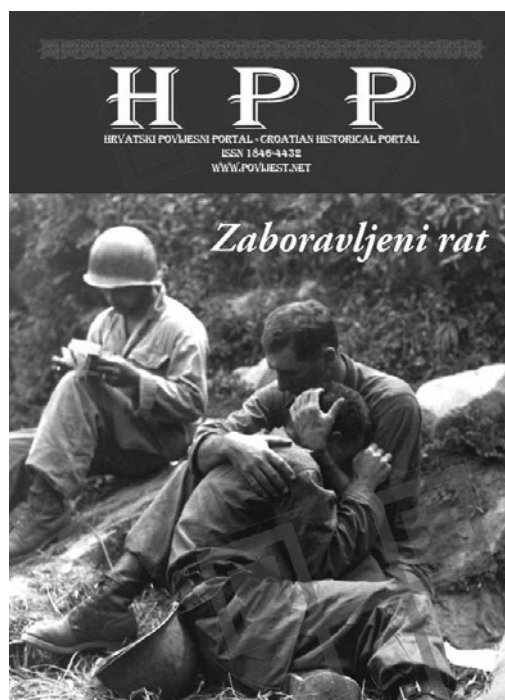
Posebna rubrika ima naslov Zgodovinske priče, v njej pa so predstavljene izvirne zgodovinske pripovedi iz različnih knjig. Revija na koncu predstavi tudi vsebino naslednje številke. Sledi še kviz na različne teme, npr. o zakladih in drugih dragocenih najdbah, o industrijskih magnatih, medicinskih izdelkih, znanih umetniških delih, kolonijah, avtomobilih, diktatorjih, zemljepisnih imenih, zlatih 20. letih, o uporih in revolucijah, javnem prevozu idr. V rubriki Zgodilo se je pa so na kratko predstavljeni zanimivi dogodki iz zgodovine.

Revija se lahko pri pouku zgodovine uporablja za motivacijo pri obravnavanju učne vsebine in širjenju splošnega znanja iz različnih zgodovinskih obdobj v osnovni ali srednji šoli. Več o reviji na: www.revija-history.si.

Dr. Danijela Trškan

HRVATSKI POVIJESNI PORTAL

ELEKTRONIČKI ČASOPIS ZA POVIJEST I SRODNE ZNANOSTI,
WWW.POVIJEST.NET/V5

Hrvatski Povijesni Portal (HPP) (Hrvaški zgodovinski portal) je vsestranski hrvaški portal oz. elektronska revija že od leta 2006 naprej. Ureja ga Miljenko Hajdarović, mag. zgodovine in sociologije izobraževanja, ki poučuje na Srednji šoli Čakovec. Portal je dostopen na <http://povijest.net/v5/>.

Portal je zanimiv predvsem zaradi tega, ker prinaša informacije o vsem, kar se dogaja na področju pouka zgodovine in zgodovinopisja na Hrvaškem. Namenjen je vsem, predvsem pa učiteljem zgodovine na Hrvaškem.

Portal je narejen kot vsak drugi spletni portal z različnimi rubrikami. Na prvi strani so objavljene zadnje informacije in prispevki na tem portalu. Npr. decembra 2013 so bile informacije o primerih izpitov za tekmovanje iz zgodovine, kronologija hrvaških narodnih vladarjev, predstavitev zbornika, predstavitev 10. številke revije Hrvatski povijesni portal in informacije o 5. simpoziju o pouku zgodovine.

Potem pa lahko uporabnik klika na različne rubrike. Rubrika Novosti prinaša informacije o muzejih, tekmovanjih, seminarjih in društvih. Rubrika Hrvaška prinaša prispevke o zgodovini Hrvaške, ki je razdeljena po obdobjih: prazgodovina, stari vek, srednji vek, novi vek, prva polovica 20. stoletja, druga svetovna vojna, Socialistična republika Hrvaška, današnja Hrvaška. Rubrika Obdobja prinaša prispevke o zgodovini po glavnih obdobjih: prazgodovina, stari vek, srednji vek, novi vek in 20. stoletje. V rubriki Komentarji so predstavljeni in opisani različni filmi, igre, časopisi, spletne strani in knjige, primerni za

pouk zgodovine. V rubriki Šola so objavljeni primeri iz prakse, iz pouka zgodovine, izdelki in naloge učencev ter gradivo za pouk zgodovine. V rubriki Življenjepisi pa prispevki o hrvaških, svetovnih in bosansko-hercegovskih osebnostih.

Posebnost portala je, da je v resnici Elektronska revija za zgodovino in sorodne znanosti z ISSN številko 1846-4432 in je na voljo vsem uporabnikom, ki se registrirajo. Hrvatski povijesni portal je registrirana mrežna publikacija, kar pomeni, da se vsak objavljeni prispevek smatra kot avtorsko delo. Revija ima tudi navodila za pisanje prispevkov in način citiranja virov iz te spletne strani oz. portala. Portal se prenavlja vsak mesec, elektronska revija pa izhaja enkrat mesečno v hrvaškem, izjemoma tudi v angleškem jeziku. Od leta 2013 izhaja v pdf-formatu, ki se lahko tiska na A4-formatu in je dostopna na tem portalu. Kratke informacije, uvodi ali izvlečki člankov iz elektronske revije so objavljeni na portalu, celi članki pa v pdf-datoteki, ki je na voljo vsem, ki se registrirajo. Vsi prispevki na portalu imajo na koncu navedeno, kdo je avtor prispevka, ter tudi povezavo na kratek življenjepis avtorja.

Na portalu je bila decembra 2013 predstavljena 10. številka elektronske revije (naslovni-ca), ki vključuje prispevke o najstarejši božični čestitki, o tekmovanju iz zgodovine 2014, o poučevanju o holokavstu, o petem hrvaškem simpoziju ter o požarih v novem veku, o Beli IV., Nelsonu Mandeli idr. Npr. 9. številka elektronske revije predstavlja gostujočega urednika, navodila avtorjem prispevkov, podaja vabilo na peti hrvaški simpozij in obvestila Euroclia, prikazuje knjigo Tito i drugovi – Tito in njegovi tovariši Jožeta Pirjevca idr.

Na hrvaškem zgodovinskem portalu lahko tudi učitelji zgodovine v Sloveniji najdejo zanimive podatke, naloge in ideje za pouk zgodovine tako v osnovnih kot v srednjih šolah. Zgodovinski portal, ki je obenem specializirana elektronska revija, je dragocen in koristen vir za vse ljubitelje preteklosti, tako strokovnjake kot laike. Več na www.povijest.net/v5 in Facebooku <https://www.facebook.com/hrpovportal>.

Dr. Danijela Trškan

POGLED V FEVDALNO PRETEKLOST, STALNA POSTAVITEV MUZEJA KMEČKIH UPOROV V GORNJI STUBICI

GORNJA STUBICA, MUZEJI HRVAŠKEGA ZAGORJA, GORNJA
STUBICA, 2002, 60 STRANI

Publikacijo predstavljamo iz dveh razlogov. Prvi je ta, da je publikacija, ki predstavlja hrvaški muzej Muzej seljačkih buna, prevedena v slovenski jezik in da je muzej izjemno zanimiv tudi za pouk zgodovine, saj je posvečen hrvaško-slovenskemu kmečkemu uporu leta 1573.

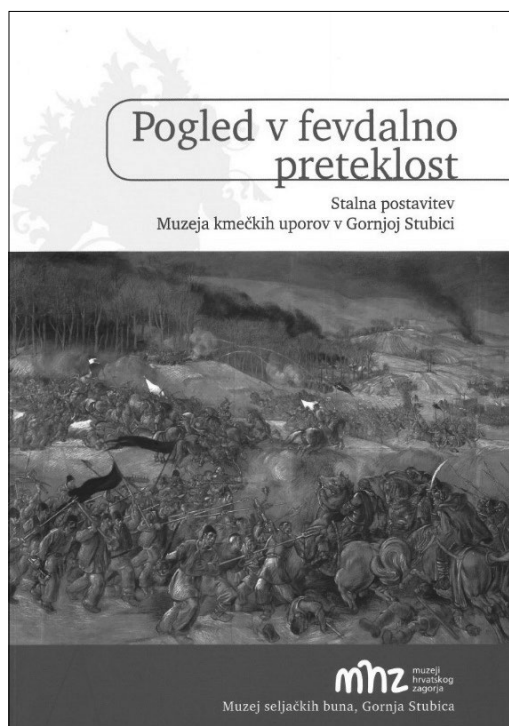
Drugi razlog je ta, da je v letu 2013 minilo že 440 let od kmečkega upora in 40 let od delovanja tega muzeja. Pred štiridesetimi leti ga je slavno odprl Josip Broz - Tito.

Muzej kmečkih uporov je v Gornji Stubici (Samci 64) ne daleč od Zagreba in blizu slovensko-hrvaške meje ter predstavlja zanimiv sprehod po fevdalni preteklosti celotnega Hrvaškega Zagorja.

V muzeju je stalna postavitve, ki predstavlja kronološki pregled regije od poznega srednjega veka pa do ukinitve fevdalnih odnosov leta 1848, in sicer odraža čas, v katerem so živeli graditelji gradu – grofje Oršić, z zbirko orožja in bojno opremo iz 16. in 17. stoletja. Osrednja tema postavitve je Veliki kmečki upor iz leta 1573. Postavitve pa se nadaljuje še s plemiškimi posestvi v 17. in 18. stoletju ter s hrvaškim narodnim preporodom in Jelačićevo razglasitvijo odprave tlačanstva. Tako knjiga predstavlja ravno te navedene tematske sklope z bogatim slikovnim gradivom in je lahko strokovni priročnik za učitelje zgodovine v osnovnih ali srednjih šolah. Predstavljene teme so: zagorsko plemstvo v 18. stoletju s poudarkom na družini Oršić, plemiški gradovi (Cesargrad, Kostel, Krapina, Veliki tabor, Susedgrad idr.), razmere na Hrvaškem in v Sloveniji v času kmečkega upora, Ferenc Tahi (1526–1573), načrti upornikov, potek upora, Gubčev beg in zatrtje upora, plemiške posesti (Gornja Bistra, Novi dvori Klanječki, Mirkovec itd.), hrvaški narodni preporod (Ljudevit Gaj, Antun Mihanović, Janko Drašković) ter leto 1848 in Josip Jelačić.

Muzej privablja tudi osnovnošolce, saj ponuja več delavnic (npr. Spoznajte srednjeveško orožje; Naredi si svoj grb) ter učence seznanja, kaj je muzej, s čim se ukvarja arheologija, katere so arheološke najdbe, kdo dela v muzeju, kakšen je namen muzeja, kateri so muzejski predmeti in kaj se lahko naučijo ob njihovem spoznavanju itd.

Baročna grajska kapela v dvorcu predstavlja še versko umetnost v Hrvaškem Zagorju. Posebnost muzeja je vinska klet, kjer je razstava o vinogradništvu. Muzej obkroža lepo urejen park, ki vodi do veličastnega spomenika, ki je posvečen vodji kmečkega upora Matiji Gubcu in kmečkemu uporu (Augustinčić, 1973) (fotografija 1). Pot iz muzeja pa vodi

Fotografija 1: D. Trškan, 8. oktober 2013.

Fotografija 2: D. Trškan, 8. oktober 2013.

nedaleč stran do Gubčeve lipe, ki raste nasproti muzeja in predstavlja simbol zadušitve kmečkega upora (fotografija 2).

Več umetniških slik o kmečkem uporu 1573 je naslikal slikar Zorislav Drempetić Hrčić iz Donje Stubice. Njegova dela so objavljena v publikaciji Reberski, Ivanka (2004). Zorislav Drempetić Hrčić. Posvečenost zavičajju. Dedication to native soil. Zagreb: INA – Industrija nafte, Služba promotivnih aktivnosti.

V muzeju, ki je v baročnem dvorcu, zgrajenem leta 1756 (fotografija 3), so tudi njegove umetniške slike. Npr. v restavraciji oz. jedilnici muzeja je njegova slika o kmečkih opravilih v neki zagorski vasi, velika 240 x 530 cm, ki jo je naslikal leta 1973 ob odprtju muzeja. Umetniška slika prikazuje kmečka opravila od petih zjutraj do petih popoldan v Hrvaškem Zagorju (fotografija 4).

Fotografija 3: D. Trškan, 8. oktober 2013.

Fotografija 4: D. Trškan, 8. oktober 2013.

Obisk muzeja je priporočljiv za osnovnošolske in srednješolske strokovne ekskurzije o kmečkih uporih. Več o muzeju na spletni strani: <http://www.mhz.hr/msb1.html>.

Dr. Danijela Trškan

ABSTRACTS

Gregor Antoličič, Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU

NEW FINDINGS ON THE ROLE OF SLOVENIANS IN THE CABINET OF FRANZ FERDINAND, HEIR PRESUMPTIVE, AND ON SLOVENIAN INTERPRETATIONS OF THE SARAJEVO ASSASSINATION

World War I or the Great War found its first victims in Sarajevo even before the great powers of the time declared war on one another. Under the fatal shots fired by Gavrilo Princip, Franz Ferdinand and his wife Sophie, Duchess of Hohenberg, lost their lives. The Austro-Hungarian heir presumptive (he became that in 1896) was considered by some Slovenians of the time the person who would change the dualist system of the monarchy. Individuals such as Ivan Žolger, Josip vitez Pogačnik, Ivan Šusteršič etc. were followers of the idea of a tripartite reorganisation of the state, within which Southern Slavs would be given the same rights as the Germans and Hungarians had. Franz Ferdinand, who was given his own military office in 1902, gradually began preparing to assume power in the circle of confidants called the Belvedere Circle (after Belvedere Castle in which the heir presumptive was residing with his family). Due to their intelligence and abilities, the Slovenians Ivan Žolger (excellent connoisseur of law) and Josip vitez Pogačnik (expert in military matters) entered this circle. Two Slovenians made their way into the private or family life of the heir presumptive. The one who was privy to the troubles of his family life was the personal confessor of Sophie, Duchess of Hohenberg, the Slovenian Ivan Avguštin Žibert. The famous Slovenian architect Maks Fabiani redid the gardens at Artstetten Castle as commissioned by the heir presumptive, with help from Sophie, Duchess of Hohenberg. In the beginning of 1914, Fabiani was ordered by Franz Ferdinand to study his castles from the perspective of art history. It is therefore evident that certain Slovenians managed to gain the trust of the heir presumptive, not by chance but due to their abilities. Some of them were even promised high-ranking positions after Franz Ferdinand would accede to the throne; however, the shots in Sarajevo prevented that. Slovenians began interpreting the assassination and the work of Franz Ferdinand immediately after the events in Sarajevo. The first interpretations, written during the existence of the Danubian Monarchy, were highly emotional and glorifying. The change in the national framework after 1918 completely altered the views on the former ruling family and its main representatives. It was only after Slovenia attained independence that historians began to study the life and work of Franz Ferdinand and of the Slovenians who held an important role in his circle of confidants more objectively.

Bernarda Roudi, Msc, Kapela Primary School

WORLD WAR I 1914–1918 AND PREKMURJE

News of World War I, which began on 28 July 1914, reached the inhabitants of Prekmurje on 31 July 1914, when approximately 2000 servicemen were mobilised. They were mostly placed in the 18th and 20th Honved (Home Guard) regiment and in the 48th and 83rd imperial – royal infantry regiment. The inhabitants were informed of news from the battlefields by the newspaper *Kleklove Novine*, which published intensive reports on the wounded and fallen, especially between 1914 and 1915; after 1916 these reports were fewer as more attention was being focused on events in the hinterland. The priest Ivan Jerič also described the war years in his memoirs; he experienced the maelstrom of war in June

1914 in Sarajevo and afterwards in 1915 at the Soča (Isonzo) Front, where he remained until the end of the war. In the Evangelical parish of Puconci, the priest Adam Luthar kept a special register in which he recorded information about the mobilised and the fallen. The list contains 487 names of mobilised soldiers, of which 93 had fallen by 1919, while 60 were missing at the time. News from the battlefields were also published by the gazette *MeV - MurazsombatesVideke* (Murska Sobota and its surroundings), which devoted more attention to letters from soldiers. Testimonies of the combat of men from Dobrovnik were collected by Attila Kovacs, whereas Gordana Šovegš-Lipovšek studied the letters from the soldier Janko Zsigmond, who fought on the Eastern Front for four years, and his wife Matilda. The majority of soldiers from Prekmurje fought on the Eastern Front, where around 1600 of them fell between 1914 and 1917. Around 100 soldiers forever remained on the Balkan Front, while around 200 soldiers from Prekmurje allegedly fell on the Soča (Isonzo) Front between 1915 and 1918. Among the soldiers from Prekmurje, 495, who served in various branches of the Austro-Hungarian Army, were decorated. So far 11 memorials to fallen soldiers are known to exist in the region of Prekmurje; these are mainly memorial plaques on the façades of churches and chapels. Almost every village in Prekmurje lost a few of its villagers during the war; sadly, after 100 years the memory of them has faded, as have the inscriptions at village cemeteries. It is only right that we remember them at least on this anniversary, since they were the victims of a pointless war and have wrongfully fell into oblivion due to subsequent historical events.

Nenad Jelenčič, Podzemelj Primary School

LIFE IN THE COUNTRYSIDE OF BELA KRAJINA, WITH SPECIAL EMPHASIS ON THE MUNICIPALITIES OF PODZEMELJ AND GRADAC, DURING WORLD WAR I

Just before the war broke out, Bela krajina was engulfed by a wave of optimism as the railway line finally reached it, and it seemed that a time of progress had arrived. As it later turned out, this acquisition only accelerated the outflow of material and human resources. As ordered by the state and military, the civil authority first began to drain the population with compulsory deliveries of produce and livestock, and with various solicitations of money for the needs of the army. The first consequence of mobilisation was a shortage of labour force, which the people tried to solve by engaging the school-age youth, with help from school authorities. To top it all, this was followed by a bad harvest and a new burden: the arrival of refugees, the greatest mass of them coming from the hinterland of the Soča (Isonzo) Front. Consequently, dissatisfaction began to increase, which the authorities could no longer keep in check towards the end of the war. The end of the war itself failed to bring relief. Many had fallen or were missing. Moreover, the exhausted population started dying from the Spanish flu.

Marko Štepec, Msc, National Museum of Contemporary History

»WRETCHED COVER BENEATH THE PLATEAU JUST ABOVE THE SOČA RIVER«: IN THE TRENCHES OF THE SOČA (ISONZO) FRONT 1915–1917

Based on select literature, diaries and memoirs, the author of the paper presents a review of the more important events and locations on the Isonzo Front in which soldiers of the Austro-Hungarian Army, coming from Slovenian recruitment zones, took part. He devoted special attention to the living conditions and everyday life in the trenches. On the

front lines the living conditions were incredibly poor; there was a shortage of water, various diseases were spreading and human life began to lose value in the conflicts. In battle many prisoners were captured on both sides of the front line and had to perform forced labour in the hinterland to make up for the shortage of labour force. Because of the war over one hundred thousand people had to abandon their homes in three larger refugee waves. The fourth wave followed the breakthrough on the front, which moved the front line to the Piave River.

Alenka Pipan, Matija Čop Primary School Kranj

EXHIBITION ON THE 100TH ANNIVERSARY OF THE OUTBREAK OF WORLD WAR I AT THE MATIJA ČOP PRIMARY SCHOOL KRANJ

In 2014, mankind commemorated the centennial of the outbreak of World War I, which left its mark on the entire 20th century, the most violent century in human history. At the Matija Čop Primary School Kranj we commemorated the memory of the bloody slaughter by setting up an exhibition on the four years of horrors. We wished to point out that peace is not a value to be taken for granted or one for which we do not have to fight. Helping us to write the story about the great, pointless slaughter were the employees and pupils, and the external collaborators of the Museum of Gorenjska and members of the Triglav Cultural and Historical Society. The pupils acted as genuine museum guides and led other pupils through the exhibition during lessons. By using questions prepared in advance, they established intercommunication, built a culture of dialogue and cooperative learning. In the afternoon hours they led the parents and grandparents of pupils and other visitors through the exhibition. We wished to remind the children and teenagers who are excited about combat computer games and destructive weapons of the thought of Erasmus of Rotterdam: »*War is sweet to them that know it not.*«

Metka Gelt, Msc, Murska Sobota School of Economics

USE OF WRITTEN SOURCES IN HISTORY LESSONS ON THE TOPIC »WORLD WAR I«

The learning unit World War I is a good example of working with various sources, which we must be able to divide into important and marginal ones. Focus was placed on working with sources and the linguistic ability of secondary school students, since some of the sources they were given were in a foreign language. Working with sources falls under experiential learning, which presents a greater challenge to the students and enables greater self-initiative in searching for the right information. The students were faced with an assignment in which they had to tackle various pieces of information, form their own opinions and attitudes towards the provided data, correctly link this data and pass it on. In this specific case the students prepared articles for the exhibition on World War I. By doing so the students were placed in the limelight, finding themselves in the role of giving instructions to others in the group and being providers of information. The teacher holds only a marginal role, encouraging and guiding them.

Bojana Modrijančič Reščič, School Center Nova Gorica, School of Electrotechnology and Computer Science

WORLD WAR I IN LITERATURE AND TESTIMONIES

The paper discusses the Soča (Isonzo) Front, which existed in our immediate vicinity. Students of the technical school, the Computer Technician course, learned about it in the 2014/15 and 2015/16 school years by referring to classic literary texts, the testimonies of living descendants, written documents and by building on all of that by visiting cultural monuments as part of thematic school activities.

Dragan Potočnik, PhD, Department of History, University of Maribor

LITERATURE AS A HISTORICAL SOURCE

Historical science is founded on historical sources, on their critical examination, comparison, establishment of reliability and their synthesis. For this reason this fact must be taken into account in history lessons and historical sources must be placed above all other learning resources. A literary text may serve as a historical source. These can be excerpts from belletristic works of writers who studied the real historical circumstances by referring to archival material while writing the literary text. Such descriptions with picturesque words will attract the attention of pupils with their suggestiveness and richness of artistic expression, enrich their notions of specific historical circumstances, and motivate their thinking about life and concrete matters. Such works encourage pupils to read historical texts and motivate them. Literary texts which are considered historical sources include: historical novels, novellas and poems with historical contents. Shorter and methodically useful excerpts must be chosen with care. The texts can be read at the beginning of a lesson as introduction into a new methodical unit; they can be used as subject matter for raising new issues, or left for the conclusion of a lesson for assimilation of learning content. When using literary texts, we distinguish the following: documentary literature (primary source), historical literature and so-called other literature.

Jasna Ilić, Brusnice Primary School

SLOVENIAN EMIGRANTS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA BETWEEN 1878–1883

The article focuses on the migration of Slovenians to the territory of Bosnia and Herzegovina, when the land fell under the Austro-Hungarian Monarchy, and is based on information from the newspapers *Slovenec* and *Slovenski narod*. Not much Slovenian literature discusses the above-mentioned topic. Vera Kržišnik-Bukić is an expert who has been researching this topic for many years. Her research was made difficult by lack of relevant material. She commented thus: »*.../ since, with the exception of two funds relating to the social life of Slovenians in Sarajevo, no other specialised fund was created on this topic, not in archives in Slovenia nor in archives in Bosnia and Herzegovina /.../*«. A more detailed analysis of newspaper articles has shown that emigrants came to Bosnia and Herzegovina mostly from the Kranjska and Primorska regions, since there was a shortage of estates in those regions and the number of inhabitants was on the rise. They were emigrants from various disciplines, with diverse knowledge and qualifications: from lower-ranking officials, judicial trainees and assistants, teachers to common workers working at railways, in the wood-processing industry, mining industry and metallurgy.

NAVODILA ZA PISANJE DIDAKTIČNIH ČLANKOV

1. Didaktični članki naj obsegajo od 5 do 8 strani.
2. Na začetku članka je ime in priimek avtorja ter ime šole zaposlitve.
3. V **uvodu** v članek je predstavljena glavna ideja oz. raziskovalni problem ter namen članka s kratkim uvajanjem v osrednji del članka. Piše se v tretji osebi množine. **Glavni del** je lahko v primeru krajšega članka členjen v en sam osrednji del, ki pa mora imeti vsaj tri odstavke ali več delov. Če je članek obsežnejši, je členjen v podpoglavja, ki so posebej podnaslovljena. Najprej se v glavnem delu predstavi teoretični del (splošna didaktika), nato pa konkretni praktični primeri (didaktika zgodovine, pouk zgodovine), ki sestavljajo vsaj polovico glavnega dela. **Zaključek ali sklep** vsebuje odgovor na zastavljeno vprašanje oz. problem ali idejo v uvodu. Sledi še **povzetek** članka, kjer so povzete glavne ugotovitve (obseg do 1200 znakov). V povzetek naj se vključi še naslednje poudarke: Kaj sem se novega naučil/-a?, Katere novosti sem uporabil/-a?, Kaj sem trajno spremenil/-a, kar sicer ne bi?, Katere so prednosti, katere slabosti novih pristopov pri pouku? V **avtorskem izvlečku** (do 200 znakov) predstavite bistvo oz. glavne ideje in ugotovitve.
4. Za vse slikovno gradivo, ki ga nameravate vključiti v članek, je treba pridobiti avtorske pravice. Dovoljenja za objavo pridobi odgovorna urednica revije. Glede slikovnega gradiva si lahko pomagata tako, da ga po predlogah naslikajo oz. narišejo učenci, ki pa morajo prav tako podpisati dovoljenje za objavo. Možno je uporabiti tudi slikovno gradivo iz javnih domen Wikipedije.
5. Za objavo izdelkov učencev in učenek je treba pridobiti njihova pisna soglasja oz. soglasja staršev ali skrbnikov, če učenci in učenke še niso polnoletni. Dovoljenja se priloži članku.
Upoštevati pa je treba tudi ostala navodila za pisanje člankov.

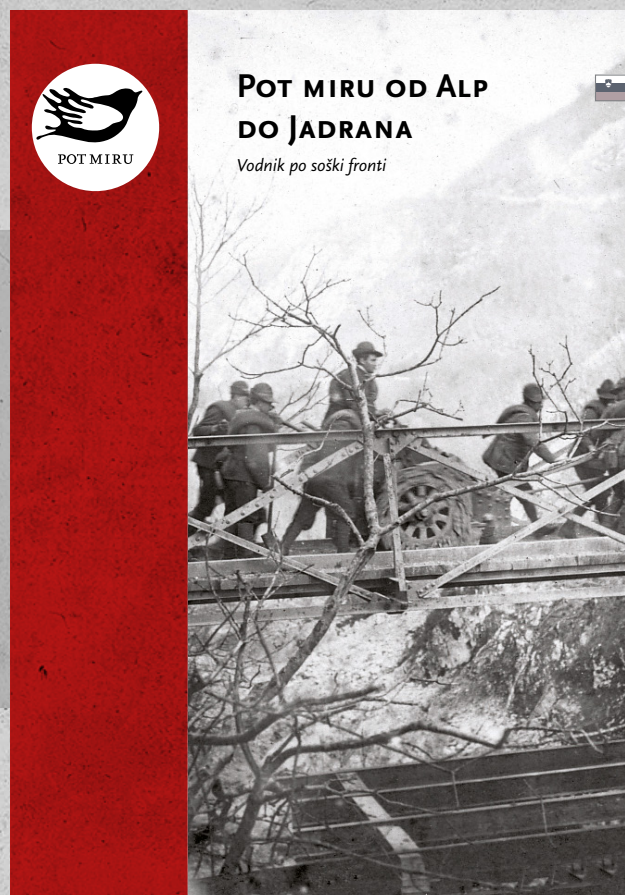
OSTALA NAVODILA ZA PISANJE ČLANKOV

1. Obseg člankov naj ne presega ene avtorske pole, to je 16 strani oz. 30.000 znakov brez presledkov. Želeni obseg je 12 strani oz. 22.500 znakov brez presledkov.
2. Članki naj bodo pisani v računalniškem programu Word for Windows z vnesenimi naslovi in podnaslovi poglavij oz. podpoglavij.
3. Članke nosilnih rubrik (Iz zgodovinopisja, Sodobna didaktika pouka zgodovine v teoriji in praksi) opremite tudi s **sklepi** z odgovori in dilemami na obravnavano tematiko, **povzetki vsebine** v obsegu do 1200 znakov in z **avtorskim izvlečkom**, sinopsisom v obsegu do 200 znakov. K avtorskemu izvlečku dodajte svoje podatke z navedeno izobrazbo in nazivom ter imenom in naslovom institucije, v kateri ste zaposleni.
4. Pogoj za objavo člankov v rubriki Popotovanja zgodovinarjev je, da je jasno razviden didaktični del z navezavo na učne cilje in vsebine učnih načrtov in predmetnih katalogov.
5. Članki in prispevki naj bodo ustrezno citirani. Navajamo nekaj primerov:
 - a) Citiranje samostojne publikacije (priimek, ime avtorja (leto izida). Naslov. Kraj izida: založba, stran): npr. Drnovšek, Marjan (1991). Pot slovenskih izseljencev na tuje. Ljubljana: Založba Mladika, str. 31.
 - b) Citiranje članka v reviji (priimek, ime avtorja (leto izida). Naslov. V: naslov revije ali publikacije. Letnik in številka. Kraj izida: založba, stran): npr. Trškan, Danijela (2006). Osebna mapa učitelja zgodovine. V: Zgodovina v šoli. Letnik 24, št. 3-4. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, str. 32.
 - c) Citiranje arhivskih virov (arhiv, ime in signatura arhivskega fonda, arhivska enota, ime in/ali signatura ali paginacija dokumenta): Arhiv Republike Slovenije, Fond Okrožno sodišče Ljubljana, Zvezek II, list 118 in Imenik zadrug, Zadrugi vpisnik zvezek II, št. 31.
 - č) Citiranje spletnih strani (točni naslov spletne strani, datum uporabe spletne strani): npr. <http://www.qca.org.uk>, About History (dostop: 1. 2. 2007).Viri dobessednih ali povzetih citatov ipd. naj bodo zapisani pod črto.
6. Članke lahko opremite tudi s shemami, zemljevidi, fotografijami ipd.
Dodatno gradivo naj bo skenirano v formatih jpg ali tiff z resolucijo najmanj 300 dpi. Članek ima lahko od 3 do 5 enot dodatnega gradiva. K vsaki enoti gradiva je treba dopisati tudi ustrezne podnapise. Gradivo je lahko skenirano in dodano že v sam članek ali pa ga posredujete posebej, a naj bo ustrezno oštevilčeno, z ustreznimi podnapisi ter označeno, kje med besedilom se natisne. Če avtor mesta, kjer naj se gradivo natisne, ne označi, se gradivo natisne ob koncu članka. Za objavo dodatnega gradiva je treba pridobiti dovoljenja za objavo. Za dovoljenja lahko zaprosi že avtor članka in ga prida članku ali pa posreduje odgovorni urednici podatke o avtorjih gradiv, nakar za dovoljenja zaprosi odgovorna urednica. Članki, opremljeni z dodatnim gradivom, se oddajo na zgoščenkah.
7. Za jezikovni pregled člankov in prispevkov poskrbi uredništvo.
8. Kratice v člankih pri prvi omembi zapišite s celim imenom bodisi v oklepaju ali v opombi pod črto.
9. Pri poročilih, ocenah in mnenjih o literaturi in raznih didaktičnih in IKT gradivih za pouk zgodovine v naslovu navedite ime in priimek avtorja, Naslov, založbo, kraj in leto izdaje, število vseh strani oz. enot ali gesel, navedite ali so v publikaciji tudi slike, sheme, zemljevidi ipd. Poročila, ocene in mnenja o literaturi in raznih didaktičnih in IKT gradivih so lahko v obsegu do 2 strani. Zaželeno je, da na začetku poročila, ocene in mnenja dodate tudi skenirano naslovnico predstavljenega dela.
10. Članke recenzirajo člani uredniškega odbora in zunanji recenzenti po izboru članov uredniškega odbora. Odgovorni urednik obvesti avtorje, če so članki ustrezni za objavo v predloženi obliki oz., če jih je treba popraviti in dopolniti ali pa so zavrnjeni.
11. Člankov in nenaročenega gradiva ne vračamo.
12. Članke pošljite na e-naslov odgovorne urednice vilma.brodnik@zrss.si ali na zgoščenki oz. USB ključu na naslov Vilma Brodnik, Zavod RS za šolstvo OE Ljubljana, Dunajska 104, 1000 Ljubljana.
13. Članke opremite tudi z obrazcem Prijavnica prispevka z vsemi zahtevanimi podatki. Prijavnico najdete na spletni strani <http://www.zrss.si/zalozba/revije/zgodovina-v-soli>.
14. Za pravilnost navedb v člankih odgovarjajo avtorji sami.

NOV KNJIŽNI VODNIK: *Pot miru od Alp do Jadrana,* *Vodnik po soški fronti*

*Vojna še besni. Toda naposled bo vendarle mir
blagoslovil vse doline, nad gorami bo milostno
zakraljeval stari božji pokoj. Tedaj bomo obiskali
naše grobove in se zahvalili našim mrtvim.*

Dr. Julius Kugy, Moja vojna v Julijcih

Vodnik vam predstavi dediščino prve svetovne vojne. Poleg bogatega fotografskega in kartografskega gradiva v njem najdete opise posameznih zgodovinskih točk. Popelje vas po sledih soške fronte, mimo vrhov Julijskih Alp v Zgornjem Posočju, čez Goriško ter Kras vse do Trsta in obale Jadranskega morja. Poseben poudarek je namenjen muzejem na prostem, ki so urejeni na območjih nekdanje italijanske oziroma avstro-ogrske frontne črte.

Gre za edino delo, ki na enem mestu prikaže dediščino soške fronte, ki se je ohranila v naravi in jo je mogoče obiskati. Tu najdete tudi sezname muzejev, zasebnih zbirk in turistično informacijskih centrov vzdolž poti.

Želimo vam varen korak na Poti miru!

Priporočamo delovni zvezek: *Prva svetovna vojna, soška fronta*

Dodatno učno gradivo pri pouku zgodovine za vse učitelje in učence osnovnih in srednjih šol. Najdete ga na sledeči povezavi:
<http://www.potmiru.si/pdf/delovni-zvezek.pdf>

Informacijski center Pot miru
Gregorčičeva 8, 5222 Kobarid
www.potmiru.si
info@potmiru.si